

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
“ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ”

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ
«Економіка», «Облік і оподаткування», «Менеджмент»,
«Маркетинг», «Підприємство, торгівля та біржова діяльність»

Харків
2020

ЗМІСТ

Передмова.....	6
Глава 1. Предмет і метод економічної теорії.....	7
1.1. Економіка як об'єкт вивчення і управління	7
1.2. Ключові питання економічної теорії. Альтернативна вартість та крива виробничих можливостей	8
1.3. Предмет і метод економічної теорії.....	10
1.4. Основні напрямки та школи економічної науки	12
Практикум.....	16
Глава 2. Економічна система суспільства та відносини власності	17
2.1. Сутність і структура економічної системи	17
2.2. Аналіз та типологія економічних систем	18
2.3. Економічний зміст власності, її місце і роль в економічній системі ...	22
2.4. Типи, види та форми власності	26
Практикум.....	28
Глава 3. Ринковий механізм та його інструменти	30
3.1. Сутність і закони функціонування ринку	30
3.2. Структура та інфраструктура ринку	34
3.3. Теорія попиту та пропозиції	39
3.4. Механізм встановлення ринкової рівноваги.....	43
Практикум.....	44
Глава 4. Теорія виробництва та витрат	46
4.1. Виробництво та виробнича функція	46
4.2. Витрати виробництва	49
4.3. Доходи виробництва.....	53
4.4. Рівновага виробника.....	54
Практикум.....	56
Глава 5. Конкурентна стратегія фірм в ринкових структурах	57
5.1. Ринок досконалої конкуренції.....	57
5.2. Ринок чистої монополії	61
5.3. Ринок монополістичної конкуренції.....	63
5.4. Ринок олігополії	66
Практикум.....	69

Глава 6. Доходи та їх розподіл.....	71
6.1. Функціональний розподіл доходів.....	71
6.2. Основні види доходів	74
6.3. “Крива Лоренца” та проблеми соціальної справедливості	80
Практикум.....	81
Глава 7. Макроекономічний аналіз народногосподарського обліку	83
7.1. Кругообіг продукту, доходів та витрат в національному господарстві .	83
7.2. Система національних рахунків та її основні показники	86
7.3. Макроекономічний аналіз сучасного економічного стану України.....	93
Практикум.....	96
Глава 8. Державне регулювання національної економіки.....	98
8.1. Державне управління економічної системи.....	98
8.2. Методи державного управління економіки	100
8.3. Моделі державної економічної політики	102
Практикум.....	103
Глава 9. Макроекономічна рівновага	104
9.1. Сукупний попит	104
9.2. Сукупна пропозиція.....	108
9.3. Взаємозв'язок сукупного попиту та сукупної пропозиції. Макроекономічна рівновага	112
9.4. Споживання, заощадження, інвестиції та стан рівноваги	114
Практикум.....	118
Глава 10. Макроекономічна нестабільність: безробіття і інфляція	120
10.1. Безробіття: його суть, причини і основні види.....	120
10.2. Рівень безробіття та його соціально-економічні наслідки	124
10.3. Інфляція: причини, види та основні напрямки антиінфляційної політики	127
Практикум.....	132
Глава 11. Грошовий ринок та монетарна політика.....	134
11.1. Суть, функції та види грошей.....	134
11.2. Грошова маса і рівновага на ринку грошей	137
11.3. Сучасна кредитно-банківська система та її функції	140
11.4. Грошово-кредитна політика	142
Практикум.....	145

Глава 12. Фінанси в економічній системі	147
12.1. Сутність та функції фінансів	147
12.2. Фінансова система, структура і принципи її побудови	148
12.3. Бюджетна система	150
12.4. Фіскальна політика	154
Практикум.....	158
Глава 13. Економічне зростання.....	159
13.1. Поняття, показники та типи економічного зростання	159
13.2. Основні чинники економічного зростання	161
13.3. Модель Р. Солоу	164
13.4. Циклічність економічного зростання	169
Практикум.....	172
Глава 14. Світове господарство	174
14.1. Світове господарство: виникнення, сутність, характеристика	174
14.2. Міжнародний поділ праці, міжнародна спеціалізація та кооперація	176
14.3. Тенденції розвитку світового господарства.....	179
14.4. Проблема інтеграції України до світового господарства	184
Практикум.....	188
Глава 15. Основні форми світогосподарських зв'язків	190
15.1. Міжнародна торгівля і принцип порівняльних переваг	190
15.2. Свобода торгівлі і протекціонізм Бюджетна система.....	192
15.3. Переміщення факторів виробництва	194
15.4. Міжнародні валютні відносини і валютні системи.....	200
Практикум.....	205
Глава 16. Економічні аспекти глобальних проблем	207
16.1. Сутність та фактори глобалізації	207
16.2. Наслідки та прояви глобалізації.....	211
16.3. Україна в системі глобалізації економіки.....	216
Практикум.....	222
Список джерел інформації.....	226

ПЕРЕДМОВА

Посібник «Економічна теорія» призначено для студентів, що вивчають економічну теорію в вищих навчальних закладах. Він відрізняється від подібних навчальних матеріалів вітчизняних і закордонних авторів. Науково-навчальна економічна інформація розглядається на основі класичної економічної теорії, маржиналізму, кейнсіанства й інституціоналізму. У концентрованому виді відображається сучасний стан економіки України.

Структура посібника відображає структуру навчального курсу «Економічна теорія». У першій частині висвітлюються методологічні основи: предмет, метод й еволюція економічної теорії, суспільне виробництво, економічні системи й власність, теоретичні основи ринкової економіки. У другій частині послідовно розглядаються закони мікроекономіки (попит та пропозиція, виробництво, витрати фірми, конкуренція й монополія). Третя частина присвячена розкриттю закономірностей макроекономіки (кругообіг продуктів і доходів, держава в економічній системі, макроекономічна нестабільність, макроекономічна рівновага, фінанси, гроші, економічне зростання). У заключній частині посібника викладено закономірності світової економіки (світове господарство й форми світогосподарських зв'язків в умовах глобалізації економіки).

Посібник орієнтує студентів на системний підхід до самостійного вивчення навчальної інформації й знаходженню знань. Авторський колектив убачає в підготовленому посібнику певну умову самостійного творчого придбання студентами наукового економічного мислення. В посібнику представлено практикум, який буде корисним для самостійної роботи студентів.

Навчальний посібник створено колективом викладачів: проф. Архієреєв С. І. (передмова, гл. 1), проф. Шкодїна І. В. (гл. 2), доц. Решетняк Н. Б. (гл. 3), доц. Назаренко О. В. (гл. 4, 6), доц. Клімова С. О. (гл. 5), доц. Яцина В. В. (гл. 7), доц. Губанова Н. Н. (гл. 8), доц. Волоснікова Н. М. (гл. 9), доц. Єгорова Ю. В. Чорна Т. І. (гл. 10, 11, 12), доц. Соболева О. П. (гл. 13), доц. Дяченко Т. А. (гл. 14), доц. Максименко Я. А. (гл. 15), доц. Тимченко І. Є., доц. Решетняк Є. В. (гл. 16).

Глава 1. ПРЕДМЕТ І МЕТОД ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

1.1. Економіка як об'єкт вивчення і управління

Економіка є особливою сферою життєдіяльності людей. У повсякденному житті кожній людині доводиться вирішувати різні економічні проблеми: здобувати товари, оплачувати послуги, підраховувати витрати на що-небудь. Вже в силу цього кожна людина, незалежно від її професії, соціального стану, займаної посади, є економічним агентом. Невипадково сам термін «**економіка**» у перекладі з грецької означає мистецтво керувати домашнім господарством (ойкос – будинок, номос – закон, правило). Але люди одночасно є не тільки споживачами благ (товарів і послуг), але й їх виробниками. Саме люди як суб'єкти економіки роблять вибір на користь виробництва того чи іншого товару (послуги), інвестують капітал у засоби виробництва (сировину, устаткування), реалізують зроблені товари, одержують доходи, платять податки. Положення економічних суб'єктів і самої економіки піддається постійним змінам. Об'єктом вивчення економічної науки і її складової частини – економічної теорії саме і є виявлення і вивчення стійких тенденцій, взаємозв'язків, пошук економічних рішень.

Для того, щоб жити, люди повинні мати дах над головою, їсти, пити, одягатися, тобто задовольняти свої матеріальні **потреби**. У кожної людини виникає необхідність і в задоволенні більш складних – духовних потреб (освіта, культура, дозвілля).

Для того, щоб задовольняти зростаючі потреби, необхідно працювати. При цьому зростання і зміна потреб служить найсильнішим спонукальним мотивом трудової діяльності. Основна проблема, що виникає при цьому: матеріальні і духовні потреби безмежні, а ресурси, за допомогою яких вони можуть бути задоволені, – обмежені.

Економічні ресурси (фактори виробництва) – це природні, людські і матеріальні ресурси, що використовуються для виробництва товарів і послуг. **Праця** – це усі фізичні і розумові здібності людей, що застосовуються у виробництві товарів і послуг. **Земля** – усі природні ресурси виробництва: земля, ліс, вода, корисні копалини. **Капітал** (інвестиційні ресурси) – це усі вже створені людьми засоби виробництва (будинки, спорудження, устаткування і т. ін.). **Підприємницька здібність** – особливий вид людських ресурсів, що

полягає в умінні найбільш ефективно використовувати всі інші фактори виробництва.

Економічна діяльність суб'єктів являє собою єдність виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ. Виробництво – процес створення благ, що ведеться заради задоволення потреб, тобто споживання. Розподіл – це визначення кількості блага, що надходить у споживання учасникам економічної діяльності. Проблеми розподілу завжди цікавили економістів, тому що несправедливий розподіл найчастіше викликає соціальну напруженість у суспільстві. Розрізняють розподіл у вузькому змісті (розподіл благ) і розподіл у широкому змісті (умов і факторів виробництва). Розрізняють також первинний розподіл і вторинний (перерозподіл). Виробничі блага і отриманий дохід підлягають перерозподілу між різними суб'єктами економічної діяльності: підприємствами і державою, державою і регіонами і т. ін. Обмін: у ході цієї стадії руху суспільного продукту економічні блага надходять до суб'єктів економічної діяльності. В умовах сучасної економіки це – обмін товарами, посередником в якому виступають гроші. На більш ранніх стадіях економічного розвитку здійснюється обмін продуктами. Споживання, тобто, задоволення потреб – кінцева мета процесу виробництва. Споживання залежить від рівня доходів.

1.2. Ключові питання економічної теорії.

Альтернативна вартість та крива виробничих можливостей

Зміст економічної діяльності полягає в тім, що наявні в розпорядженні суспільства ресурси в процесі виробництва перетворюються в продукти (економічні блага), що повинні задовольняти матеріальні і духовні потреби членів суспільства.

Даний підхід дозволяє виділити такі **основні економічні проблеми**.

- Що робити (які саме потреби задовольняти)?
- Як робити (які ресурси і які технології використовувати)?
- З якою метою (для кого робити і скільки)?

Будь-яка економічна система постійно зіштовхується з проблемою вибору: які саме потреби й у якій кількості повинні бути задоволені, тому що можливості суспільства для задоволення потреб практично завжди обмежені. Ця обмеженість обумовлена рідкістю, невідновлюванністю багатьох, особливо природних, ресурсів. Різноманіття потреб при обмеженості засобів їхнього задоволення призводить до того, що будуть

задоволені не всі, а деякі потреби, і скоріше усього не повною мірою. Отже, буде обраний один з альтернативних варіантів економічних дій, що означає одночасне відмовлення від задоволення інших потреб у даній ситуації. Для ілюстрації альтернативності скористаємося класичним прикладом одного з найвідоміших економістів П. Самуельсона, що показує суспільний вибір між військовим і цивільним виробництвом. Допустимо, що необхідно зробити тільки два товари: гармати і олію. Припустимо, що якщо абсолютно всі ресурси суспільства витратити на виробництво олії, то можна одержати її максимальну кількість – 5 млн. т; якщо на виробництво гармат – 15 тис. гармат. Але суспільство може робити і те, і інше одночасно, знизивши виробництво і олії, і гармат до рівня, нижче максимального. Таким чином, обсяги виробництва олії і гармат не тільки альтернативні, але й взаємозамінні. Технологічний вибір представлений комбінаціями альтернативних можливостей у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Альтернативні можливості виробництва гармат і олії

Можливості	Гармати, тис. шт.	Олія, млн. т
А	15	0
Б	14	1
В	12	2
Г	9	3
Д	5	4
Е	0	5

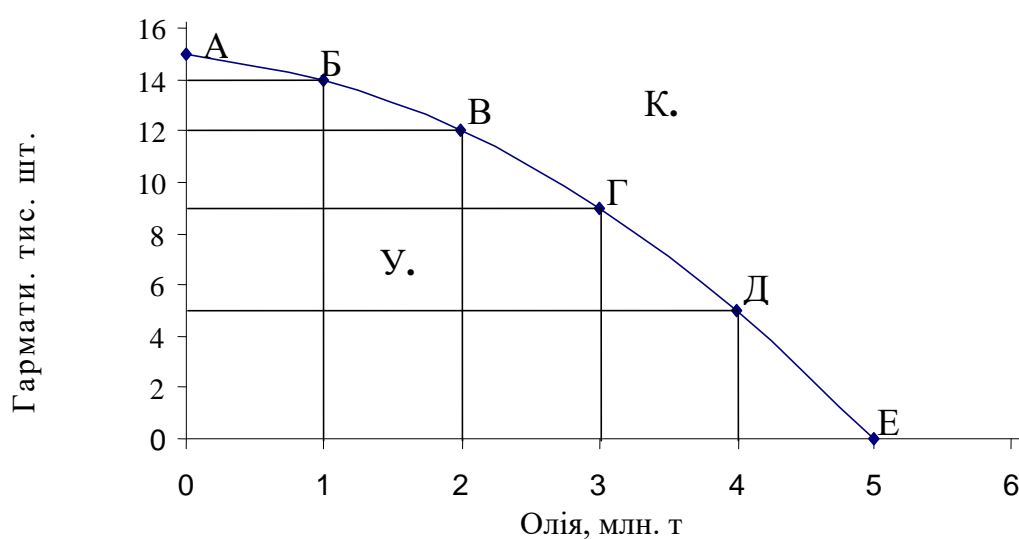

Рисунок 1.1 – Крива виробничих можливостей (крива трансформації)

На графіку альтернативи представлено **кривою виробничих можливостей** чи кривою трансформації. При абсолютному використанні ресурсів (в економіці повної зайнятості) усі точки можливих комбінацій виробництва гармат і олії знаходяться на межі виробничих можливостей. Якщо ж виробничі потужності завантажені не цілком (наприклад, у результаті безробіття), різні комбінації виробництва олії і гармат знаходяться не на кривій трансформації, а, наприклад, у точці У. У даній ситуації при використанні наявних незайнятих ресурсів можна збільшити і цивільне, і військове виробництво, а точка В на графіку зміститься в будь-яку точку на кривій трансформації. Точка К указує на відсутність у суспільства на даний момент можливостей для збільшення одночасно і цивільного, і військового виробництва. Якщо виробничі можливості збільшаться, то крива зміститься вправо до цієї точки.

1.3. Предмет і метод економічної теорії

Проблема обмеженості ресурсів і необхідності вибору якої-небудь альтернативи вивчається в економічній теорії остільки, оскільки обумовлює економічне поведіння людей. Таким чином, **предметом економічної теорії** саме і є вивчення того, як різні суб'єкти економіки використовують обмежені ресурси для виробництва, розподілу, обміну і споживання благ між членами суспільства.

Економічна теорія тісно пов'язана з багатьма іншими науками: філософією, історією, демографією, статистикою, юриспруденцією, математикою. Англійський економіст Дж. М. Кейнс вважав, що дійсний економіст, знавець своєї справи, повинний бути наділений різноманітними даруваннями, – деякою мірою він повинний бути математиком, істориком, державним діячем, філософом.

Економічна теорія містить у собі два розділи: мікроекономіку і макроекономіку. **Мікроекономіка** – розділ економічної теорії, у якому вивчається діяльність економічних агентів на рівні домашніх господарств, фірм, галузей. **Макроекономіка** – вивчає механізм функціонування національної економіки в цілому, яка включає в себе основні підрозділи (агрегати) – домогосподарства, приватний сектор, урядовий сектор.

При дослідженні економічних явищ в економічній теорії

виділяють позитивний і нормативний аналіз, що представлено, відповідно, в позитивній і нормативній економічній теорії. Позитивна економічна теорія аналізує факти і вільна від суб'єктивних оцінок. На відміну від неї нормативна економічна теорія містить оцінювальні судження щодо того, якою повинна бути економіка. Іншими словами, позитивна економіка вивчає те, що є, тоді як нормативна – суб'єктивні думки про те, що повинно бути. Наприклад, твердження: «Рівень інфляції за рік склав 28%» – позитивне, а «Рівень інфляції варто знизити, тому що це веде до погіршення життєвого рівня громадян» – нормативне.

Приведений приклад свідчить, наскільки тісно пов'язані між собою економічна теорія (особливо нормативна) і державна економічна політика. Економічна політика являє собою комплекс мір держави, що регулюють поведінку економічних агентів чи наслідків їхньої діяльності. Економічна політика націлена на економічне зростання, повну зайнятість, стабільні ціни, більш справедливий розподіл доходів. Для досягнення цих цілей держава використовує різні засоби – від адміністративних мір до інструментів грошово-кредитної і бюджетно-податкової політики.

Економічна теорія як наука виконує кілька функцій. Основними з них є:

- пізнавальна, котра поглиблює пізнання людей у світі складних економічних зв'язків;

- методологічна, що дає теоретичну основу для прикладних досліджень;

- практична, що дозволяє приймати вірні рішення в області економічної політики;

- прогностична, що дає можливість робити короткострокові і довгострокові прогнози в економіці.

Систематизуючи, аналізуючи й узагальнюючи різні економічні явища і процеси, можна виділити певні закономірності і підпорядкованість процесів, що відбуваються, дії економічних законів. Економічний закон – це стійкий, повторюваний причинно-наслідковий зв'язок між економічними явищами (наприклад, закон попиту та пропозиції). Економічні закони носять об'єктивний характер, тобто вони діють поза залежністю від волі і бажання людей; задача людей –

вивчати, пізнавати їх і використовувати їх дію для досягнення своїх цілей.

При вивченні економічної науки використовуються такі економічні категорії, що виражають окремі економічні процеси (наприклад, товар, гроші, капітал, ціна, заробітна плата й ін.).

Яким же чином, за допомогою яких методів вивчаються і пізнаються економічні явища і процеси? **Методом дослідження економічної науки** є системний підхід. Цей загальнонауковий метод включає такі відомі і широко використовувані методи як: аналіз, синтез, індукція, дедукція, наукова абстракція, економіко-математичне моделювання, статистичний аналіз.

Аналіз – поділ досліджуваного об'єкта на окремі елементи і вивчення кожного з них. **Синтез** – з'єднання окремих елементів у єдине ціле. Аналіз і синтез є двома взаємозалежними сторонами в процесі пізнання. Індукція – виведення загального з приватних фактів. Дедукція – рух від загального до часткового. **Наукова абстракція** – виділення найбільш істотних властивостей досліджуваного предмета й абстрагування від другорядного. Часто створюється абстрактний образ – **модель**. Побудова економічних моделей – спрощених представлень про взаємозв'язки між економічними показниками – використовується часто тому, що в економіці проведення експериментів (основного методу пізнання в природних науках) ускладнено. Особливе місце в моделюванні належить комп'ютерному моделюванню. Використовувані при вивченні економічної науки комп'ютерні програми можуть бути засновані або в теоретичних моделях, або в аналізі реальних статистичних даних, або поєднувати і те, й інше. Комп'ютерні моделі допомагають не тільки краще пізнати економічну науку, але і змодельовати різні варіанти економічної політики. Дуже важлива роль статистичного аналізу, тому що більшість економічних явищ має кількісні характеристики.

1.4. Основні напрямки та школи економічної науки

Економічна думка виникла в далекій давнині як відображення у свідомості людини економічних явищ. Перші сліди економічної думки можна знайти в християнській «Біблії», древньоіндійських «Ведах», трактатах учених древнього Китаю. І в цих працях, і в більш пізніх, що

відносяться до епохи античності і середньовіччя, вже проводиться економічний аналіз (факти систематизуються, вивчаються стійкі залежності між ними).

Перші уявлення про економіку як науку пов'язані з іменами Конфуція, Ксенофонта (430–355 до н.е.), Аристотеля (364–322 до н.е.), Платона (428–348 до н. е). Так, Аристотель визначив економіку як науку про багатство, а Ксенофонта вважають автором самого терміну «економіка».

Особливий етап розвитку економічної науки пов'язано із християнством. Деякі дослідники називають період середньовіччя «наукою в монастирі». Уся господарська діяльність розглядалася з погляду відповідності християнським нормам (наприклад, праця – необхідна і свята справа, а погоня за наживою, обман у торгівлі засуджувалися). Але в працях богослова Хоми Аквінського (1225–1274) прибуток уже розглядається як винагорода за ризик підприємця.

В міру становлення й удосконалювання економічної системи виникають перші економічні школи.

Першим напрямком економічної думки, що розглядає економіку як базис для суспільної системи, був меркантилізм (від італійського «мерканте» – купець), XIV–XVIII ст.

На думку меркантилістів:

- ціль суспільної системи – збагачення держави і населення;
- багатство створюється в зовнішній торгівлі, а втілення багатства – золото і срібло. Їхнє нагромадження є основою національного процвітання;
- конкуренція шкідлива, тому її необхідно уникати;
- роль держави полягає в підтримці монополії вітчизняних комерсантів на внутрішньому і зовнішньому ринках.

До числа найвизначніших меркантилістів можна віднести французьких економістів А. Монкретьєна (1575–1621), Ж.-Б. Кольбера (1619–1683), англійських економістів Томаса Мэна (1571–1641), Вільяма Петті (1623–1687), і ін. Але погляди меркантилістів були багато в чому наївними і поверхневими.

Фізіократи Кене (1694–1774) і Тюрго (1727–1781) створили цілісну систему поглядів на економічну структуру суспільства, вважаючи землеробство основою життя суспільства. Їм належить і

перша спроба створити модель суспільного відтворення («Економічна таблиця», 1758). Їхні праці вплинули на творчість найближчого послідовника і великого систематизатора економічної теорії Адама Сміта (1723–1790).

Саме з іменами засновників класичної школи Адама Сміта і Давіда Рікардо (1772–1823) пов'язане становлення системи економічної теорії. Представники класичної школи вважають, що економічний порядок встановлюється в суспільстві стихійно, незалежно від волі і бажання економічних суб'єктів і цей порядок кращим чином задовольняє потреби суспільства і громадян. Тому втручання держави в економіку повинно бути зведено до мінімуму.

В економіці, основою якої є товарний обмін, діє немов би принцип “невидимої руки”. Адам Сміт говорив: “Дайте мені те, що я потребую, і ви одержите від мене те, у чому відчуваєте потребу ви самі”. А. Сміт і його послідовники розробили економічну теорію, в основу якої покладена концепція трудової вартості; вважали, що багатство створюється працею не тільки хліборобів, але й усіх класів, що вступають у співробітництво; дане співробітництво найбільш ефективне, якщо воно здійснюється у формі ринкового обміну. Але вже в другій половині ХІХ ст. класична школа зазнає серйозної критики в зв'язку з тим, що описана ними як ідеальна економічна система породжує нерівність у розподілі благ, розподіл суспільства на багатих і бідних, періодичні кризи.

Новий етап у розвитку економічної науки зв'язаний з іменами англійського економіста, основоположника неокласичного напрямку А. Маршалла (1842–1924). У своїй книзі «Принципи економічної науки» (1890) він відзначив необхідність дослідження економічного вибору й аналізу факторів виробництва, вважаючи що економічна наука повинна бути відображенням життєвої логіки, узагальнювати поведінку суб'єктів ринку.

А. Курно (1801–1877), Г. Госсен (1810–1858), У. Джевонс (1835–1882), Л. Вальрас (1834–1910), В. Парето (1848–1923) і ін. були прихильниками вільної конкуренції, вивчали проблему економічної рівноваги на мікрорівні, заклали основи раціонального використання обмежених ресурсів. Саме в працях неокласиків К. Менгера (1840–1921), Ф. Візера (1851–1926), Е. Бем-Баверка (1851–1919) були сформульовані

основні принципи маржиналізму (від англійського marginal – граничний). Маржиналісти вважали вихідним принципом дослідження суб'єктивно–психологічний підхід до економічних процесів і принципи раціонального поведіння.

У 30-х роках ХХ століття, у супереч прогнозам неокласиків вибухнула світова економічна криза і тоді ж виникає новий напрям економічної думки – кейнсіанство, що поставило в центр уваги проблеми макроекономіки. Джон Мейнард Кейнс (1883–1946) вплинув на еволюцію економічної науки і не тільки створив макроекономічну теорію раціонального використання обмежених ресурсів, але й позначив реальні протиріччя ринкової системи. У своїй книзі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» він обґрунтував необхідність державного регулювання сучасної економіки через створення ефективного попиту.

У цей же період часу виникає ще один – соціально-економічний – напрям економічної теорії – інституціоналізм. Його представники Т. Веблен, Дж. Гелбрейт вважали, що економіка розвивається паралельно з розвитком суспільства і його інститутів (держави, профспілок, приватної власності, конкуренції, корпорації, технічного прогресу, родини, звичаїв).

У післявоєнний період одержали розвиток концепції сучасного лібералізму, у яких здійснюється пошук шляхів стимулювання ринкової економіки. Так, монетаристи на чолі з М. Фридменом основним параметром регулювання економіки вважають гроші; прихильники економіки пропозиції (А. Лаффер, М. Еванс) звертають особливу увагу на необхідність стимулювання діяльності корпорацій; теорія раціональних очікувань (Р. Лукас) апелює до здатності суб'єктів ринку адаптуватися до реалій, що змінюються; представники теорії суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Н. Обсон), що відноситься до сучасного неоінституціоналізму, вважають, що перебороти недоліки державного регулювання можна на основі прийняття суспільних рішень.

Світова економічна думка представлена також вітчизняними вченими-економістами, серед яких почесне місце посідає випускник Харківського університету Михайло Іванович Туган-Барановський. Він зробив значний внесок у теорію економічної кон'юнктури, ринкової рівноваги, циклічного характеру суспільного відтворення, теорію грошового обігу і, особливо, теорію кооперації.

Економічна теорія сьогодні – це система економічних наук, що має загальним предметом дослідження – закономірності розвитку економічної системи.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильні відповіді

1. Мотивом трудової діяльності людей є:
  - а) зростання потреб;
  - б) зміна потреб;
  - в) бажання самореалізації в праці;
  - г) стимули до одержання прибутку.
2. Предметом економічної теорії є:
  - а) наука про закони виробництва і обігу життєвих благ у суспільстві;
  - б) наука про те, як різні господарюючі суб'єкти використовують обмежені ресурси для виробництва благ з метою задоволення потреб;
  - в) наука про економічні відносини, що складаються між людьми в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання;
  - г) наука про багатство.
3. В економічних дослідженнях доцільним є використання таких методів, як:
  - а) моделювання;
  - б) наукова абстракція;
  - в) експеримент;
  - г) статистичний аналіз.
4. До факторів виробництва (економічних ресурсів) відносяться:
  - а) земля;
  - б) труд;
  - в) капітал;
  - г) підприємницька здібність.
5. На мікроекономічному рівні вирішуються наступні питання:
  - а) що виробляти;
  - б) скільки виробляти;
  - в) як позбутися інфляції;
  - г) як стимулювати економічне зростання.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Охарактеризуйте поняття економічних ресурсів.
2. Сформулюйте і поясніть основні питання економічної теорії.
3. Порівняйте погляди представників класичної і кейнсіанської економічних шкіл.

Глава 2. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА СУСПІЛЬСТВА ТА ВІДНОСИНИ ВЛАСНОСТІ

2.1. Сутність і структура економічної системи

Економічну систему визначають по-різному. Кожне з визначень відбиває якусь одну із сторін категорії, бо складність об'єкта не дає можливість дати його вичерпну характеристику якимось одним визначенням. Найзагальнішим є таке визначення економічної системи: **економічна система** – це сукупність взаємопов'язаних і відповідним чином упорядкованих елементів економіки, що утворюють цілісність, економічну структуру суспільства. Цілісна система – це сукупність елементів, взаємодія яких обумовлює наявність нових інтегральних якостей, не властивих утворюючим її частинам. Поза системного характеру економіки не відтворювалися би економічні інститути та відносини, не склалось би теоретичне осмислення економічних процесів, не було б скоординованою і ефективною економічною політикою.

Основними ознаками цілісності економічної системи:

– зв'язок між компонентами настільки тісний й органічний, що зміна одних з них, тим більше істотних, з необхідністю викликає ту чи іншу зміну інших, а нерідко і системи в цілому;

– внутрішні зв'язки частин між собою є переважаючими по відношенню до руху цих частин і до зовнішнього впливу;

– активний вплив на компоненти, із яких вона створена, і зміна їх відповідно власній природі;

– при створенні нової економічної системи нерідко, за відповідних умов, створюються нові частини, які до створення цілого були відсутні.

Крім цілісності **економічна система має** такі ознаки:

– ієрархічність;

– цілісна економічна система – це доцільна система, що направлена на досягнення відповідної цілі. Дії системи і її компонентів для досягнення цілі, дії з використанням засобів єсть не що інше, як механізм господарювання;

– кожна економічна система завжди є компонентом іншої системи більш високого рівня, і сама, в свою чергу, створена із компонентів систем більш низького рівня;

– емерджентність – наявність властивостей системи, якими не можуть володіти окремі її елементи, тобто саме функціонування системних взаємозв'язків дозволяє системі мати ці особливі властивості;

– кожна економічна система історична, вона переживає час свого зародження, становлення, розвитку, розквіту, занепаду і загибелі;

– система – це суперечлива єдність - компонент і система, частина і ціле, перервне і неперервне, структура і функція, внутрішнє і зовнішнє, організація і дезорганізація, різноманітність і одноманітність – це далеко не повний перелік суперечностей економічної системи. В наслідок цих взаємодій розвиток системи характеризується невизначеністю;

– важливим принципом економічної системи є управління, системозберігаючий фактор (інтегральний фактор). Кожна економічна система прагне до рівноважного стану, якого можна досягти за допомогою або ринкових важелів (самоорганізації), або адміністративних (організації), чи поєднуючи ринкові і адміністративні (організація і самоорганізація). Управління неможливе без інформації, тобто тих даних, котрі характеризують стан економічної системи в кожен даний момент. Інформація – спосіб зв'язку компонентів системи.

Особливе місце в становленні, функціонуванні, розвитку економічної системи належить її **суб'єктам** як активній рушійній перетворюючій силі. Кожен суб'єкт є носієм певних прав, обов'язків і відповідальності, котрі реалізує в процесі своєї функціональної діяльності. В залежності від цього існують різні **класифікації економічних суб'єктів**: індивідуум, колектив, держава; виробник (продавець), посередник, споживач (покупець); фізичні і юридичні особи; вітчизняні і іноземні виробники; інституціональні суб'єкти (виробничі підприємства, банки, біржі) та ін.

2.2. Аналіз та типологія економічних систем

Важливим питанням є класифікація економічних систем. В економічній літературі виділяють різні моделі, типи економічних систем, класифікація яких залежить від **різних критеріїв**.

Одним з критеріїв класифікації економічних систем є **власність на засоби виробництва**. Еволюція економічних систем відбувається відповідно рішення основного економічного протиріччя: між новими продуктивними силами й організаційно-економічними відносинами, з одного боку, і існуючою формою власності – з іншої. З утвердженням нової форми власності змінюється весь економічний базис суспільства і надбудова, що йому відповідає. У результаті виділяють:

первіснообщинний, рабовласницький лад, феодалізм, капіталізм, комунізм.

Сучасні концепції не відмовляються від побудови економічних систем у залежності від інститутів власності, але дослідження обов'язково доповнюються проблемами задоволення потреб людей, що збільшуються, в умовах обмежених ресурсів. Для того, щоб здійснити вибір у світі обмежених ресурсів, господарський суб'єкт повинен мати необхідну інформацію про те, що, як і для кого виробляти. Таким чином, критерієм класифікації економічних систем виступає **механізм координації (регулювання, управління)** економічної діяльності суспільства. Це функціональний підхід до економічних систем. Цей підхід виділяє традиційну, командну та ринкову системи.

Традиційна економіка характерна для країн, що з позиції технократичної цивілізації визначаються як нерозвинені; у дійсності це первинний тип економічної системи, він існує в різних видах тому, що ґрунтується на звичаях, традиціях, національних культурних коріннях. При цьому використовуються різні форми і види власності. Можна виділити ряд рис такої економіки: економічна діяльність не сприймається як первинна цінність; індивід належить до своєї споконвічної спільності; економічна влада поєднана з політичною владою. Враховуючи наявність традицій та звичаїв, цю систему вкрай важко реформувати. Пояснення цьому сховане в природі такого суспільства. В умовах, коли особистість не виділена із соціальної спільності й економічна діяльність не визнана як первинна цінність, стабільність суспільства підтримується через захист і відтворення даного статусу індивіда. Перехід до ринкового господарства пов'язаний з руйнуванням того, на чому базується стабільність традиційного суспільства. Таким чином колишні умови стабільності руйнуються, а нові не створюються і здійснювані реформи не завжди є успішними.0

Командна економіка (командно-адміністративна, соціалістична, планова). Ця модель економічної системи існувала в СРСР і країнах соціалістичної співдружності. Основні риси командної економіки: одержавлення майже всіх матеріальних ресурсів; економічна влада централізована на основі директив і планів; централізована влада здійснюється адміністративно-бюрократичними методами і забезпечує в присвоєнні пріоритет відносинам розподілу; централізоване

регулювання розподілу виготовленого національного продукту, встановлення обов'язкових співвідношень і основних народногосподарських пропорцій; поведінка суб'єктів ринку опосередкована наявністю загальної мети, загальний інтерес домінує над особистим чи, принаймні, обмежує його. Держава може бути основним економічним суб'єктом.

У той же час командна економіка має і певні позитивні риси: можливість комплексного використання ресурсів у виробництві; повна зайнятість працездатного населення; спрямованість виробництва на забезпечення населення товарами першої необхідності; можливість значної економії виробничих витрат (зниження собівартості продукції) в умовах концентрації виробництва на великих підприємствах і контроль з боку державних органів; безкоштовність послуг у сфері охорони здоров'я, культури, спорту та ін.

Однак усе це не вирішує основного економічного протиріччя командної економіки – між формально-юридичною рівністю усіх працівників як співвласників засобів виробництва і дійсним економічним привласненням окремими суб'єктами суспільства – державними органами й управлінським апаратом. Безпосередній виробник матеріальних благ при такій системі може бути тільки імітатором економічної активності. При такій системі стає можливим одержання доходів без зв'язку з результатами праці, «тіньова економіка», нерегламентоване підприємництво. Поступово стає очевидним, що подальше функціонування виробництва й існування суспільства в цілому неможливо без реформування економічної системи в напрямку її демократизації шляхом індивідуалізації і персоніфікації відносин власності.

В чистій ринковій економіці (чистий капіталізм) переважає приватна власність; свобода вибору і підприємництва; поведінка кожного суб'єкта мотивується його особистими, егоїстичними інтересами; кожна економічна одиниця прагне максимізувати свій дохід на основі індивідуально прийнятих рішень; конкуренція як суперництво між учасниками ринкового господарства; господарські ризики; ціноутворення як основний координаційний механізм економіки, через який реалізуються рішення продавців і покупців; роль держави в економіці обмежена. «Чисто» ринковою економікою раніш

традиційно вважали економічну систему США, однак аналіз сучасних відносин власності і управління свідчить, що вона, швидше за все, є теоретичною моделлю. У чистому виді ринкова економіка не існує в жодній країні світу.

Більшість розвинених країн мають **змішані економічні системи**, в яких поєднується підприємництво з активною діяльністю держави, що забезпечує економічну стабільність. Ця система заснована на різноманітних формах господарювання, що паралельно співіснують як частини єдиного організму, на багатомірності господарської діяльності. Економічними функціями держави стають: підтримка функціонування ринкової системи шляхом забезпечення правової бази і створення конкурентного середовища, захист конкуренції через антимонопольне законодавство; перерозподіл доходу і багатства; коректування розподілу ресурсів з метою зміни структури національного продукту; стабілізації економіки за допомогою контролю за рівнем зайнятості й інфляції; обмеження дії деяких елементів ринкового механізму й ін.

Суспільства з різною історичною і культурною спадщиною, різними звичаями і традиціями використовують неоднакові підходи і методи ефективного використання власних ресурсів. Існують такі сучасні моделі змішаної економіки: американська (ліберальна), німецька (неоліберальна), англійська (європейсько-кейнсіанська), шведська, японська, французька, південнокорейська, китайська та ін.

Самостійним критерієм типологізації економічних систем у сучасній економічній теорії вважається **ступінь індустріально-економічного розвитку**, що визначає відповідний етап розвитку суспільства: **доіндустріальне суспільство – індустріальне суспільство – постіндустріальне суспільство** (Д. Белл). Межею, яка відділяє економічні системи, є промислова революція (рубіж XVII – XIX ст.), яка відокремила індустріальне суспільство від доіндустріального, та науково-технічна революція (з 1960-х рр.), яка засвідчила перехід від індустріального суспільства до постіндустріального. Більш змістовно специфіку кожного з етапів визначають особливості продуктивних сил, насамперед засобів виробництва (ручні знаряддя праці – машини – інформатика) і основного сектора економіки (землеробство – індустрія – наука), а також тип обумовленості суспільної поведінки і тип «суспільної людини».

Залежно від рівня продуктивних сил, динаміки процесів нагромадження і рівня споживання створена **теорія стадій економічного зростання У. Ростоу**. Відповідно до неї розвиток суспільства від традиційної до індустріальної економіки відбувається в такій послідовності: традиційне суспільство; перехідне суспільство, у якому закладаються основи перетворень; суспільство, що змінюється; суспільство, що визріває; суспільство, що досягло високого рівня масового споживання. Враховуючи, що п'ята стадія призвела до низьких темпів економічного зростання, безробіття, погіршення навколишнього середовища тощо, додається нова стадія пошуку шляхів якісного поліпшення життєвих умов людини (стадія «пошуку якості»).

Процес формування і функціонування економічної системи включає три етапи. **Перший** – поступове становлення (виникнення) системи, що приводить до її зміцнення в суспільстві як пануючої. **Другий** – період зрілості, повного прояву в процесі функціонування всіх її можливостей, історичних переваг. **Третій** – поступове «вмирання» в умовах зародження і розвитку елементів нової, майбутньої системи.

Історичний характер усякої системи (становлення, зрілості, умирання) обумовлює те, що в розвитку суспільства виникають особливі **перехідні становища**. Відмінними рисами таких станів є: співіснування елементів старої і нової систем; особливий характер протиріч – боротьба елементів, що відмирають і народжуються; нестійкість, обумовлена самою трансформацією суспільства, яка виявляється в альтернативності (невизначеності) варіантів його майбутнього.

Для жодної країни не має однозначних і загальноприйнятих шляхів розвитку і безболісних рецептів досягнення добробуту і прогресу. При створенні сучасної економічної системи доцільно використовувати досягнення і досвід функціонування світової цивілізації, враховуючи при цьому власні специфічні умови, можливості і менталітет.

2.3. Економічний зміст власності, її місце і роль в економічній системі

Соціально-економічну основу функціонування економічної системи складають відносини власності. Власність – складне, багатогранне і багаторівневе явище, яке виражає всю сукупність

відносин, – вивчається різними суспільними науками. Сучасна економічна теорія вивчає реальні **економічні відносини власності**, що складаються між людьми з приводу привласнення благ й насамперед, засобів виробництва.

Привласнення – це конкретний суспільний спосіб оволодіння річчю. Воно формує і виражає основну, корінну рису як даної форми власності, так і її конкретних видів.

Проте сутність відносин власності не слід обмежувати відносинами привласнення, хоча вони є визначальними. Парною до категорії привласнення є відчуження. **Відчуження** – процес перетворення діяльності та здібностей людини в самостійну силу, уречевлення результатів функціонування індивідуальної та суспільної праці з перетворенням власності суб'єктів в об'єкти економічних відносин.

Привласнювати можна тільки те, що відчужується. Акт привласнення об'єкта власності одним суб'єктом одночасно є моментом відчуження його для іншого суб'єкта. Таким чином, процеси привласнення і відчуження – це два діалектичних боки сутнісних відносин власності. Розв'язування протиріччя системи «привласнення – відчуження» – це міцний позитивний заряд саморозвитку відносин власності. Таким чином, **власність** – це не речі, не відносини людини та речі, а **відносини між людьми** з приводу привласнення речі, перш за все засобів виробництва.

Відносини власності між суб'єктами опосередковані об'єктом.

Суб'єкт власності – це персоніфіковані носії відносин власності (індивідуум, організації, підприємства, установи, об'єднання осіб усіх організаційно-правових форм, держава в особі органів державного управління, муніципалітети). **Об'єкти власності** – це все те, що можна привласнити чи відчужити (засоби виробництва, нерухомість, природні ресурси, предмети особистого споживання, гроші, цінні папери, дорогоцінні метали та вироби, інтелектуальна власність, культурні та історичні цінності).

Результативність власності залежить від реалізації прав власності. **Право власності** – це зовнішня форма, яка законодавчо, інституціонально закріплює реальні економічні процеси. **Право власності** – це сукупність узаконених державою прав та норм

економічних взаємовідносин фізичних і юридичних осіб, які складаються між ними з приводу привласнення й використання об'єктів власності. Завдяки цьому економічні відносини власності набувають характеру **правовідносин**, тобто відносин, учасники яких виступають як носії певних юридичних прав і обов'язків. Забезпечення гарантії прав власності та створення умов їх ефективного функціонування є фундаментом економічної політики держави.

Право власності визначається ще з часів римського права основними правочинниками – володіння, користування і розпорядження. **Володіння** – початкова форма власності, яка виражає відносини, пов'язані з наявністю у того чи іншого суб'єкта об'єктів власності з господарським володінням ними. Володарем об'єкта може бути як власник, так і не власник (наприклад, орендар). **Користування** – виражає економічні відносини власності з приводу виробничого чи особистого використання властивостей її об'єктів відповідно до функціонального призначення останніх. **Розпорядження** – вища і всеохоплююча категорія прав власності, яка передбачає, що розпорядник об'єкта є його повним власником, а отже, має право самостійно вирішувати долю певного об'єкта (використовувати, продавати, обмінювати, здавати в арену, дарувати, ліквідувати тощо) або делегувати таке право іншим суб'єктам ринкової системи.

Проте значення власності визначається не лише тим, що вона породжує право володіння, розпорядження й користування, – це її зміст у вузькому розумінні. В широкому плані значення власності полягає в створенні **соціального середовища**, в якому функціонує суспільне виробництво.

Право власності, тобто юридичне вираження власності, визначається об'єктивно існуючими економічними відносинами, економічним змістом власності. Форма права виражає реально існуючі відносини власності, їхній економічний зміст, залежить від ступеня розвитку людини, її знань, уміння виразити в юридичних формах дійсну власність. Реальні економічні відносини розвиваються, а норми права переглядаються періодично. Це неминує породжує певний розрив між економічним змістом власності та його юридичною формою. Отже неминує існує **суперечність між дійсними відносинами власності та їхнім юридичним відбиттям**. Завдання полягає в тому, щоб:

– правові норми, що виробляються людьми, щонайповніше відбивали реально існуючі відносини власності;

– норми права мають періодично приводитися у відповідність з відносинами власності, які за певний час змінилися, набули нових якісних характеристик.

Усе це означає, що економічний зміст власності і право власності тісно взаємопов'язані.

Основою ринкової економіки є пріоритетний розвиток в умовах багатоманіття форм власності різновидів приватної власності. Вона реалізується через найбільш повну взаємопов'язану систему економічних прав, визначених відомими західними економістами (Р.Коузом, А.Алчіаном, А.Оноре та ін.):

– право володіння, тобто право виняткового фізичного контролю над благами;

– право користування, тобто право застосовувати корисні властивості благ для себе;

– право управління, тобто право вирішувати, хто і як буде забезпечувати використання благ;

– право на прибуток, тобто право володіти результатами використання благ;

– право суверена, тобто право на відчуження, споживання, зміну чи знищення блага;

– право на безпеку, тобто право на захист від експропріації благ та від шкоди з боку зовнішнього середовища;

– право на передачу в спадщину;

– право на безстроковість володіння благом;

– заборона використовувати благо способом, що завдає шкоду зовнішньому середовищу;

– право на відповідальність у виді стягнення, тобто можливість стягнення майна як сплата боргу;

– право на залишковий характер, тобто право на існування процедур і інститутів, що забезпечують відновлення порушених повноважень.

За умов ринкової економіки права власності виступають як специфічний товар. Оскільки ринок припускає таку поведінку

господарюючого суб'єкта, що приймає найоптимальніше рішення, то, на думку Р.Коуза, права власності опиняються в руках тих, хто забезпечить їх найвищу продуктивність. Так забезпечується ефективний розподіл і використання обмежених ресурсів.

Основними функціями відносин власності є визначення цільової спрямованості виробництва; характеру розподілу, обміну і споживання його результатів і доходів; формування суспільної форми праці; реалізації і узгодження системи економічних інтересів різних господарських суб'єктів; визначення всього суспільного устрою виробництва, соціальної ієрархії, становища людини в суспільстві, системи її соціальних і моральних цінностей.

Іншими словами, власність – це ті відносини, з яких виростає вся економічна, соціальна і політична структура суспільства. Саме це і визначає власність як соціально-економічну основу функціонування господарської системи.

2.4. Типи, види та форми власності

Дослідження відносин власності дає можливість виявити, що власність не є застиглою категорією. Форми її прояву в історичній перспективі постійно змінюються й вдосконалюються відповідно до змін, що відбуваються в продуктивних силах суспільства.

Відрізняють типи, види і форми власності, які не можна зрозуміти без аналізу відносин привласнення, взаємодії суб'єктів власності, системи її об'єктів. **Тип власності** визначає узагальнюючі принципи її функціонування, сутність характеру поєднання робітника із засобами виробництва. **Вид власності** характеризується конкретним способом привласнення благ і методами господарювання. **Форма власності** – це стійка система економічних виробничих відносин і господарських зв'язків, яка зумовлює відповідний спосіб і механізм поєднання робітника із засобами виробництва.

Існує два **типи власності** – **приватна і суспільна**.

Приватна власність характеризується тим, що засоби виробництва, а отже, й вироблений продукт, належить приватним особам. Основні **види приватної власності** – це трудова приватна власність і нетрудова приватна власність.

Трудова власність є основною формою, що має місце на різних

рівнях розвитку суспільства. Вона основана на власній праці власника або членів його сім'ї. Основною формою такого виду власності є дрібнотоварне фермерське, ремісниче, одноосібне господарство, де власник і робітник виступають в одній особі. Він привласнює і вироблений продукт.

Нетрудова приватна власність основана на використанні найманої (чужої) праці. Вона передбачає відокремлення власника від безпосередньої участі в процесі виробництва (працює найманий виробник), а безпосереднього виробника (найманого) – від засобів виробництва (бо вони йому не належать). Тобто, власник і робітник – це різні особи. Цим закладаються основи малоефективної праці робітника, тому що продукт виробництва належить не йому, а власникові засобів виробництва.

Формами нетрудової приватної власності історично були рабовласницька, феодална, приватнокапіталістична.

Суспільна власність характеризується тим, що її суб'єктами виступає все суспільство чи колектив, що нею спільно володіє, використовує і розпоряджається. Суспільна власність, розрізняючись за рівнем усупільнення, може мати **такі види**: власність народу в цілому і власність окремих колективів. В обох випадках установлюється рівність спільних власників. Реальними **формами суспільної власності** є загальнодержавна, державна, кооперативна, акціонерна, власність господарських товариств, громадських організацій тощо.

Аналіз суспільної і приватної власності дає можливість стверджувати, що вони мають єдине сутнісне підґрунтя і не доведені до протилежності. Таким чином суспільна власність може перетворюватися в приватну, а приватна власність – в суспільну. Це зумовлює можливість існування різноманітних форм власності.

Колективна власність реалізується через діяльність корпорацій, кооперативів, релігійних і суспільних об'єднань та організацій, трудових колективів різних форм господарювання і т. ін.

Корпоративна власність – власність групи осіб, однак умови її формування своєрідні. Корпорація – це, насамперед акціонерне товариство (АТ), капітал якого створюється акціонерами. Засновники АТ формують первинний, стартовий капітал і володіють контрольним пакетом акцій. Акціонери (як приватні власники частки капіталу) –

одержують право на дохід у вигляді дивідендів на акції.

Кооперативна власність – це форма колективної, суспільної власності, що будується на основі пайових внесків членів кооперативу.

Поступово і **форми державної власності** стають більш різноманітними: загальнодержавна (урядові, центральні структури, національний банк і т. ін.); територіально-регіональна (комунально-муніципальні служби і інші органи місцевого самоврядування); галузева (міністерства і відомства).

Слід відмітити, що існують **змішані форми власності**: державно-колективна, державно-приватна, приватно-колективна, спільна з використанням іноземного капіталу і т. ін.

Сучасні економічні системи характеризуються різноманітними формами власності, змішаними різновидами. Наявність багатоманітності форм власності – це головний критерій ефективності будь-якої конкретної форми власності, так як створюються умови для їх економічного змагання і конкуренції в умовах рівноправності. Таким чином, форми власності створюють можливість для приведення в дію усіх чинників розвитку продуктивних сил і доводять свою ефективність.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Основними типами економічних систем прийнято вважати:

- а) традиційну, ринкову, адміністративно-командну економіку;
- б) натуральне господарство, товарне господарство, планову економіку;
- в) товарне виробництво, змішану економіку, ринкову економіку;
- г) традиційну, змішану, ринкову економіку.

2. Економічна система:

- а) потребує поєднання індивідуальних ринків, пов'язаних один із одним;
- б) представляє собою конкретну систему інституціональних установок та координаційних механізмів, які використовуються при вирішенні проблеми економічного використання ресурсів;
- в) потребує наявності якої-небудь центральної влади, наприклад, державної, яка координує всю економічну систему;
- г) представляє собою план чи схему, яка дозволяє фірмі одержувати гроші за рахунок якоїсь іншої фірми.

3. Критеріями розмежування типів економічних систем є:

- а) рівень добробуту членів суспільства;
- б) тип координації та управління економічними діями суб'єктів;
- в) форма власності на ресурси;
- г) вірні відповіді б, в.

4. Відмінною особливістю адміністративно-командної економіки є:

- а) поєднання ринкового механізму з державними методами регулювання;
- б) централізоване директивне планування виробництва і розподілу ресурсів;
- в) свобода вибору підприємницької діяльності;
- г) платність послуг у сфері охорони здоров'я, освіти, культури.

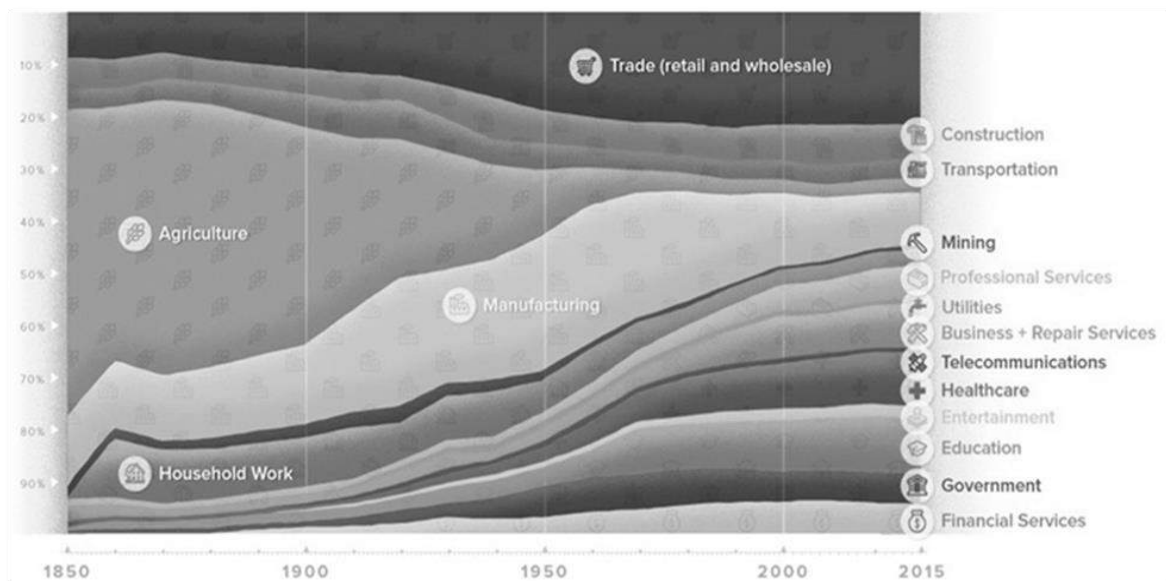
5. Ознаками ринкової економіки є:

- а) безпосередній зв'язок виробництва і споживання;
- б) приватна власність на матеріальні ресурси і вироблену продукцію;
- в) роль держави в економіці обмежена;
- г) вірні відповіді б, в.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Поясніть сутність та характеристики «національних моделей змішаної економіки».

2. На основі динаміки зайнятості в різних галузях економіки протягом 150 років, визначте критерій типологізації економічних систем та надайте їм характеристику.

Глава 3. РИНКОВИЙ МЕХАНІЗМ ТА ЙОГО ІНСТРУМЕНТИ

3.1. Сутність і закони функціонування ринку

У будь-якому суспільстві, якому притаманне товарне виробництво та грошовий обіг, люди здійснюють обмін виготовленими товарами за допомогою ринку. Історично ринок формувався поступово та спочатку був пов'язаний з роздрібною торгівлею споживчими благами та деякими засобами виробничого призначення. Зазвичай це відбувалось на центральній площі міста чи селища, яку називали базаром. Саме тому у повсякденному житті і в сучасному суспільстві під ринком розуміють місце, де відбувається обмін товарами, їх купівля – продаж.

Головним недоліком більшості існуючих і наведених визначень ринку є те, що сама суть ринку характеризується лише взаємодією продавців та покупців та не розкриваються його інші сторони. Тому слід розрізняти поняття “ринок” у **вузькому та широкому значенні**. У першому випадку мова йде про реалізацію, збут виробленої продукції, що відбувається у сфері обігу; у другому – взаємозв'язок цієї сфери з іншими сферами відтворення, тобто виробництвом, розподілом та споживанням.

Оскільки ринок є складовим елементом економіки в цілому, він охоплює і органічно пов'язує сферу обігу, що опосередковує виробництво і розподіл з одного боку; і споживання з іншого. Саме завдяки цьому задовольняються безперервно зростаючі потреби людей, оскільки відбувається процес купівлі – продажу і кожний виробник дізнається, наскільки його праця потрібна споживачам.

Таким чином, ринок виник і розвивався поруч з товарним виробництвом, умови та причини їх виникнення аналогічні. Він є результатом природньо-історичного процесу розвитку товарного виробництва, обумовленого суспільним розподілом праці та уособленням суб'єктів господарювання. Вчені стверджують, що історія існування ринку налічує більше 6 тис. років. Зі зростанням продуктивності праці, розвитком товарно-грошових відносин межі ринку розширювались. В обмін стали залучати не тільки вироблені продукти, але й продукти, що не є результатом праці: наприклад, земля, ліс та ін. Разом з тим, на кожному етапі розвитку він ставав більш цивілізованим, набуваючи певні специфічні риси, обумовлені природою пануючої економічної системи та сукупністю всіх факторів, що

визначають життєдіяльність кожного народу.

Серед головних принципів функціонування ринку як економічної системи слід відзначити наступні: різноманіття форм власності та форм господарювання, свобода підприємництва та вибору, особистий інтерес, конкуренція, вільне ціноутворення відповідно до діючого законодавства.

Так, першоосновою ринку стала **приватна власність**, яка означає право приватних осіб за власним розсудом купувати, контролювати, застосовувати та реалізовувати ресурси та виготовлені блага. Крім того, поряд з приватною власністю у розвинутих країнах існує також державна та колективна власність. Розміри державного сектору визначаються відповідною обраною моделлю ринкової економіки.

Свобода вибору для підприємця має назву свободи підприємництва і означає, що приватні підприємства мають право купувати економічні ресурси, за власним вибором організувати виробництво товарів та послуг, реалізовувати їх на ринках згідно з вибором самої фірми. При цьому не існує будь – яких штучних обмежень, які б заважали підприємцям вступати в певну галузь або залишати її.

Свобода вибору для власників ресурсів означає, що власники матеріальних, трудових ресурсів та грошового капіталу можуть їх використовувати за власним розсудом. Наприклад, почати свою власну справу, дати в оренду або позику, встановивши при цьому свою власну ціну. Власники робочої сили можуть обирати найбільш привабливий для них вид праці, а також підприємство або установу, де вони мають працювати.

Свобода вибору для споживачів полягає в тому, що в межах своїх доходів вони можуть купувати будь – які товари та послуги для задоволення своїх потреб. Також можна зробити наголос, що саме споживач у умовах ринкової економіки має найбільшу свободу вибору. Саме він, витрачаючи власні гроші, визначає, що треба виробляти підприємцям, а це, в свою чергу, визначає попит на ресурси. Тому часто навіть кажуть про суверенітет споживача в умовах ринкової економіки.

Особистий інтерес проявляється в тому, що роблячи свій вибір суб'єкти ринкової економіки керуються власною вигодою. Підприємець намагається отримати максимальний прибуток, мінімізуючи витрати. Власники ресурсів намагаються їх реалізувати якомога дорожче.

Споживачі, керуючись своїми інтересами, бажають купувати необхідні товари та послуги за найнижчою ціною. Саме спроби досягнути максимальної особистої вигоди надають ринковій економіці напрями розвитку та впорядкованість.

Реалізація особистих інтересів учасників ринку призводить до конкуренції. **Конкуренція** – це суперництво між суб'єктами ринку за найкращі, найбільш вигідні умови виробництва та купівлі – продажу товарів. Вона є невід'ємним елементом ринкового механізму, джерелом його функціонування і розвитку. Конкуренція розгортається за трьома основними напрямками. По-перше, між продавцями, кожний з яких намагається знизити витрати виробництва, підвищити продуктивність праці, розширити виробництво, покращити якість і асортимент продукції і за рахунок цього отримати певні переваги у порівнянні з конкурентами – іншими продавцями: збувати товари за нижчою ціною, стимулювати попит та збільшити прибутки. По-друге, між покупцями, які намагаються придбати потрібні товари за більш низькою, вигідною ціною. По-третє, між продавцями і покупцями, перші з яких намагаються продати товари більш дорого, а другі – купувати дешевше. В залежності від використання того чи іншого критерію, розрізняють наступні форми конкуренції:

- за галузевою ознакою – внутрішньогалузеву та міжгалузеву конкуренцію;

- за умовами конкуренції (кількість учасників ринку, контроль над цінами, ступінь монополізації ринку та економічної свободи) – досконалу та недосконалу конкуренцію;

- за методами реалізації – цінову, нецінову, сумлінну та несумлінну;

- за масштабами здійснення – індивідуальну, місцеву, національну, регіональну, глобальну конкуренцію.

Так, внутрішньогалузева конкуренція є суперництвом між підприємцями, що створюють подібну продукцію за найвигідніші умови її виробництва та збуту, за привласнення надприбутку. Вона змушує виробників впроваджувати нові технології та знижувати витрати виробництва, що призводить до нерівності у доходах і банкрутства менш ефективних учасників ринку.

Міжгалузєва конкуренція є боротьбою підприємців за

найвигідніші сфери розміщення капіталу, здійснюється у формі переливання капіталу з низькоприбуткових галузей до галузей високоприбуткових. В результаті цього в низькоприбуткових галузях виробництво скорочується, а ринкова ціна зростає і піднімає норму прибутку. В галузях з високими прибутками посилюється внутрішньогалузева конкуренція, виробництво збільшується, а пропозиція починає перевищувати попит, що зменшує і ринкові ціни, і норму прибутку.

Вільне ціноутворення полягає в тому, що система цін є основним механізмом, що координує ринкову економіку. Підприємці можуть встановлювати будь – які ціни на свій товар, але, намагаючись збільшити продаж та максимізувати прибуток, вони мусять звертати увагу на попит, на поведінку конкурентів, на якість запропонованої продукції. Ціни коливаються під впливом попиту та пропозиції і виступають орієнтиром, коли підприємці, власники ресурсів та споживачі здійснюють свій вибір.

Сутність ринку виявляється через його функції. До основних функцій ринку відносять **інформаційну**, яка забезпечує надання учасникам ринку необхідної інформації про співвідношення попиту та пропозиції на товари та послуги, їх якість, асортимент, коливання цін. **Посередницька** функція проявляється у встановленні господарських зв'язків між виробниками та споживачами, забезпеченні реалізації їх економічних інтересів. **Ціноутворююча** функція означає встановлення ціни на товари та послуги в залежності від змін у ринковій кон'юнктурі, витрат праці на виробництво товарів та ін. **Регулююча** функція ринку свідчить про вплив на всі стадії відтворювального процесу, забезпечує узгодженість обсягу виробництва і споживання, збалансованість попиту та пропозиції за всіма ринковими параметрами, рух капіталу з однієї галузі до іншої та ін. **Стимулююча** функція означає, що за допомогою цін симулюється впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, зниження витрат, підвищення якості продукції, оновлення її асортименту. **Сануюча (оздоровча)** функція ринку полягає у звільненні суспільства від економічно слабких, нежиттєздатних підприємств та інших господарських одиниць і навпаки, сприяння розвитку ефективних фірм. **Соціальна** функція здійснює диференціацію учасників ринку в залежності від результатів господарської діяльності, деякі фірми отримують більш високі доходи, інші стають банкрутами та розоряються.

3.2. Структура та інфраструктура ринку

Ринок країни (національний ринок) є складною системою, яку утворюють різного роду підсистеми та самостійно функціонуючі ринки. Для їх характеристики використовують різні критерії.

В залежності від **об'єктів ринкових відносин** (угод) виділяють ринок факторів виробництва, ринок споживчих товарів та послуг, ринок цінних паперів, ринок інформації, ринок валют та ін;

За **критерієм суб'єктів** виділяють: ринок покупців (ситуація, коли пропозиція перевищує попит) та ринок продавців (попит перевищує пропозицію), ринок державних організацій та установ (купують певні блага, що необхідні для виконання властивих їм функцій), ринок проміжних установ (посередницькі організації);

За **географічним положенням**: місцевий ринок, регіональний ринок, національний ринок, світовий ринок;

За **рівнем насичення товарами та послугами**: рівноважний ринок, дефіцитний ринок та надлишковий ринок;

За **обсягом ринкових угод**: оптовий ринок та роздрібний ринок;

За **відповідністю діючому законодавству**: легальний ринок та тіньовий;

За **ступенем зрілості** можна виділити наступні типи ринку: нерозвинутий, вільний, регульований і деформований.

Нерозвинутий ринок характеризувався тим, що ринкові відносини носили випадковий, найчастіше бартерний характер. Але навіть такий ринок відіграє у суспільстві певну роль, сприяє диференціації членів суспільства, посилює мотивації до розвитку виробництв різних товарів.

Вільний (класичний) ринок характеризується такими рисами:

– необмежена кількість учасників ринкових відносин і вільна конкуренція між ними;

– абсолютно вільний доступ до будь-якої господарської діяльності всіх членів суспільства;

– повна мобільність факторів виробництва; необмежена свобода рух капіталу;

– наявність у кожного учасника повної інформації про ринок (норму прибутку, попит, пропозицію);

– ринкові суб'єкти поводяться раціонально;

– повна однорідність товарів;

– ціни встановлюються стихійно у ході вільної конкуренції;

– відсутність монополії, монопсонії та державного регулювання.

Переваги вільного ринку полягають в тому, що він за визначенням є бездефіцитним, забезпечує ефективний розподіл ресурсів, гнучку та високу адаптованість до швидко змінюваних умов, свободу вибору та дій ринкових суб'єктів, максимальне використання досягнень НТП, здатність задовольнити різні потреби, підвищення якості товарів та послуг.

Вільний ринок призводить до диференціації у рівні життя населення, що, втім, забезпечує високу мотивацію до праці. Однак соціальними наслідками вільного ринку є безробіття, розорення та бідність окремих груп людей; діяльність вільних конкурентів призводить до небажаних ефектів, таких як забруднення оточуючого середовища, надмірне споживання невідновлюваних ресурсів; не створює стимулів для виробництва товарів та послуг колективного призначення (оборона, держане управління та ін.); не забезпечує дієву мотивацію для фундаментальних досліджень, а лише реалізує вже наявні науково – технічні досягнення. Економіка вільного ринку відчуває негативні впливи циклічного розвитку; не відбувається розвиток некомерційних, але життєво необхідних галузей – охорона здоров'я, освіта, наука, культура, єдина транспортна система, стратегічних та збиткових виробництв.

Регульований ринок є результатом діяльності суспільства (держави) з метою обмежити його негативні наслідки, але не знищити мотивації до творчої, ініціативної праці. Так, вчені вважають, що ринок може регулюватись за допомогою:

– власного ринкового механізму, елементами якого є конкуренція, прибуток, ціна, попит, пропозиція та ін.;

– державою прямо чи опосередковано через планування, держзамовлення, податки та ін.

У будь-якому випадку, кожне суспільство намагається знайти оптимальне співвідношення ринкового та державного регулювання. Однак, сьогодні немає жодної країни, яка б зробила це ідеально. Надмірне державне втручання в ринкові процеси призводить до їх деформації.

Сучасний ринок є неможливим за відсутності розвинутої інфраструктури, тобто допоміжних галузей та організацій. **Ринкова інфраструктура** є надзвичайно важливим і складним структурним

утворенням ринкової економіки, під якою розуміють систему державних приватних і громадських інститутів (організацій та установ) і технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їхню ефективну взаємодію.

Прийнято виділяти організаційно-технічну, фінансово-кредитну та науково-дослідницьку інфраструктури ринку.

До **організаційно-технічної інфраструктури ринку** належать товарні біржі й аукціони, торгові дома і торгові палати, холдингові й брокерські компанії, інформаційні центри та ярмарки, інжинірингові фірми, сервісні центри, пункти прокату й лізингу, державні інспекції, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації і засоби оперативного зв'язку.

Деякі з цих установ покликані сприяти встановленню ділових контактів між підприємцями, надавати їм інформаційні, консультативні, розрахункові та інші послуги (ярмарки, біржі, виставки, центри), інші – беруть на себе функції загальної координації ринкових зв'язків, представляють інтереси своїх членів на регіональному, державному та міжнародному рівнях (асоціації, торгові й господарські палати), треті – являють собою спеціальні державні органи регулювання ринкових відносин (податкові інспекції, служби контролю за цінами і стандартами, страховий нагляд тощо).

Фінансово-кредитну інфраструктуру ринку утворюють банки, фондові й валютні біржі, страхові та інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій. Це – всі ті, хто займається мобілізацією тимчасово вільних грошових ресурсів, перетворює їх у кредити, а потім і в капіталовкладення. Фінансово-кредитна інфраструктура саме й забезпечує вирішення цієї проблеми.

Науково-дослідницька інфраструктура ринку включає в себе наукові інститути з вивчення ринкових проблем, інформаційно-консультативні фірми, аудиторські організації, спеціальні навчальні заклади. Інститути та організації, що утворюють цю інфраструктуру, вивчають динаміку ринкової ситуації, займаються розробкою стратегії і тактики поведінки підприємств на ринку, прогнозів для уряду і підприємців, моделюванням наслідків тих чи інших рішень, наданням консультацій, улагодженням конфліктів між партнерами, підготовкою економістів, менеджерів та фахівців з маркетингу.

Крім загальної інфраструктури, що обслуговує весь простір

ринкових відносин, існують ще спеціалізовані, які забезпечують ефективне функціонування окремих ринків. Зазвичай розрізняють інфраструктуру трьох ринків: товарного, фінансового та ринку праці.

Інфраструктура товарного ринку включає товарні біржі, підприємства оптової та роздрібною торгівлі, аукціони, ярмарки, посередницькі фірми не біржового характеру.

Інфраструктура фінансового ринку включає в себе фондові та валютні біржі, банки, холдингові, страхові та інвестиційні компанії та фонди.

Інфраструктура ринку праці включає в себе біржі праці, служби зайнятості та перепідготовки кадрів та ін.

Аукціони – форма продажу у визначений час і у визначеному місці товарів, попередньо виставлених для ознайомлення на основі конкурсу покупців. На аукціонах реалізують певні види товарів, які, як правило, користуються підвищеним попитом.

Ярмарки – це торги, ринки товарів, які періодично організують в установленому місці. Вони бувають всесвітні, міжнародні, регіональні, національні та місцеві. Свого часу вони відігравали важливу роль в економічному житті країн Західної Європи. З розширенням торговельно-обмінних операцій, посиленням конкуренції з центрів привозу великих партій наявного товару ярмарки перетворилися на ярмарки-виставки зразків товарів, які можна замовляти.

Біржа – це такий інститут, завдяки якому оперативніше і з оптимальними наслідками для партнерів укладаються угоди купівлі-продажу товарів, реалізується єдина стратегія комерційної поведінки агентів цієї структури. Біржа є організаційною формою ринку, на якому відбуваються вільна оптова торгівля стандартними товарами та послугами, цінними паперами, валютою, наймання робочої сили і формування ринкових цін і курсів відповідних активів на основі фактичного співвідношення попиту й пропозиції.

В залежності від предмету торгів розрізняють товарні, фондові (валютні) біржі та біржі праці.

Товарні біржі – це організований ринок матеріальних об'єктів: сировини, устаткування, зерна, металу та ін. Такі біржі є **спеціалізованими**. Біржі, на яких запропоновані різноманітні товари, називають **універсальними**. Під впливом часу та економічної конкуренції серед

товарних бірж виробилася чітка спеціалізація: щодо кольорових металів – Лондонська, Нью-Йоркська; натурального каучуку – Нью-Йоркська, Лондонська, Амстердамська, Сінгапурська, Куала-Лампурська; зерна – Вінніпезька, Чиказька, Лондонська, Ліверпульська, Роттердамська, Антверпенська, Міланська; цукру – Лондонська, Гамбурзька.

Фондова біржа – це організований і регулярно функціонуючий ринок, на якому відбувається купівля-продаж цінних паперів. На ній продають та купують акції, облігації акціонерних компаній та облігації державних позик. Як найважливіший елемент розвинутої ринкової економіки, ринку капіталів фондова біржа створює можливості для мобілізації фінансових ресурсів, їх спрямування на довгострокові інвестиції, фінансування перспективних програм. До найвідоміших сучасних фондових біржах належать Нью-Йоркська, Лондонська, Токійська, Паризька, Франкфуртська, Базельська, Міланська, Сінгапурська, Тайванська та ін.

Банк – особливий фінансовий інститут, що акумулює грошові кошти та інші нагромадження (золоті запаси, цінні папери тощо), надає кредити, випускає в обіг гроші та цінні папери, здійснює грошові розрахунки, операції з золотом та інші функції. Банки виникають на основі розвинутих товарно-грошових відносин й існують у декількох суспільно-економічних формаціях (феодалізм, капіталізм, соціалізм). Поняття «банк» походить від італійського слова «Вапса» (лавка, на якій середньовічні міняйли розкладали монети для обміну).

Банківська система – сукупність різних видів банків та банківських об'єднань у їх взаємозв'язку та взаємодії. Головний елемент банківської системи – центральні емісійні банки, які здійснюють керівництво і контроль за функціонуванням і розвитком усієї банківської системи країни. У США таким банком є Федеральна резервна система, в Німеччині – Бундесбанк, в Україні – Національний банк України (НБУ).

Важливі функції в ринковій економіці виконують різноманітні небанківські фінансово-кредитні заклади з інформаційними системами, які працюють на базі фінансово-кредитних телекомунікацій. Це лізингові компанії, трастові, інвестиційні, випускаючі акції, факторингові, фарфейтингові, клірингові палати, страхові товариства, пенсійні фонди. Сучасна кредитна система створює умови для швидких розрахунків без відповідних паперів шляхом електронних сигналів через міжбанківську телекомунікацію.

3.3. Теорія попиту та пропозиції

Головними елементами в розумінні механізму дії ринкової економічної системи є попит і пропозиція. Взаємодія головних суб'єктів ринку – виробника і споживача – здійснюється саме по каналах попиту і пропозиції і прагне досягти рівноваги поміж цими елементами шляхом врівноважуючої функції ринкової ціни.

Споживач, з'являючись на ринку, визначає свою поведінку через попит. Попит – це кількості товарів і послуг, які споживачі бажають і мають можливість придбати на ринку по конкретних цінах в ряду можливих цін на протязі визначеного часу.

Суть закону попиту полягає у тому, що поміж рівнем ціни (P) і величиною попиту (Q_d) існує зворотна залежність. Інакше кажучи, чим нижче ціна, тим більше величина попиту на благо, а чим вище ціна – тим менше величина попиту. В таблиці 3.1 наведена шкала попиту індивідуального споживача на ринку цукру.

Таблиця 3.1 – Попит індивідуального споживача на ринку цукру

Ціна за кг (грн)	5	4	3	2	1
Величина попиту (кг на тиждень)	1	2	3	4	5

На підставі даних табл. 3.1. наведено графік попиту (рис. 3.1).

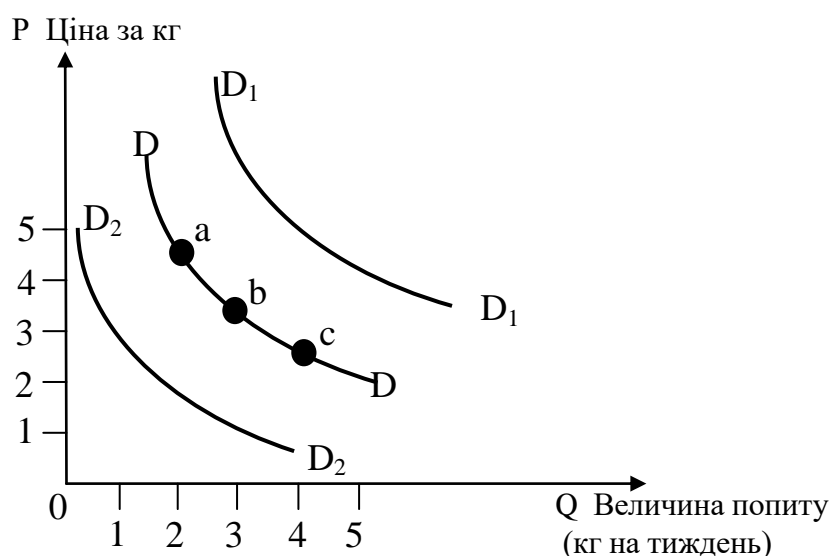

Рисунок. 3.1 – Графік попиту споживача на цукор

Графік попиту подано спадаючою кривою попиту DD (від англійського «demand» – попит). Нахил цієї кривої пояснюється дією ефектів доходу і заміщення. Розглянемо значення цих явищ.

1. Ефект доходу. Зниження ціни дозволяє на незмінну суму витрат на даний товар придбати його в більшій кількості. Це рівнозначно збільшенню грошового доходу покупця, але тільки при купівлі даного товару. Наприклад, зниження ціни на молочну продукцію влітку дає можливість придбати її в більшій кількості аніж взимку, хоча дохід покупця при цьому може залишитись незмінним.

2. Ефект заміщення. Зниження ціни на даний товар призводить до відносного подорожчання інших товарів, хоч їхні власні ціни можуть і не змінюватись. Тому, заміщуючи «інші» товари здешевівшими, покупець забезпечує собі додатковий ефект доходу. Таким чином, зниження цін на окремих товар викликає багаточисленні наслідки, як і зростання цін.

3. Дія принципу спадаючої граничної корисності. Згідно даному принципу, наступні одиниці даного продукту приносять споживачу все менш і менш задоволення, тому він купує додаткові одиниці продукту лише при умові, що його ціна знижується. Зміна величини попиту на товар веде до переміщення від однієї точки до другої на постійній кривій попиту (см. рис. 3.1. від «а» до «в» і до «с»).

Таким чином, причиною зміни величини попиту є зміна ціни даного товару. Окрім ціни існують нецінові детермінанти (фактори), зміна яких приводить до зміщення всієї кривої попиту DD – праворуч угору при збільшенні попиту (на рис. 3.1 від DD до D_1D_1), і ліворуч униз при зменшенні попиту (на рис. 3.1 від DD до D_2D_2).

Основні нецінові детермінанти зміни в попиті наступні:

1) уподобання споживачів, які часто змінюються під впливом моди, або ж залишаються традиційними.

2) рівень доходів в суспільстві. Чим вище доходи споживачів, тим більше вони купують якісних товарів та послуг і тим меншим попитом користуються товари і послуги “нижчої” категорії;

3) ціни на сумісні товари:

– ціни на взаємозамінюючі товари (товари–субститути);

– ціни на взаємодоповнюючі товари (компліментарні);

4) кількість покупців на ринку;

5) інфляційні очікування споживачів.

Існує індивідуальний попит і ринковий. Перехід від шкали індивідуального попиту до шкали ринкового попиту можна здійснити шляхом підсумовування величин попиту, який пред'являє кожний споживач при різних можливих цінах на товар. На рис. 3.2 це показано при використанні однієї ціни на товар – 3 грн.

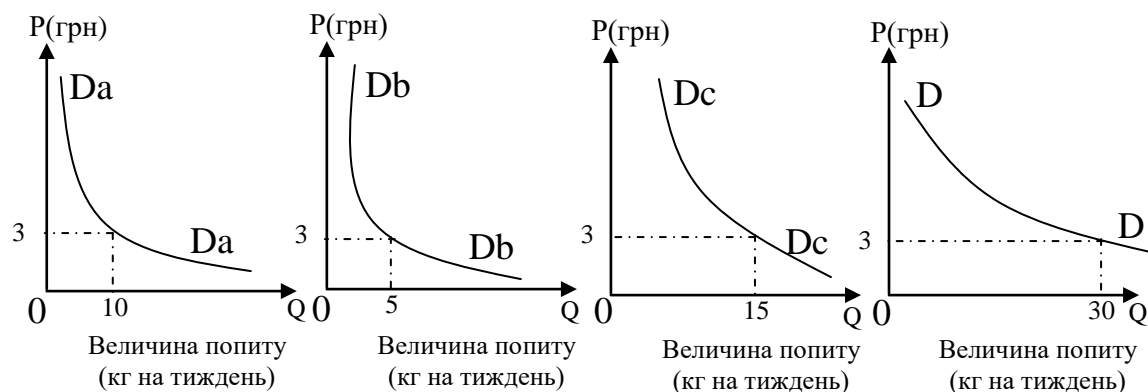

Рисунок. 3.2 – Крива ринкового попиту DD на товар (кг на тиждень)

Зрозуміло, що в умовах ринкової конкуренції припускається досить велика кількість покупців товару на ринку. Тому, щоб уникнути тривалого процесу підсумовування, можна визначити загальний ринковий попит шляхом перемноження індивідуальних величин попиту по кожній із можливих цін на кількість покупців на ринку цього товару.

Перейдемо тепер до теорії формування ринкової пропозиції.

Пропозиція – кількості товарів, які продавці готові виробити і запропонувати до продажу на ринку по конкретних цінах в ряду можливих цін на протязі визначеного часу.

Ціна для виробників є прибутком, а не витратою. Тому продавець намагається виробляти товари з більш високими цінами. Залежність між високими цінами і збільшенням величини пропозиції цілком очевидна: при високих цінах на продаж виставляється більша кількість даного товару, аніж при низьких. Чому кількість запропонованих товарів залежить від ціни на них? Тому, що виробник намагається одержати максимальний прибуток. Чим вища ціна товару при інших рівних умовах, тим більше стимул для виробництва і продажу саме цього товару. В таблиці 3.2 наведена шкала пропозиції індивідуального виробника на ринку цукру.

Таблиця 3.2 – Пропозиція індивідуального виробника на ринку цукру

Ціна за кг (грн)	1	2	3	4	5
Величина пропозиції (кг на тиждень)	1	2	3	4	5

На підставі даних таблиці 3.2 наведено графік пропозиції (рис.3.3).

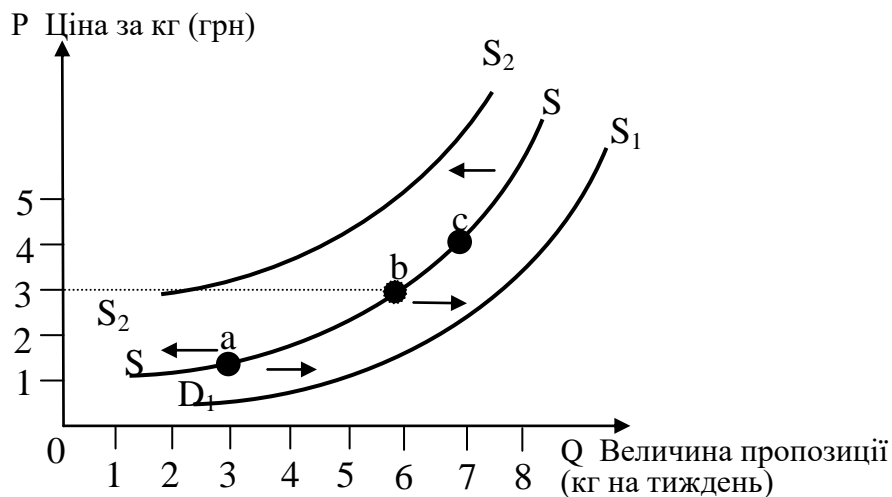

Рисунок. 3.3 – Графік пропозиції виробника на ринку цукру

Графічна залежність розміру величини пропозиції від ціни відображена на графіку в вигляді вихідної кривої, де кількість запропонованого товару фіксується на горизонтальній вісі, а ціна – на вертикальній вісі графіку пропозиції (рис. 3.3). Крива пропозиції позначається буквами SS (від англ. «supply» – пропонувати). Із графіка бачимо, що між рівнем цін і величиною пропозиції товару існує пряма залежність. Інакше кажучи, чим вища ціна товару, тим більша величина його пропозиції на ринку (рух від точки «а» до точки «в» і до точки «с» на кривій пропозиції SS) і навпаки.

Пропозиція, як і попит, схильна до впливу ряду нецінових детермінантів (факторів), зміщуючих на графіку (рис. 3.3) всю криву пропозиції SS. Збільшення пропозиції зміщує криву SS праворуч і вниз (крива S_1S_1 на рис. 3.3.); зменшення пропозиції зміщує криву SS ліворуч уверх (крива S_2S_2 на рис. 3.3.).

Основні нецінові детермінанти зміни в пропозиції наступні:

1) ціни на ресурси. Зниження цін на ресурси зменшує витрати виробництва і крива пропозиції зміститься праворуч до S_1S_1 . Наприклад, зниження цін на насіння і добриво збільшує пропозицію кукурудзи;

2) удосконалення технології виробництва. Даний фактор знижує витрати виробництва, отже збільшується пропозиція товарів;

3) податки та дотації підприємствам. Податки з продажу збільшують витрати виробництва і призводять до скорочення пропозиції до S_2S_2 . Навпаки, дотації знижують витрати і збільшують пропозицію до S_1S_1 ;

4) ціни на товари-конкуренти. Зниження ціни на пшеницю може спонукати фермерів вирощувати і продавати більше кукурудзи і навпаки;

5) інфляційні очікування. Наприклад, фермери можуть затримати вивіз на ринок пшениці врожаю цього року, чекаючи збільшення ціни на неї в майбутньому;

б) кількість продавців на ринку. Зрозуміло, що чим більше продавців на ринку даного товару, тим більше пропозиція цього товару і навпаки.

В цілому концепція попиту та пропозиції розповсюджується і на ринок ресурсів, але з тією особливістю, що попит на ресурси є утворювальним попитом від кінцевих товарів та послуг, які виробляються за допомогою цього ресурсу. Це означає, що стійкість попиту на ресурс буде залежати від його продуктивності та від ціни товару, створеного за допомогою цього ресурсу.

3.4. Механізм встановлення ринкової рівноваги

В будь-якому випадку в ринковій економіці між попитом та пропозицією встановлюється визначене співвідношення, яке називають ринковою рівновагою. **Ринкова рівновага** – встановлення на ринку в результаті взаємодії виробників і покупців таких цін на товари та послуги, які не створюють залишок у продавців і дефіцит у покупців.

В основі ринкової рівноваги лежить рівноважна ціна, при якій кількість товару, запропонованого на ринку, дорівнює кількості товару, на який пред'явлено попит. Наочно цей процес можна показати на графіку, який об'єднує криві попиту і пропозиції, наприклад, на ринку цукру (рис. 3.4.).

Крива попиту DD перетинається з кривою пропозиції SS у точці

E , яка вказує рівноважну ринкову ціну (P_E) і рівноважну кількість продукту (Q_E).

Нестача продукту, яка виникає при ціні, яка нижче рівноважної, тобто 2 грн, створила б надлишковий попит і штовхнула б ціну уверх. В результаті цього величина пропозиції стала би збільшуватися, а величина попиту зменшуватися до тих пір, доки не було б досягнуто рівноваги.

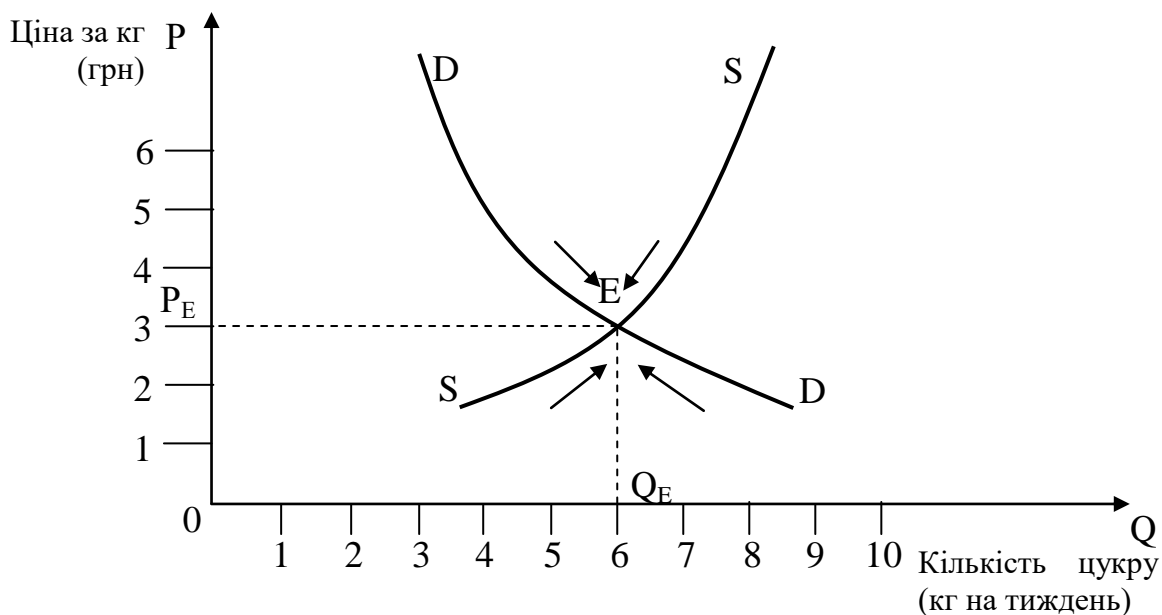

Рисунок 3.4 – Ринкова рівновага

Надлишок продукту при ціні 4 грн привів би до зменшення величини пропозиції товару і сприяв би зниженню ціни. Це призведе до збільшення величини попиту та скорочення величини пропозиції до тих пір, доки не буде досягнута рівновага. Таким чином, ціна за 1 кг цукру в 3 грн є рівноважною ціною на ринку цукру, яка задовольняє як продавців, так і покупців у визначений період часу (тиждень).

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильні відповіді

1. Ринок – це:
  - а) місце, де люди обмінюються товарами;
  - б) форма господарських зв'язків, що функціонує на принципах справедливого розподілу доходів;
  - в) сфера взаємодії її попиту та пропозиції;
  - г) сукупність угод купівлі – продажу товарів.

2. Ринкові ціни

- а) більше залежать від зміни пропозиції, чим від зміни попиту;
- б) більше залежать від зміни попиту, чим від зміни пропозиції;
- в) встановлюються в результаті взаємодії попиту та пропозиції;
- г) змінюються зворотно пропорційно величині пропозиції;

3. Конкуренція – це:

- а) боротьба виробників за одержання найбільшого прибутку;
- б) боротьба споживачів за право купувати товари по більш низьких цінах;
- в) усі відповіді вірні;
- г) усі відповіді невірні.

4. Графічне представлення залежності між ціною товару та його кількістю, яку бажають придбати покупці на ринку - це:

- а) крива попиту;
- б) крива пропозиції;
- в) крива філліпса;
- г) немає правильної відповіді.

5. Графічне представлення залежності між ціною товару та його кількістю, яку продавці пропонують на ринку це:

- а) крива попиту;
- б) крива виробничих можливостей;
- в) крива Лоренца;
- г) крива пропозиції.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Функція попиту на товар має вигляд $D = 30 - 5P$, а функція пропозиції

$$S = -5 + 2P. \quad \text{Визначте:}$$

- а) ціну рівноваги і рівноважний обсяг продажу;
- б) яким чином зміняться попит і пропозиція, якщо ринкова ціна встановиться на рівні 4 грн.;
- в) що відбудеться з обсягом продажу, якщо ринкова ціна встановиться на рівні 6 грн.

2. У таблиці наведені дані на ринку товару А.

- а) побудувати криві попиту та пропозиції товару А;
- б) якою є рівноважна ціна та рівноважний обсяг товару А на ринку;
- в) якщо ринкова ціна дорівнює 32 грн, що є характерним для даного ринку – дефіцит чи надлишок? Чому дорівнює його величина?

Ціна на товар А	8	16	24	32	40
Обсяг попиту на тов. А, тис. од.	70	60	50	40	30
Обсяг пропозиції на тов. А, тис. од.	10	30	50	70	90

Глава 4. ТЕОРІЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ВИТРАТ

4.1. Виробництво та виробнича функція

Виробництво – це процес використання праці, капіталу, природних ресурсів і матеріалів для створення необхідних продуктів та надання послуг. Виробничі послуги праці, капіталу, землі та підприємницьких здібностей називаються **факторами виробництва**.

Капітал у речовинній формі – це засоби виробництва, що належать підприємцю. Земля є обов'язковим компонентом процесу виробництва. Будь-який виробнича споруда, цех розташовуються на землі. Велику роль земля має в сільському господарстві як засіб виробництва. Земля також містить у собі корисні копалини, які використовують як сировину. Праця – це елемент виробництва, що з'єднує сировину, матеріали, устаткування в єдиний виробничий процес. Без використання праці створення нових благ і послуг є неможливим. У кінці XIX сторіччя Альфредом Маршаллом був виділений четвертий фактор виробництва – організація. Пізніше Й. Шумпетером цей фактор був названий підприємництвом. Таким чином, виробництво є процесом об'єднання таких факторів, як капітал, праця, земля і підприємництво з метою одержання нових благ і послуг, що необхідні споживачеві.

Економічна теорія вивчає, головним чином, виробництво як продуктивну систему, здатну постачати на ринок певну кількість товару, витративши при цьому деякі кошти та споживши певні обсяги ресурсів. Підприємство – основна організаційна ланка економіки. Головною метою діяльності будь-якого підприємства є одержання максимального прибутку при мінімумі витрат. Умовами досягнення цієї мети можуть бути: максимізація валового доходу, обсягів продажу, захоплення більшої частки ринку даного виду продукції.

Кожне підприємство постійно вирішує три питання: що робити (продукція, послуги і їхні обсяги); як робити (технологія, фактори виробництва); для кого робити (ринки, споживачі, ціни)? При цьому велику роль відіграє визначення **часового інтервалу**, протягом якого аналізуються питання розвитку виробництва. Для підприємства виділяють такі часові інтервали:

– **короткостроковий** – зміна обсягу виробництва можлива за рахунок використання додаткових факторів виробництва змінного характеру (робочої сили, сировини і матеріалів) при незмінному обсязі

використання інших факторів (виробничі потужності, капітальні споруди);
– **довгостроковий** – зміна обсягу виробництва можлива за рахунок зміни всіх факторів виробництва.

Для організації виробничого процесу необхідні фактори виробництва у певній кількості. **Виробничою функцією** називається залежність максимально можливого обсягу виробленого продукту від певної кількості використовуваних факторів виробництва:

$$Q = f(K, L, M),$$

де Q – максимальний обсяг продукту, який можна виробити при заданій технології і визначених факторах виробництва; K – витрати капіталу; L – витрати праці; M – витрати матеріалів.

Для аналізу і прогнозування обсягу виробництва частіше використовується виробнича функція, яка має назву функція Кобба–Дугласа:

$$Q = k \cdot K^\alpha \cdot L^\beta \cdot M^\gamma,$$

де Q – максимальний обсяг продукту при заданих факторах виробництва;

K, L, M – відповідно витрати капіталу, праці, матеріалів;

k – коефіцієнт пропорційності (чи масштабності);

α, β, γ – коефіцієнти еластичності обсягу виробництва відповідно до капіталу, праці і матеріалів (коефіцієнт приросту Q , що припадає на 1 % приросту відповідного фактору).

Різні комбінації факторів виробництва дають різні обсяги виробленої продукції. У короткостроковому інтервалі існує межа росту обсягу виробництва при збільшенні змінного фактору (наприклад, праці), якщо інші (наприклад, капітал) залишаються постійними. Ця властивість одержала назву **закону спадної граничної продуктивності**. Цей закон характерний для виробничої функції з одним змінним фактором:

$$Q = f(X, Y),$$

де Y – величина постійного фактору; X – величина змінного фактору.

При зміні кількості сполучень факторів виробництва змінюється й обсяг випуску продукції. Показниками результативності виробництва є сукупний продукт (ТР), середній продукт (АР), граничний продукт (МР).

Сукупний продукт – це загальна кількість виробленого продукту. Він змінюється в процесі збільшення використання змінного фактору X за інших незмінних умов.

Середній продукт – це відношення сукупного продукту до кількості використаного у виробництві змінного фактору: $AP = TP/X$.

Граничний продукт – це приріст випуску продукції при використанні додаткової одиниці змінного ресурсу: $MP = \Delta TP/\Delta X$.

Зазначені залежності можна показати графічно:

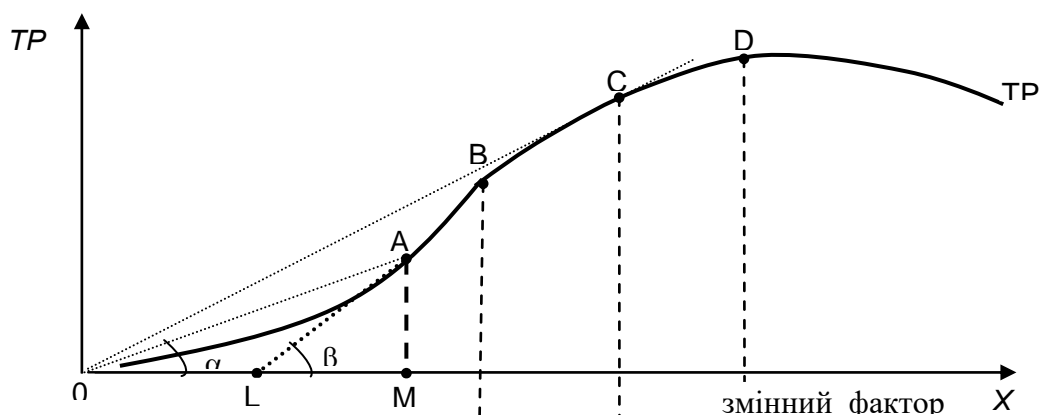

Рисунок 4.1 – Крива сукупного продукту (TP)

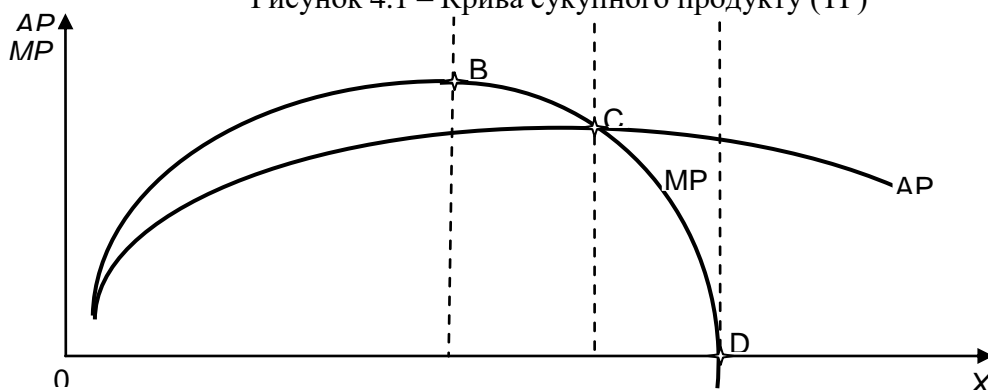

Рисунок 4.2 – Крива середнього та граничного продуктів (AP, MP)

Крива сукупного продукту відображає, як змінюється випуск продукції при зміні одного з факторів виробництва, тоді як інші залишаються незмінними. Середній продукт змінного фактору можна визначити, якщо виміряти нахил променю, проведеного від початку координат через відповідну точку кривої сукупного продукту. Так, нахил променю OA можна визначити через співвідношення координат точки A. Це буде середній продукт у точці A: $AP = \operatorname{tg} \alpha = AM/OM = TP/X$. Він досягне свого максимуму у точці C, яка відповідає точці дотику променю, що виходить від початку координат до кривої сукупного продукту. Якщо проведемо дотичну в точці A на кривій сукупного продукту та знайдемо тангенс кута β , то отримаємо граничний продукт: $MP = \operatorname{tg} \beta = AM/LM = \Delta TP/\Delta X$. (Рис. 4.1, 4.2).

Середній продукт буде збільшуватися доти, поки граничний продукт буде більший за нього. В точці перетину кривих середнього та граничного продуктів середній продукт максимізується.

З'ясування динаміки обсягів виробництва залежно від динаміки змінного фактору для конкретного виробництва має важливе практичне значення. Це використовується насамперед для визначення меж, в яких доцільно вести виробництво з точки зору раціоналізації використання факторів. Для короткотермінового періоду виділяються три стадії виробництва:

– перша стадія: від початку виробництва до досягнення середнім продуктом максимального значення. Вона характеризується надлишком постійного фактору та нестачею змінного фактору виробництва;

– друга стадія: від максимального значення середнього продукту до досягнення нульового значення граничного продукту. Це найпривабливіша (ефективна) стадія для виробника, оскільки досягається збалансованість факторів виробництва;

– третя стадія: після досягнення граничним продуктом нульового значення. На ній виробництво стає перенасиченим працею і найчастіше призводить до збитків виробника.

4.2. Витрати виробництва

Кожне виробництво пов'язане з витратами сировини, робочої сили, устаткування, землі, електроенергії тощо. Нові блага неможливо створити без вкладання необхідних ресурсів. Усі ресурси мають обмежений характер. Кожен з них може бути використаний для виробництва різних продуктів. Ресурси, що витрачені на виробництво даного товару, втрачені для виробництва інших товарів. Наприклад, для виробництва велосипедів використовуються металеві труби, які можна застосувати при створенні дитячих візків, каркасів для теплиць. З деревини можна робити меблі чи папір. З цих прикладів видно, що будь-які витрати на виробництво товару носять альтернативний характер.

Якщо з'єднати точки, що відповідають альтернативний характер. Виробники повинні постійно рахувати витрати на виробництво того чи іншого продукту. **Витрати** – це сума коштів, витрачених на виробництво продукції.

Існує два підходи до визначення витрат: бухгалтерський і економічний. Поняття витрат пов'язане з зовнішніми і внутрішніми витратами. **Зовнішні (явні) витрати** – це витрати підприємства на придбання ресурсів у зовнішніх постачальників. **Внутрішні (неявні) витрати** визначають як вартість факторів виробництва, що знаходяться у власності господаря підприємства.

Бухгалтерський підхід до визначення витрат розглядає тільки зовнішні витрати (рис. 4.1). Ці витрати відбиваються в бухгалтерських рахунках і поділяються на прямі і непрямі. При визначенні економічних витрат, окрім бухгалтерських, беруться й внутрішні витрати, що враховують вартість ресурсів, що належать фірмі (рис. 4.2).

У короткостроковому періоді виділяють сукупні, постійні, змінні, середні і граничні витрати.

Постійні витрати (FC) – це витрати, що не залежать від обсягу виробництва продукції. До них відносяться орендна плата, витрати на охорону, плата за банківський кредит, оплата праці директора та управлінського персоналу. Постійні витрати існують навіть при нульовому обсязі виробництва (рис. 4.3).

Змінні витрати (VC) – це витрати, величина яких змінюється при зміні обсягу виробництва. До них відносяться витрати на сировину, паливо, електроенергію, оплату робочої сили (рис. 4.4).

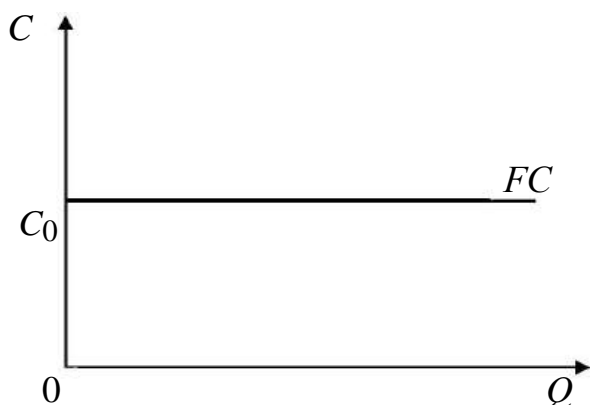

Рисунок 4.3 – Постійні витрати фірми

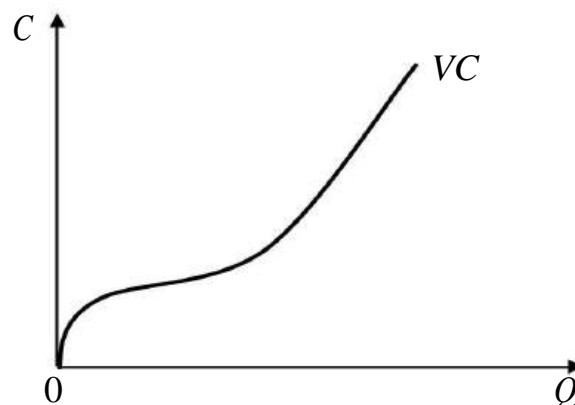

Рисунок 4.4 – Змінні витрати фірми

Сукупні витрати (TC) – це сума постійних і змінних витрат фірми $TC = FC + VC$. Графічно сукупні витрати зображуються як результат підсумовування кривих постійних і змінних витрат (рис. 4.5).

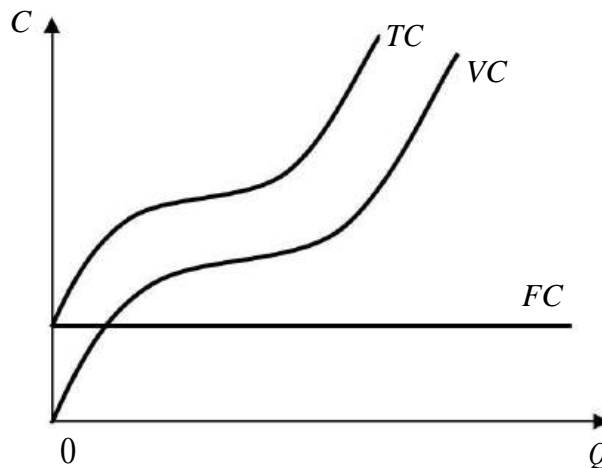

Рисунок 4.5 – Сукупні витрати фірми

Кожного виробника цікавить, чому дорівнюють витрати в розрахунку на одиницю продукції (середні витрати). Виділяють середні сукупні витрати, середні постійні і середні змінні витрати.

Середні постійні витрати (AFC) – це постійні витрати, що припадають на одиницю продукції. Середні постійні витрати розраховуються за формулою: $AFC = FC/Q$. В процесі збільшення обсягу виробництва вони будуть зменшуватися.

Середні змінні витрати (AVC) – це змінні витрати, що припадають на одиницю продукції. Середні змінні витрати розраховуються за формулою:

$$AVC = VC/Q.$$

Середні сукупні витрати (ATC) показують сукупні витрати на одиницю продукції. Вони визначаються за формулою:

$$TC/Q = (FC + VC)/Q = AFC + AVC.$$

Граничні витрати (MC) – це додаткові витрати на виробництво додаткової одиниці продукції. Граничні витрати визначаються за формулою:

$$MC = \Delta TC/\Delta Q.$$

Зміна граничних витрат визначається зміною змінних витрат у результаті випуску додаткової одиниці продукції (постійні витрати не змінюються при зміні обсягу виробництва). Отже, граничні витрати можна показати на графіку:

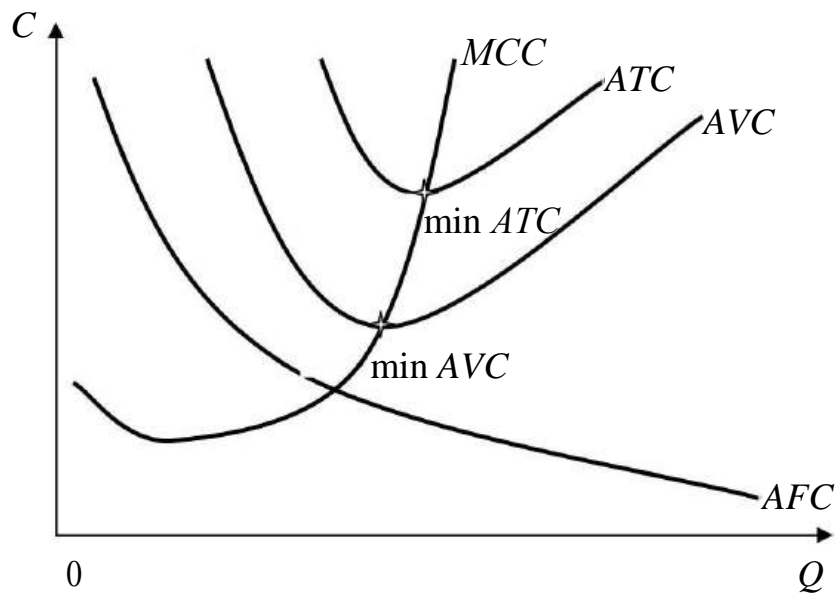

Рисунок 4.6 – Криві середніх і граничних витрат

Розміри граничних і середніх витрат мають важливе значення, тому що від них залежить вибір фірмою обсягу виробництва. На рис. 4.6 представлені криві середніх і граничних витрат. З графіку видно, що криві ATC , AVC і MC мають U -подібну форму. Між ними складаються важливі співвідношення:

1. MC не залежать від FC , тому що FC не залежать від обсягу виробництва, а MC – це додаткові (прирослі) витрати.

2. Поки MC менше ATC та AVC , криві середніх витрат мають негативний нахил. Це означає, що виробництво додаткової одиниці продукції зменшує середні витрати.

3. Коли MC дорівнюють ATC (AVC), це значить, що середні витрати перестали зменшуватися, але ще не почали рости. Це точка мінімальних середніх витрат ($AVC = \min$, $ATC = \min$).

4. Коли MC стають більшими за ATC (AVC), криві середніх витрат ідуть вгору, що говорить про збільшення середніх витрат у результаті виробництва додаткової одиниці продукції.

4.3. Доходи виробництва

У мікроекономіці розглядаються поняття доходу і прибутків, досліджуються умови їх максимізації на рівні підприємств. Мета кожного підприємства – отримати максимальний прибуток.

Сукупний дохід (TR) – це виторг від продажу продукту: $TR = P \cdot Q$, де P – ціна одиниці продукції;

Q – кількість проданих одиниць продукції.

Середній дохід (AR) – це дохід на одиницю проданої продукції:
 $AR = TR/Q$.

Граничний дохід – це приріст сукупного доходу при продажі додаткової одиниці продукції: $MR = \Delta TR/\Delta Q$.

Прибуток (Pf) – це різниця між сукупним доходом (виторгом) і витратами на виробництво. Розрізняють нормальний прибуток, бухгалтерський та економічний. **Нормальний прибуток** – це мінімальний дохід, необхідний, щоб утримати підприємця в даному виді діяльності. **Бухгалтерський прибуток** – це різниця між доходами фірми і зовнішніми витратами. **Економічний прибуток** – це надлишок доходу над усіма економічними витратами.

Зрозуміло, що економісти і бухгалтери по-різному визначають величину прибутку. Прибуткова справа для бухгалтера може бути збитковою для економіста. Така ситуація складається тоді, коли використовувані ресурси дають менший результат, ніж могли б отримати при використанні іншим способом.

Економічний підхід при розрахунку прибутку має винятково важливе значення для прийняття рішень. Бухгалтерський підхід важливий для поточної господарської діяльності (для оподаткування, розрахунку амортизаційних відрахувань). Економічний підхід має універсальне значення в організації бізнесу.

Щоб прийняти правильне рішення про вкладення капіталу й обсяг випуску, фірма також розраховує показники середнього прибутку (APf) та граничного прибутку (MPf).

$$Apf = Pf/Q; \quad MPf = \Delta Pf/\Delta Q.$$

4.4. Рівновага виробника

Кожен виробник, купуючи фактори для організації виробництва, має обмеження в засобах. Нехай фактор "праця" (L – вісь X) і фактор "капітал" (K – вісь Y) є змінними (рис. 4.7). Вони мають визначені ціни (r – ціна капіталу, w – ціна праці на період аналізу залишаються

постійними). Тоді витрати на придбання фактору "праця" складуть wL , а фактору "капітал" – rK . Сукупні витрати ($TC = \text{const}$) складуть:

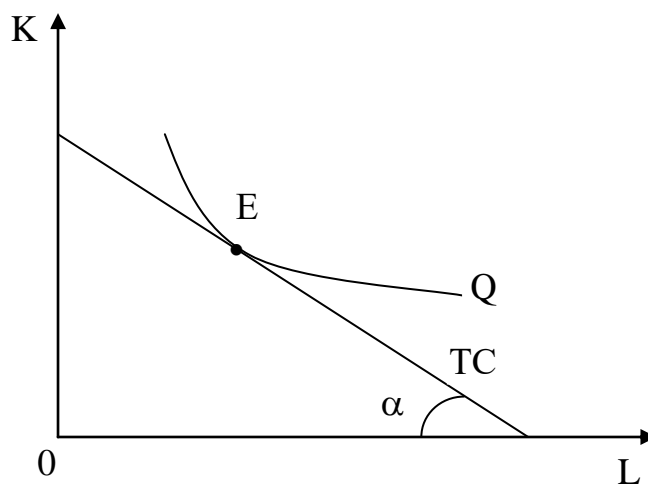
$$TC = wL + rK.$$

Крива, що показує всі сполучення трудового і капітального факторів виробництва, що мають однакову вартість, називається *ізокою*. Зі збільшенням коштів на придбання факторів лінія ізокоєсти буде зрушуватися вправо і вгору. При незмінних цінах ізокоєсти являють собою прямі рівнобіжні лінії з негативним кутом нахилу. Чим більше бюджетні можливості виробника, тим далі від початку координат знаходиться ізокоєста. Ізокоєсту також називають лінією рівних витрат підприємства.

Обсяги використовуваного капіталу (K) і праці (L) становлять:

$$K = \frac{TC}{r} - \frac{w}{r}L; \quad L = \frac{TC}{w} - \frac{r}{w}K.$$

Рисунок 4.7 – Ізокоєста

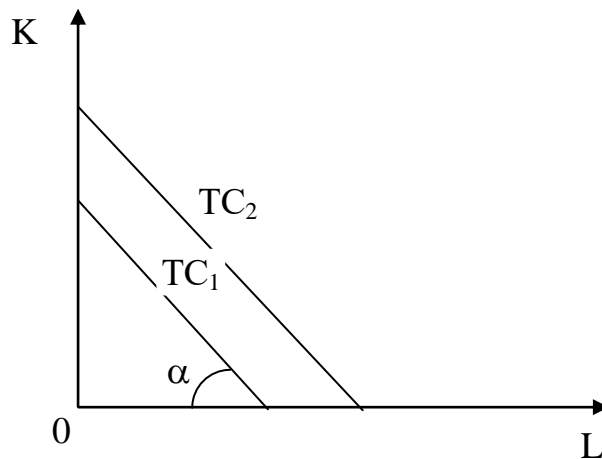

Рисунок 4.8 – Оптимум виробника

Якщо змінюється ціна фактору, то змінюється і кут нахилу ізокошти α (рис. 4.7), що визначається співвідношенням w/r .

Рівновага виробника забезпечується тоді, коли він досягає максимуму обсягу виробництва при мінімальних витратах. Звичайно для стабільної технології це можна одержати в окремих точках ізоквант (частіше в одній), де кут нахилу ізокванти збігається з кутом нахилу дотичної до неї ізокошти (рис. 4.8).

Іншими словами, оптимум виробника визначається рівністю граничної норми технологічного заміщення одним ресурсом іншого (характеристика ізокванти) і співвідношенням цін ресурсів (характеристика ізокошти), і виникає в тому випадку, коли гранична норма технологічного заміщення дорівнює відношенню цін факторів виробництва.

$$MRTS_{L,K} = \frac{MP_L}{MP_K} = \frac{w}{r} \Big|_{TP = \text{const}} \quad \text{або} \quad \frac{MP_L}{w} = \frac{MP_K}{r}.$$

Останнє рівняння відображає **принцип найменших витрат**, суть якого у тому, що виробництво заданого обсягу продукції з мінімальними витратами вимагає, щоб ресурси, які одночасно використовуються комбінаціям факторів виробництва, які мінімізують витрати при різних заданих обсягах виробництва, то отримуємо так звану **траєкторію зростання**.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Постійні витрати – це витрати на:
  - а) зарплату керуючого персоналу, відсотки по кредитах, амортизація устаткування;
  - б) зарплату робітників, охорони, вартість сировини й устаткування;
  - в) оплату праці працівників, амортизацію устаткування, рентні платежі;
  - г) сировину, устаткування, ренту, відсотки по кредиту
2. Середні сукупні витрати – це:
  - а) витрати на будь-яку одиницю продукції;
  - б) змінні витрати на одиницю продукції;
  - в) постійні витрати в розрахунку на одиницю продукції;
  - г) сума середніх постійних та середніх змінних витрат.
3. Граничні витрати розраховуються як:
  - а) $\Delta VC : Q$;
  - б) $\Delta TC : \Delta Q$;
  - в) $TC : Q$;
  - г) $\Delta FC : \Delta Q$.
4. Економічні витрати містять у собі:
  - а) зовнішні грошові платежі власникам ресурсів виробництва та напівфабрикатів;
  - б) явні витрати, але не включають неявні витрати;
  - в) внутрішні витрати;
  - г) явні і неявні витрати, які зменшені на величину нормального прибутку.
5. Яка з наступних кривих ніколи не приймає U-образної форми:
  - а) AVC;
  - б) MC;
  - в) AFC;
  - г) ATC.

Вправа 2. Виконайте завдання.

1. Заповніть наступну таблицю.

Об'єм виробництва	FC	VC	TC	AFC	AVC	ATC	MC
0	50						
5	50						
15	50						
30	50						
50	50						

75	50						
95	50						
110	50						
120	50						
125	50						
125	50						

2. Фірма-виробник мікрохвильових печей працює в умовах конкуренції. Функція сукупних витрат фірми має вигляд $TC = 100 + Q^2$. Знайдіть: 1) скільки необхідно виробити печей, щоб отримати максимальний прибуток, якщо ціна печі дорівнює 60 грош. одиниць; 2) чому дорівнює максимальний прибуток.
3. Функція сукупних витрат фірми має вигляд $TC = 150 + 5Q + 2Q^2$. Визначте: FC, VC, MC, ATC, AFC, AVC. За якого обсягу випуску ATC прийме мінімальне значення.

Глава 5. КОНКУРЕНТНА СТРАТЕГІЯ ФІРМ В РИНКОВИХ СТРУКТУРАХ

5.1 Ринок досконалої конкуренції

Сучасний ринок характеризується різноманіттям галузей. Є галузі, які схожі між собою, є галузі, які істотно відрізняються. Звичайно економісти виділяють чотири **типи ринкових структур**: досконалу конкуренцію, чисту монополію, олігополію й монополістичну конкуренцію. Досконала конкуренція й чиста монополія представляють два полюси, між якими розташовуються олігополія (ринок, близький по деяких параметрах до ринку чистої монополії) і монополістична конкуренція (ринок, близький до ринку досконалої конкуренції). Основні параметри, за якими розрізняють типи ринкових структур, наступні: 1) чисельність фірм на ринку; 2) тип продукту; 3) контроль над ціною; 4) умови вступу в галузь; 5) можливість використання нецінової конкуренції.

У процесі дослідження кожної галузі важливо розуміти, як визначається для кожної з них оптимальна ціна, а також, як встановлюються оптимальні обсяги виробництва. Ця інформація

допомагає, як самому підприємцю побудувати грамотну стратегію розвитку свого підприємства, так і споживачеві, що одержує можливість спрогнозувати поведінку продавця й дотриматися своїх інтересів.

Ринкова структура називається **досконалою конкуренцією**, якщо жоден із продавців не здатний зробити істотного впливу на ціну. Основні характерні риси ринку досконалої конкуренції наступні: 1) велика кількість незалежно діючих продавців; 2) однорідна (стандартизована) продукція, внаслідок чого відсутня нецінова конкуренція; 3) контроль над ціною відсутній, оскільки на ринку функціонує велика кількість незалежних діючих продавців, які виробляють настільки незначну частину від загального обсягу виробництва, що, збільшивши або зменшивши її, вони не зможуть вплинути на загальний рівень цін; 4) легкий вступ і вихід із галузі, тому що не існує серйозних перешкод – законодавчих, технологічних, фінансових. Типовим прикладом ринків досконалої конкуренції служить: ринок сільськогосподарських товарів, ринок іноземних валют, фондовий ринок. У чистому вигляді умови досконалої конкуренції досить складно реалізуються на практиці. Наприклад, однорідність продукції може бути нездійсненна унаслідок географічного місця продажу, умов обслуговування й т. і. Звідси випливає можливість відносного впливу й на ціну продукту.

Крива попиту фірми-досконалого конкурента є абсолютно еластичною (рис 5.1). Це пояснюється тим, що фірма, яка виходить на ринок, пристосовується до тієї ціни, що вже склалася на даний продукт. Будь-яке підвищення або зниження ціни може призвести до витиснення фірми з даного ринку.

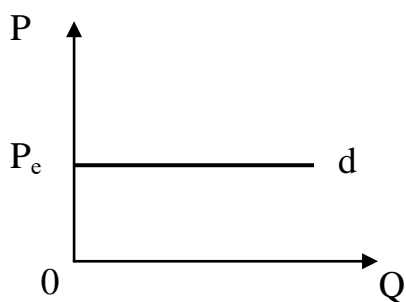

Рисунок 5.1 – Абсолютно еластичний попит конкурентної фірми

При дослідженні ринку досконалої конкуренції важливо визначити період спостереження: **короткостроковий** або **довгостроковий**. У короткостроковому періоді фірма не змінює свої виробничі потужності. У довгостроковому періоді фірми мають досить часу для збільшення своїх виробничих потужностей (додаткова закупівля устаткування, розширення виробничих площ).

У короткостроковому періоді фірма-досконалий конкурент прагне максимізувати прибуток, знаючи рівноважну ціну й установивши рівноважний обсяг продажів. Існує два методи визначення рівноваги фірми-досконалого конкурента: 1) порівняння валового доходу й валових витрат (TR й TC), 2) порівняння граничного доходу й граничних витрат (MR й MC). Перший метод базується на визначенні такого обсягу виробництва при заданій галузевій ціні, за яким різниця (прибуток) між валовим доходом і валовими витратами буде максимальною. Другий метод зіставляє швидкості зміни валового доходу й валових витрат і припускає визначення такого обсягу виробництва, за яким дані швидкості будуть однакові (або, що теж саме, прибуток буде максимальним). У цьому випадку умовою максимізації прибутку буде рівність $MR=MC$. Оскільки ціна на продукцію фірми-досконалого конкурента не змінюється, умова максимізації прибутку для неї така: $MR=MC=P$.

Фірма-досконалий конкурент у короткостроковому періоді може одержувати **економічний прибуток, нормальний прибуток**, мінімізувати збитки й закриватися. У першому випадку ціна повинна перевищувати розмір середніх загальних витрат (ATC) при відповідному випуску продукції. При одержанні нормального прибутку ціна буде в точності відповідати ATC. У випадку мінімізації збитків ціна може бути нижча за ATC, але вона не повинна бути нижче середніх змінних витрат (AVC). Тобто при мінімізації збитків повинна виконуватися умова $P>AVC$. У цьому випадку фірмі не слід закриватися, оскільки у випадку закриття вона зазнає збитки у розмірі постійних витрат, величина яких перевищує розмір поточних збитків. Але якщо ж ціна буде нижче середніх змінних витрат ($P<AVC$), фірмі

варто закритися, оскільки величина її збитків вже перевищує розмір постійних витрат.

Якщо фірми-досконалі конкуренти одержують у довгостроковому періоді економічний прибуток, це є сигналом для вступу в галузь інших фірм. При цьому ринкова ціна знижується до рівноважного стану за рахунок зростаючої пропозиції. За даною ціною фірма-досконалий конкурент буде одержувати нормальний прибуток, а середні загальні витрати досягнуть мінімального рівня. Тобто, у довгостроковому періоді фірма-досконалий конкурент досягне рівноваги за умови:

$$P = \min ATC = MC = MR.$$

Аналогічним чином збитки досконалих конкурентів призводять до зниження пропозиції й підвищення ціни до рівноважного рівня.

Переваги ринку досконалої конкуренції полягають у наступному:

1) внаслідок того, що ціна на продукцію фірми дорівнює її мінімальним середнім витратам, споживач одержує товари за мінімальною із всіх можливих цін;

2) ринок досконалої конкуренції створює умови для **ефективного використання обмежених ресурсів**, оскільки витрати фірми на одиницю продукції мінімальні;

3) досконалі конкуренти розподіляють обмежені ресурси таким чином, щоб максимально задовольнити потреби споживачів. Якщо попит на товар збільшується, то його пропозиція також зростає.

До **недоліків** ринку досконалої конкуренції можна віднести наступне:

1) прагнення фірми-досконалого конкурента окупити всі витрати призводить до виникнення побічних витрат, наприклад, до забруднення навколишнього середовища, що перекладається в цілому на суспільство;

2) фірми-досконалі конкуренти найчастіше не зацікавлені в розробці й використанні технічних досягнень, оскільки на даному ринку існує високий ступінь копіювання за рахунок вільного входження й виходу з нього. Так, витрати може нести одна фірма-розроблювач винаходу, а прибуток буде ділити вся галузь;

3) однорідність продукції не дозволяє споживачеві вибрати продукт на свій смак.

5.2 Ринок чистої монополії

Протилежним полюсом ринку досконалої конкуренції є ринок чистої монополії. **Чиста монополія** існує тоді, коли одна фірма є єдиним виробником продукту, в якого немає близьких замінників. Характерні риси ринку чистої монополії наступні: 1) єдиний продавець на ринку (ціла галузь може складатися з однієї фірми); 2) продукція унікальна (немає близьких замінників); 3) значний контроль над ціною, а також контроль обсягу пропозиції; 4) серйозні перешкоди на вступі в галузь у вигляді економічних, технічних, юридичних й інших бар'єрів. Типовим прикладом підприємств-монополістів є комунальні підприємства.

Крива продажів монополіста збігається із кривою попиту на ринку даного товару, тому монополіст може збільшити обсяги продажів тільки знижуючи ціну кожної наступної одиниці продукції. Таким чином, граничний дохід монополіста буде завжди меншим за ціну продажу. Крім того, монополіст, бажаючи максимізувати прибуток, завжди буде уникати нееластичного відрізка кривої попиту, оскільки, знижуючи ціну на даному відрізку, монополіст буде скорочувати валовий дохід і необґрунтовано підвищувати витрати виробництва. Графік максимізації прибутку в умовах монополії наведено на рисунку 5.2.

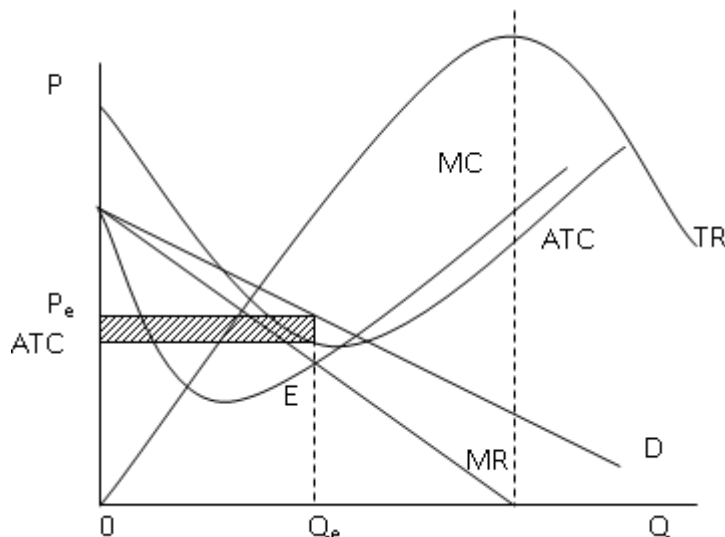

Рисунок 5.2 – Максимізація прибутку в умовах монополії

Головною **перевагою** ринку чистої монополії є можливість розподілу великих витрат на собівартості продукції протягом тривалого періоду. Дрібна фірма не може розподіляти всі свої витрати на собівартості продукції протягом тривалого періоду, у неї недостатньо фінансової міцності. Остання буде намагатися окупити свої витрати якомога швидше, що відразу ж позначиться на необхідності підвищити ціну.

До **недоліків** ринку чистої монополії можна віднести наступне:

1) монополіст сприяє нераціональному розміщенню ресурсів, оскільки він зацікавлений у продажі меншого обсягу продукції за більш високою ціною у порівнянні з досконалим або монополістичним конкурентом, тобто не виконується рівність $P = MC$;

2) монополіст може витратити значні кошти на заходи, що дозволяють йому зберегти своє монополіне положення, що зазначається на рівні витрат;

3) монополіст не завжди зацікавлений у розробці й використанні досягнень НТП, оскільки відсутність конкуренції гарантує йому одержання запланованого прибутку;

4) одержуючи економічний прибуток, монополіст, тим самим, перерозподіляє доходи суспільства на свою користь (порушується рівність $P = ATC$).

За певних умов монополісти проводять цінову дискримінацію, тобто продають споживачам однакову продукцію за різними цінами, при цьому цінова різниця не обґрунтована різницею у витратах.

Виділяють дискримінацію першого, другого та третього ступеня.

Дискримінація першого ступеню полягає в тому, що на кожну одиницю виробленого товару встановлюється своя ціна, яка дорівнює ціні попиту. Застосовується вона переважно в умовах індивідуального виробництва, коли виготовлення та реалізація певного товару, наприклад нової техніки, здійснюється за замовленням конкретних споживачів.

Дискримінація другого ступеню припускає, що продукція, яку випускає монополія, групується в партії, на які встановлюються різні ціни (система знижок і надбавок на ціни товарів). Наприклад, ресторан, який обслуговує клієнтів в денний час за зниженими цінами, а в вечірній – за підвищеними розцінками.

Дискримінація третього ступеню припускає розподіл покупців на окремі групи або ринки, де встановлюється своя ціна реалізації (застосовується в тому випадку, коли у клієнта немає стимулу, заплативши за послугу низьку ціну, перепродати її по більш високій ціні, наприклад, послуги лікарів, адвокатів, вчителів).

Однак в певних ситуаціях функціонування чистої монополії більш доцільно, ніж функціонування великої кількості конкуруючих фірм. Наприклад, монополіст має можливість розподілити значні кошти, які він вложив в нову технологію, на більший обсяг продукції протягом більш тривалого проміжку часу, чого не може дозволити собі мале підприємство, яке буде змушено перекласти основну частину цих коштів на менший обсяг продукції. У цьому випадку, середні витрати конкурентної фірми виявляються більш високими в порівнянні із середніми витратами монополіста.

5.3 Ринок монополістичної конкуренції

Ринку монополістичної конкуренції властиві риси як монополії, так і досконалої конкуренції. Основні характерні риси даного ринку наступні: 1) відносно велика кількість фірм, що пропонують схожу, але не ідентичну продукцію; 2) диференційований тип продукту (по якості, по розміщенню, по впакуванню, по стилю надання послуг); 3) існує незначний контроль над ціною; 4) не існує серйозних перешкод для вступу в галузь. Прикладами підприємств-монополістичних конкурентів можуть служити підприємства роздрібної торгівлі, перукарні, кінотеатри.

Крива попиту монополістичного конкурента займає проміжне положення між кривими попиту досконалого конкурента (абсолютна еластичність, горизонтальна крива) і чистого монополіста (низька еластичність). Графік максимізації прибутку в умовах монополістичної конкуренції в короткостроковому періоді наведено на рисунку 5.3.

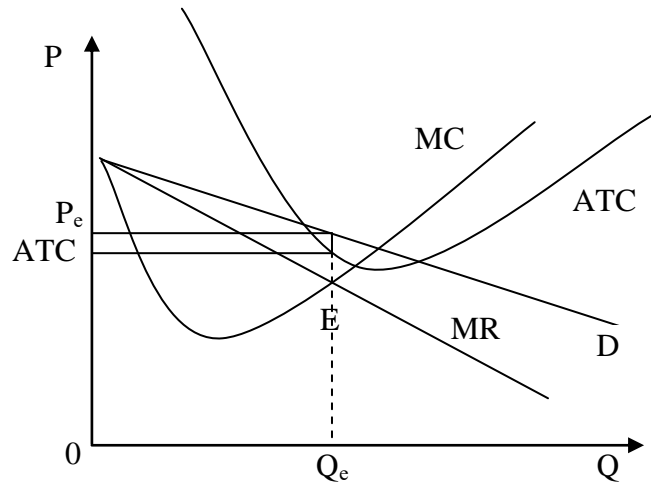

Рисунок 5.3 – Максимізація прибутку в короткостроковому періоді в умовах монополістичної конкуренції

Визначаючи ціну та обсяг виробництва, які дозволять максимізувати прибуток, фірма монополістичний конкурент використовує те ж саме правило, що використовується і в інших ринкових моделях: $MC = MR$.

В довгостроковому періоді отриманий прибуток буде стимулювати вступ інших фірм до ринку, і фірма - монополістичний конкурент почне втрачати свою частину ринку. Таким чином, фірма монополістичний конкурент у довгостроковому періоді може отримувати тільки нормальний прибуток, тим самим забезпечуючи собі беззбитковість. При цьому $MC = MR$ та $P = ATC$ (але $P > \min ATC$).

У порівнянні з досконалою конкуренцією, монополістична конкуренція вважається менш ефективною, оскільки ціна на продукцію даних фірм вище мінімуму середніх загальних витрат. Крім того, ціна також вище граничних витрат (MC), що говорить про менш ефективне використання ресурсів у порівнянні з використанням ресурсів на ринку досконалої конкуренції. Причинами неефективності ринку монополістичної конкуренції можуть служити: 1) реклама (вона створює додаткові витрати, не пов'язані з формуванням нового продукту); 2) неповне завантаження потужностей; 3) додаткові витрати на створення великого асортименту товарів.

У період становлення ринкових відносин в Україні особливо

актуальним стає питання про стимулювання конкурентного ринкового середовища й розвитку сектора малого підприємництва. Переваги великої кількості конкуруючих фірм вочевидь. Це й рішення проблеми зайнятості, і поліпшення купівельної спроможності споживачів, що у свою чергу призведе до формування й росту середнього класу, і поповнення доходів бюджету. Крім того, стимулювання конкуренції сприяє росту науково-технічного потенціалу, оскільки основна частина науково-технічних досягнень припадає на сектор малого підприємництва.

З іншого боку, вітчизняні великі підприємства поки недостатньо ще сильні для того, щоб повноцінно конкурувати на світовому ринку. А їхній розвиток є визначальним в оцінці конкурентоспроможності країни, оскільки маючи значний капітал, дані підприємства здатні впровадити інновації, що не завжди може бути «по кишені» малим підприємствам, а також розподілити інноваційні витрати на більший обсяг випуску продукції протягом тривалого проміжку часу. Це сприяє зниженню середніх витрат на одиницю продукції, що є одним з факторів підвищення конкурентоспроможності даних підприємств. Інноваційна сфера – це типовий приклад спільності інтересів малого й великого підприємництва. Тому не можна говорити винятково про стимулювання малого бізнесу, повністю ігноруючи інтереси великих підприємств.

Таким чином, не існує поганих або гарних типів ринкових структур. Всі вони мають право на існування і, взаємодіючи між собою, доповнюють одне одного.

5.4 Ринок олігополії

Ринки чистої монополії, олігополії й монополістичної конкуренції відносять до ринків недосконалої конкуренції. **Недосконала конкуренція** – це конкуренція, за якої не виконується хоча б одна з умов досконалої. Як було відзначено раніше, у чистому вигляді ринок досконалої конкуренції й ринок чистої монополії не може існувати, оскільки немає абсолютно однорідної продукції, також, як і немає абсолютно унікальних продуктів. Найпоширенішими типами ринкових

структур є ринок олігополії й ринок монополістичної конкуренції, які займають проміжне положення між ринком досконалої конкуренції й ринком монополії.

Олігополією називають ринкову ситуацію, за якої декілька фірм домінує в галузі. Характерні риси ринку олігополії наступні: 1) невелика кількість фірм на ринку (в середньому, від 2-х до 10), при цьому, олігополіст, визначаючи лінію своєї економічної поведінки, враховує не тільки реакцію споживачів, але й конкурентів; 2) продукція може бути диференційованою або однорідною; 3) контроль над ціною значний при можливій таємній змові; 4) наявність істотних перешкод при вступі в галузь. Прикладом олігополістичного ринку може служити ринок мобільного зв'язку, ринок комп'ютерів, автомобільний ринок та інше.

Поведінка фірм-олігополістів може бути **некооперованою** і **кооперованою**. У випадку некооперованої поведінки будь-яка дія олігополіста, як правило, викликає відповідну реакцію його конкурента. До основних моделей некооперованої поведінки відносять **модель Курно**, модель «ламаної кривої попиту», цінову війну. Моделі кооперованої поведінки включають лідерство в цінах, таємну змову, ціноутворення за принципом «витрати плюс».

Модель ламаної кривої попиту побудована на припущенні, що конкурентні фірми підтримають кожне зниження її ціни, але не стануть йти за її підвищенням. Припустимо, що на ринку функціонують три незалежні фірми: А, В і С. Нехай фірма А змінить ціну. При цьому, фірми В і С можуть також змінити ціни, а можуть проігнорувати цю зміну.

Розглянемо перший варіант, коли фірми В і С слідуєть за ціною фірми А. Зниження ціни фірмою А призведе до незначного росту обсягів її виробництва (крива попиту D1 нееластична), тобто структура ринка не зміниться, тому що фірми В і С також понизять ціну. За рахунок зниження ціни на нееластичному відрізку попиту всі фірми втратять частину виторгу.

Другий варіант – фірми В і С не слідуєть за ціною фірми А. Припустимо, фірма А знижує ціну. Це забезпечує їй розширення обсягів продаж за рахунок конкурентів (крива попиту D2 еластична). Якщо ж фірма А підвищує ціну, то вона буде витиснута з ринку і втратить споживачів, які переключаться на покупку товарів фірм В і С.

Модель ламаної кривої попиту показує, що олігополісти частіше за все не зацікавлені в зміні цін. Кожна зміна ціни призведе до гіршого. Підвищення ціни на еластичній ділянці та зниження ціни на нееластичній ділянці призведе до втрати виторгу. Модель ламаної кривої попиту наведено на рисунку 5.4.

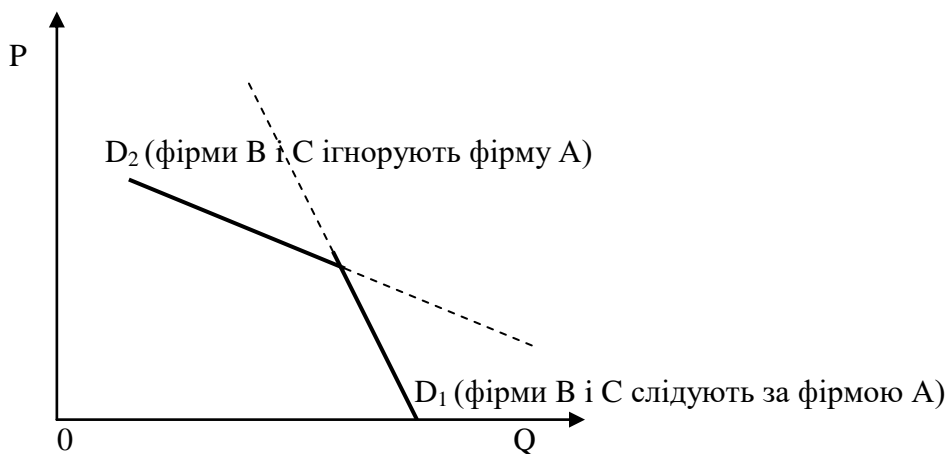
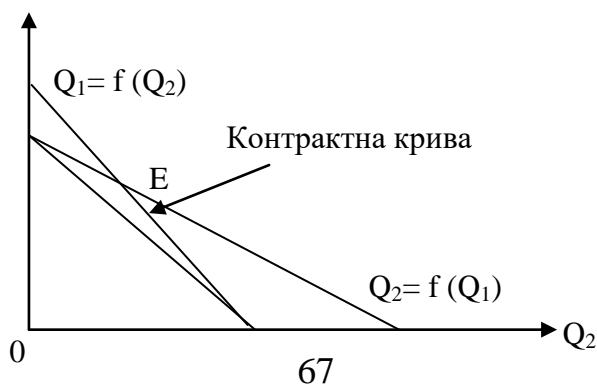

Рисунок 5.4 – Модель ламаної кривої попиту

Суть **моделі Курно** полягає в тому, що кожна фірма вважає обсяг виробництва конкурента заданим і на цій основі приймає своє рішення, захопивши весь вільний ринок. За певною ціною та обсягом випуску фірми поступово приходять до рівноваги. Рівноважний рівень обсягів виробництва обох фірм знаходиться на перетині кривих реагування. Тобто кожна фірма в цієї точці правильно припускала про обсяг виробництва іншої.

Модель Курно доводить, що рівноважна ціна поступово рухається від монопольної ціни до ціни, яка дорівнює граничним витратам, або конкурентної ціни. Якщо ж фірмам удалося домовитися про обсяги випуску та поділ прибутку, то сумарний обсяг випуску буде знаходитися на контрактній кривій. Модель Курно наведено на рисунку 5.5.

Рисунок 5.5 – Модель Курно

Основними перешкодами для таємної змови можуть бути: 1) істотні розходження в попиті на продукцію фірм-олігополістів і витратах (кожна фірма вже встигла завоювати на ринку свою частку споживачів, а також, кожна фірма відрізняється різним ступенем ефективності виробництва); 2) чисельність фірм (чим більша кількість фірм, тим складніше їм об'єднатися в картель); 3) не дотримання умов договору (шахрайство), засноване на тому, що деякі олігополісти не можуть утриматись від спокуси понизити ціну або розширити обсяг продажів, незважаючи на умови договору; 4) антимонопольне законодавство; 5) загальний спад в економіці, який веде до скорочення ринків і до підвищення середніх загальних витрат, що позначається на неповному завантаженні виробничих потужностей фірм, і, як наслідок, зниженні ціни й збільшенні обсягів продажів.

Типовим прикладом кооперованої поведінки олігополістів є формування картелів. **Картель** – це об'єднання фірм, які узгоджують свої рішення відносно формування цін та обсягів випуску продукції. Встановлення єдиних монопольних цін підвищують прибуток усіх учасників, але зростання цін досягається шляхом зниження обсягів продажів.

Таємна змова між фірмами-олігополістами виникає, як правило, тоді, коли ринок представлений декількома приблизно однаковими за розмірами фірмами, які несуть приблизно однакові середні витрати виробництва стандартизованого продукту, і тоді, коли олігополісти бачать можливості одночасного збільшення доходів всіх учасників змови.

Основні перешкоди для таємних змов

- 1) істотні відмінності в витратах фірм (кожна фірма відрізняється ступенем ефективності виробництва);
- 2) прихильність споживачів певних марок;
- 3) кількість фірм (чим більше фірм, тим складніше доловлюватися);
- 4) не дотримання умов договору (шахрайство);
- 5) антимонопольна діяльність;
- 6) загальний спад в економіці.

Суть лідерства в цінах полягає в тому, що найбільш крупна, чи найбільш ефективна фірма галузі встановлює або змінює ціну, а всі інші автоматично наслідують ці зміни і пристосовують до них свої обсяги виробництва.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Ринки досконалої й монополістичної конкуренції мають таку загальну рису:

- а) випускаються диференційовані товари;
- б) на ринку оперує безліч покупців і продавців;
- в) випускаються однорідні товари;
- г) ринкове поведіння кожної фірми не залежить від реакції її конкурентів.

2. Олігополія – це ринкова структура, де оперує:

- а) невелика кількість конкуруючих фірм;
- б) велика кількість конкуруючих фірм, які виробляють диференційований продукт;
- в) велика кількість конкуруючих фірм, що виробляють однорідний продукт;
- г) фірми, поведінка яких не залежить від реакції їхніх конкурентів.

3. Лінія попиту фірми, яка працює в умовах досконалої конкуренції являє собою:

- а) пряму лінію з негативним нахилом;
- б) пряму лінію, паралельну осі ординат;
- в) пряму, що збігається з лінією ціни;
- г) пряму, що збігається з лінією граничного доходу.

4. Поняття «фірма-досконалий конкурент» має на увазі, що:

- а) це фірма, що не робить впливу на формування ринкової ціни;
- б) фірма займає домінуюче положення в галузі;
- в) на ринку функціонує велика кількість покупців і продавців;
- г) фірма бореться зі своїми конкурентами офіційними методами.

5. Конкурентна фірма одержує максимальний прибуток за умови, що:

- а) середні загальні витрати дорівнюють граничному доходу;
- б) загальний дохід приймає максимальне значення;
- в) граничні витрати дорівнюють середньому доходу;
- г) граничні витрати дорівнюють граничному доходу й дорівнюють ціні.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Для кожної ситуації, наведеної нижче, знайдіть відповідний тип ринкової структури: а) на ринку оперує велика кількість постачальників, кожний з яких пропонує фірмове взуття за відносно

схожими цінами; б) на ринку оперує єдиний постачальник телекомунікаційних послуг; в) велика кількість, фермерів пропонує картоплю на ринку за однаковою ціною; г) декілька великих фірм функціонує на ринку автомобільних шин; д) одна фірма робить штурманські прилади.

2. У галузі функціонує 1000 фірм. У кожної фірми граничні витрати: при виробництві 5 одиниць продукту на місяць становлять – 2 дол., 6 одиниць – 3 дол., 7 одиниць – 5 дол. Ринкова ціна одиниці продукції дорівнює 2 дол. Знайдіть галузевий випуск на місяць.

3. Фірма повністю монополізувала виробництво товару. Її граничний дохід становить: $MR = 1000 - 20Q$. Загальний дохід: $TR = 1000Q - 10Q^2$. Граничні витрати: $MC = 100 + 10Q$, де Q – обсяг випуску, P – ціна товару. Скільки товару буде продано та за якою ціною, якщо: а) фірма функціонує як проста монополія; б) фірма функціонує в умовах досконалої конкуренції?

Глава 6. ДОХОДИ ТА ЇХ РОЗПОДІЛ

6.1. Функціональний розподіл доходів

В економічній літературі найбільш поширеним є підхід, згідно з яким здатність створювати нову вартість визнається за всіма основними факторами виробництва (праця, земля, капітал). А доходи на кожний фактор розглядаються як результат «граничного» продуктивного вкладу фактору, обчисленого пропорційно його частці у створенні вартості продукту. У сучасному трактуванні теорія Дж. Б. Кларка розглядається як модель утворення доходів в умовах оптимального виробництва та впливу цін на фактори виробництва в реальній ринковій економіці.

Результат виробництва підлягає розподілу. **Розподіл** – це встановлення часток різних учасників процесу виробництва у виробленому продукті. При цьому частина продукту повертається у виробництво з метою його подальшого відтворення й розвитку, а інша – йде на особисті потреби. Ця остання у формі грошей являє собою грошові доходи населення. В економічній теорії під «доходом» мають на увазі грошову суму, яка регулярно і законно надходить до розпорядження ринкового суб'єкта. Щоб робити висновки про величину доходу, розрізняють його номінальне та реальне вираження.

Номинальний дохід – це сума грошей, яка надходить до особистого розпорядження одержувача. **Реальний дохід** – та кількість товарів та послуг, яку можна купити за номінальний дохід із урахуванням інфляції.

Розподіл доходів виконує такі функції:

- а) встановлення внеску кожного учасника у вироблений продукт;
- б) створення основи для досягнення певного рівня життя кожному учасникові економічного процесу;
- в) стимулювання зростання виробництва та найбільш повного використання ресурсів;
- г) задоволення загальних потреб, а також підтримання малозабезпечених та непрацевдатних.

Всі витрати на виробництво беруть на себе власники факторів виробництва. Тому доходи спочатку зосереджуються в їхніх руках. А оскільки власник кожного фактору виробництва виконує певну функцію в ринковому господарстві, остільки первинний розподіл доходів одержав назву «функціональний розподіл доходів».

Основні функціональні доходи, які залежать від попиту та пропозиції на даний фактор виробництва, подані у такому вигляді:

- заробітна плата найманих працівників;
- прибуток підприємців;
- рента земельних власників;
- процент від використання капіталу.

Попит на економічний ресурс (фактори) залежить від: а) попиту на виготовлений за допомогою цього ресурсу товар; б) продуктивності самого ресурсу; в) ціни товару; г) наявності ресурсів-замінників.

Наприклад, фірма залучає один ресурс в умовах конкурентного ринку. Для аналізу ситуації введемо ряд визначень і складемо таблицю 6.1.

Граничні витрати на ресурс у грошовій формі (MRC) – збільшення витрат на кожну додаткову одиницю ресурсу.

Граничний продукт у грошовій формі (MRP) – це збільшення загального доходу в результаті застосування кожної додаткової одиниці ресурсу.

Згідно з теорією граничної продуктивності ресурсів економічний механізм розподілу доходів базується на ціні ресурсу, яка визначається його граничним внеском, одержаним за допомогою додаткової одиниці фактору в умовах рівноваги витрат та віддачі, тобто коли $MRC = MRP$.

Якщо на ринку праці заробітна плата встановилася, наприклад, в

розмірі 8 доларів, то для фірми буде прибутковим прийняти тільки 4-х робітників, оскільки останній створить граничний продукт у грошовій формі лише у розмірі 8 доларів (див. табл. 6.1, рис. 6.1).

Таблиця 6.1 – Виробництво продукту у короткостроковому періоді

Кількість ресурса (L)	Кількість продукції (TP)	Граничний продукт (MP)	Ціна одиниці продукту (P)	Загальний дохід (2)х(4) (TR)	Граничний продукт в грошовому вираженні (MRP)	Граничні витрати на ресурс у грошовій формі (MRC)
0	0		2	0		
1	5	5	2	10	10	8
2	13	8	2	26	16	8
3	18	5	2	36	10	8
4	22	4	2	44	8	8
5	25	3	2	50	6	8
6	27	2	2	54	4	8
7	28	1	2	56	2	8

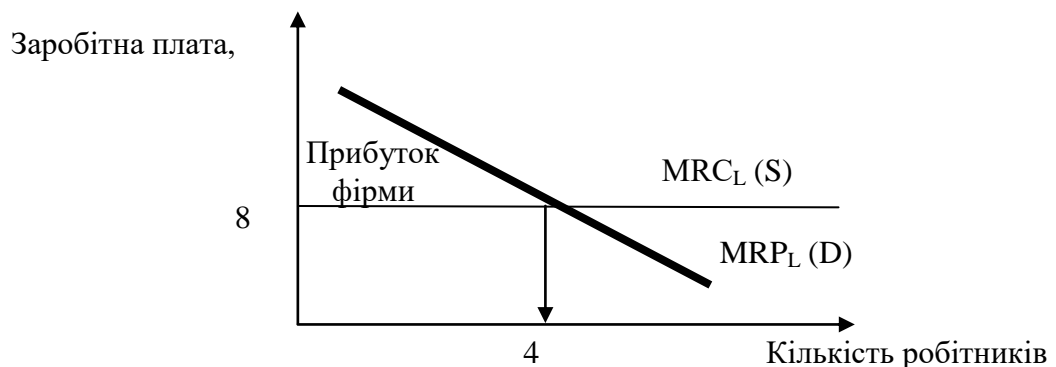

Рисунок 6.1 – Співвідношення ринкової ставки заробітної плати і продуктивності робітників

Внесок різноманітних факторів у приріст випуску продукції відображає вже відома нам виробнича функція для двох факторів – праці і капіталу (функція Кобба-Дугласа). Враховуючи визначену взаємозамінність ресурсів у виробництві, фірма прагне до такого їх поєднання, щоб мінімізувати витрати при їх закупівлі. Правило найменших витрат на кожну додаткову одиницю грошових витрат на відповідний ресурс має бути однаковий граничний продукт. Математично це можна надати в такому вигляді:

$$\frac{MP_L}{P_L} = \frac{MP_K}{P_K},$$

де P_L – ціна одиниці праці; P_K – ціна одиниці капіталу.

Крім того, фірма застосовує таке сполучення ресурсів, яке забезпечує максимальний прибуток. У вигляді формули ця вимога має вигляд:

$$\frac{MRP_L}{P_L} = \frac{MRP_K}{P_K} = 1$$

Такими є характеристики функціонального (пофакторного) розподілу доходів. Інший вигляд має характеристика сукупного доходу, коли мова йде про фактичний перерозподіл доходів між певними групами населення. Він вже не залежить від джерел надходжень прибутків, об'єднуючи, наприклад, заробітну плату і пенсію працюючого пенсіонера. Оскільки фактичний розмір доходу встановлює майнову ієрархію соціальних груп, то в такому випадку йдеться про «**вертикальний (персональний) розподіл доходів**».

Поміж функціональною та вертикальною характеристиками сукупного доходу є відмінності. Функціональний розподіл зводить сукупний дохід до доходів тільки співвласників факторів виробництва. Персональний розподіл – результат перерозподільчого втручання держави у сферу доходів і завдяки цьому доходи отримують навіть незаможні групи (непрацюючі, безробітні та ін.), які б не могли їх мати, якби суспільство задовольнилось тільки функціональним розподілом.

6.2. Основні види доходів

Зарплата складає більшу частину доходів споживачів. Вона визначається в широкому та вузькому розумінні слова. У широкому розумінні цей термін включає оплату праці найрізноманітніших категорій робітників, власне робітників різних професій і фахівців високої кваліфікації, праця яких потребує великих витрат на освіту та спеціальне навчання.

У вузькому розумінні **зарплата** – це ставка заробітної плати, тобто ціна за використання одиниці праці протягом визначеного часу (година, день, місяць). Таке визначення дозволяє розмежувати загальний (середній) рівень оплати праці та конкретної зарплати працівника.

Загальний рівень оплати праці залежить від кількості та якості капіталу, якості праці, методів виробництва. Загальний рівень оплати праці підвищується тоді, коли пропозиції відносно праці обмежені порівняно з іншими факторами та зафіксованим попитом.

Розрізняють моделі, у яких встановлення заробітної плати залежить від конкурентності ринків праці.

1. Модель конкуренції, її характерні риси:

- а) велика кількість конкуруючих фірм з боку попиту та численні пропозиції однотипної праці;
- б) ні фірми, ні робітники не диктують заробітну плату;
- в) за цих умов рівень зарплати є постійним для окремої фірми та окремого робітника.

2. Модель моносонії, її характерні риси:

- а) працівники, що зайняті конкретним видом праці, працюють в одній фірмі;
- б) інше застосування праці пов'язано з географічним переміщенням та перекваліфікацією;
- в) фірма диктує зарплату.

3. Модель двосторонньої монополії:

- а) з одного боку – моносоніст-покупець праці;
- б) з іншого – монополіст-продавець праці в особі профспілки;
- в) у цьому випадку зарплата наближається до конкурентного рівня.

Диференціація ставок зарплати визначається: 1) професіоналізмом та різноманітними здібностями; 2) відмінностями у видах праці, які різняться своєю привабливістю; 3) наявністю недосконалої конкуренції на ринках праці. Висококваліфікована праця винагороджується за вагомий внесок до прибутку та компенсує минулі зусилля, пов'язані з формуванням людського капіталу (освіта, професійна підготовка, здоров'я, мобільність робітників). Люди, які мають рідкісні здібності, одержують як доповнення до оплати праці рентну надбавку за талант.

У сучасних умовах заробітна плата формується не тільки на основі угоди між працею і капіталом. Організація оплати праці в Україні здійснюється на основі Генеральної тарифної угоди, галузевих та регіональних угод, колективних та індивідуальних договорів. На рівень заробітної плати впливає держава (встановлюючи гарантований мінімум, нижче якого капітал не має право оплачувати працю) і профспілки, сила й авторитет яких суттєво впливають на рівень

заробітної плати. Профспілки і держава порушують конкурентне середовище на ринку праці. Тут має місце недосконала конкуренція.

З метою ресурсного забезпечення мінімально необхідного рівня відтворення робочої сили використовують показник мінімальної заробітної плати. **Мінімальна заробітна плата** – грошовий еквівалент, що забезпечує задоволення потреб на рівні простого відтворення робочої сили найнижчої кваліфікації. Вона повинна бути прожитковою заробітною платою, на яку некваліфікований працівник міг би також утримувати родину. Згідно із Законом України «Про оплату праці» держава гарантує мінімальну заробітну плату на всій території України для підприємств усіх форм власності й господарювання.

Відсоток як дохід на капітал. Капітал можна уявити як цінність, що приносить потік доходів. **Відсоток** – це дохід за використання капіталу, який на практиці поданий:

а) у вигляді позичкового відсотку, якщо капітал має грошову форму;

б) у вигляді доходу на власність, якщо власник капіталу входить до складу некорпоративного сектора;

в) у вигляді прибутків корпорації, якщо власники є акціонерами.

При визначенні відсотку важливо підкреслити роль фактору часу.

Вигоду позики можна виразити як:

$$\text{ставка відсотку} = \frac{\text{величина відсотку}}{\text{величина позичкового капіталу}} \times 100\%$$

Ставка відсотку не повинна перевищувати норму прибутку, оскільки джерелом відсотку є прибуток. Фактичний рівень норми відсотку визначається співвідношенням між пропозицією і попитом на позичковий капітал на грошовому ринку. Фактори, які впливають на розмір ставки відсотку є такі: ступінь ризику після пред'явлення позики; терміни; ступінь обмеження умов конкуренції на грошовому ринку. Розмежують номінальні ставки відсотку (в поточних цінах) і реальні (з урахуванням інфляції). Тільки реальні ставки відсотку мають значення в економіці для прийняття рішень.

Роль відсоткової ставки проявляється в тому, що зменшення ставки відсотку призводить до розширення виробництва, а її збільшення – до стримування виробництва; а також в розподіленні грошових засобів між найбільш продуктивними галузями.

Накопичення та інвестування капіталу здійснюється з метою одержання доходів у майбутньому. Ефективний інвестиційний проект –

це проект, річний дохід від якого не нижче ставки відсотку з будь-якого капітального активу, включаючи банківську відсоткову ставку. Обчислення **сьогоднішнього** поточного аналога суми майбутніх доходів від капітальних активів, які виплачуються через визначені терміни при існуючій ставці відсотку, називається **дисконтуванням**. На основі банківської відсоткової ставки здійснюється розрахунок прибутку у формі відсотків, які можуть бути одержані від майбутніх інвестиційних проектів. Дисконтування здійснюється за формулою:

$$D = \sum_{t=1}^n \frac{D_t}{(1+r)^t} ;$$

де D – поточна дисконтована вартість активу; D_t – щорічний майбутній дохід від активу, інвестованого на період, що дорівнює t років; r – ставка (норма) банківського проценту.

Інвестиційні рішення обґрунтовуються, виходячи з ціни інвестиційних товарів на ринку, норми відсотку, рівня річного доходу від застосування цих товарів, ціни їх можливої реалізації за остаточною вартістю.

Підприємницький дохід (прибуток) – винагорода підприємця за виконання ним функцій: а) з'єднання факторів виробництва в єдиний виробничий процес; б) введення нових продуктів і технологій; в) ризик, пов'язаний з вкладенням в бізнес своїх коштів.

Підприємницький прибуток – це частка прибутку, яка залишається в розпорядженні підприємця після сплати за кредит. Як відомо, частина підприємницького доходу називається нормальним прибутком. Це мінімальний дохід для втримання підприємця в даній галузі. Але якщо загальний дохід перевищує загальні витрати (включаючи нормальний прибуток), то це перевищення – **економічний прибуток** – отримується підприємцем.

Нульовий економічний прибуток є результатом статичної економіки і вільної конкуренції. Але в реальному житті відбувається не так. Будь-яка ринкова ситуація характеризується певною невизначеністю економічної динаміки, так і змінюваності монополізації ринку. Бажання одержати прибуток штовхає економіку до подальшого постійного розвитку.

Функції прибутку виявляються в тому, що він: а) сприяє ефективному використанню резервів, що можна показати логічним ланцюжком: прибуток – інновації – інвестиції – зростання зайнятості,

випуску продукції, піднесення добробуту; б) стимулює найбільш ефективний розподіл ресурсів серед альтернативних виробництв.

$$\text{Норма прибутку} = \frac{\sum \text{прибутку}}{\sum \text{загальних витрат}} \cdot 100\%$$

Якщо норма прибутку зростає, то це є сигналом для розширення необхідної сфери виробництва.

Економічна рента – це ціна, що сплачується за використання землі та інших природних ресурсів, пропозиція яких обмежена (нееластична). Незважаючи на відмінності концептуального характеру, економісти підкреслюють неоднорідність якості земельних ділянок за їх продуктивністю, а отже існують відмінності попиту на них (рис. 6.2).

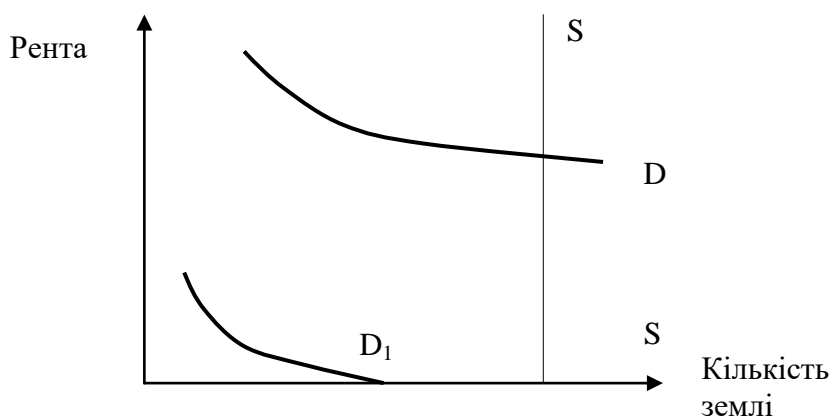

Рисунок 6.2 – Попит і пропозиція землі

Якщо зобразити на графіку попит (D) на землю і пропозицію (S), то пропозиція буде нееластичною (рис. 6.2). Попит в свою чергу – це єдиний фактор, який прямо впливає на ренту. Чим краще ділянка, тим вищим буде попит, а це означає збільшення ренти.

Рента буває кількох видів.

Диференційна рента існує в двох формах. Диференційна рента I виникає з приводу більш близького місцезнаходження земельних ділянок до ринку, а також більшої родючості порівняно з гіршими ділянками. Вона привласнюється землевласником. Диференційна рента II утворюється внаслідок інтенсивного ведення господарства за рахунок додаткових капіталовкладень та привласнюється орендарем землі протягом дії угоди про оренду.

Монопольна рента – рента, яка одержана за винятково придатні природні умови для виробництва сільськогосподарських продуктів.

Абсолютна рента сплачується з усіх ділянок землі незалежно від місцезнаходження та родючості, бо землевласник не здає землю в оренду безкоштовно.

З рентними відносинами тісно пов'язана ціна землі. Землевласник може продати землю за умови, що виручена ним сума буде не меншою, ніж дохід у формі відсотку, отриманого від вкладу цієї ж суми в банк. Внаслідок цього ціна землі є капіталізованою земельною рентою і визначається за формулою:

$$\text{Ціна землі} = \frac{\text{Рента}}{\text{Банківський відсоток}} \times 100 \%$$

У видобувній промисловості диференційна рента породжена відмінностями у рівні продуктивності праці й розмірі собівартості, які обумовлені неоднаковим багатством покладів, глибиною їх залягання і так далі. Ціни на продукцію устанавлюються за гіршими умовами її виробництва (отримують при цьому нормальний прибуток). На кращих ділянках, де видобувають корисні копалини з меншими господарськими витратами, утворюється дохід у вигляді диференційної ренти, який залишається власникові землі.

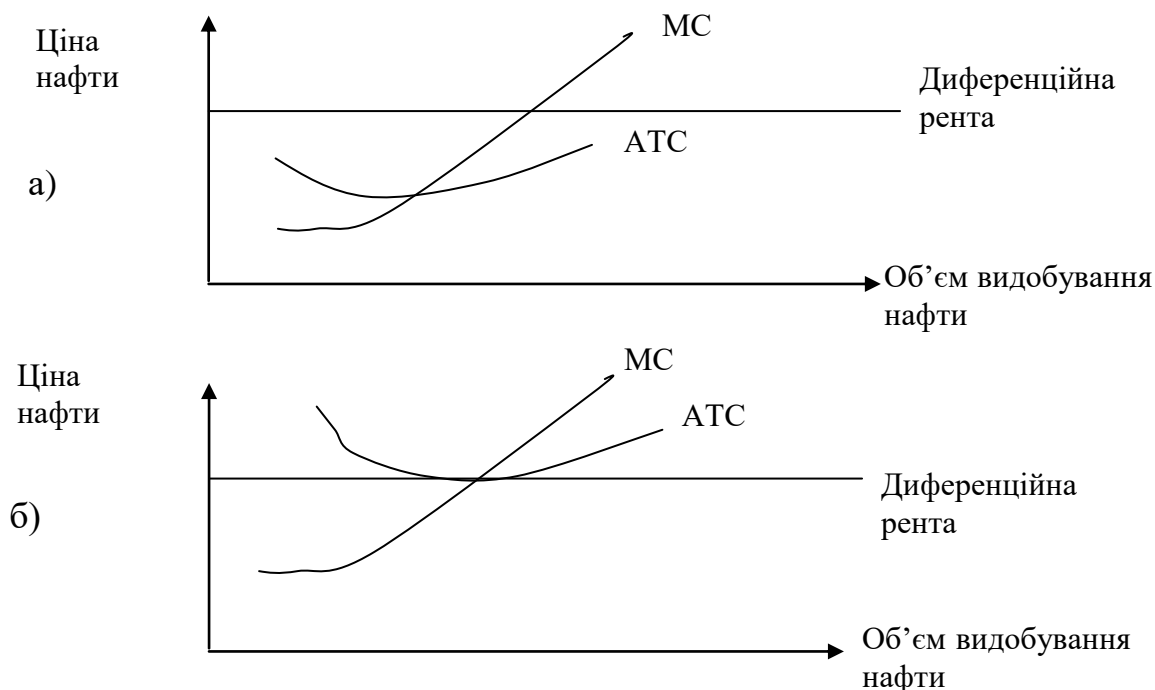

Рисунок 6.3 – Диференційна рента
а) наявна; б) відсутня.

На рис. 6.3 б диференційна рента може бути показана за допомогою кривих граничних витрат (МС) і середніх сукупних витрат (АТС) для двох випадків. Якщо в першому – диференційна рента має місце (див. рис. 6.3а), то в другому – вона відсутня, бо ціна нафти і витрати її видобування співпадають через більш глибокі поклади нафти (див. рис. 6.3б).

6.3. «Крива Лоренца» та проблеми соціальної справедливості

Найбільш загальною причиною диференціації доходів населення у розвинутій ринковій економіці являється відчуження осіб найманої праці від засобів виробництва і праці. У випадку соціалізації ринкової економіки, пов'язаної з перерозподілом додаткового продукту, зменшується диференціація населення за доходами (наприклад, у Швеції, Японії).

Ступінь нерівномірності в доходах населення вимірюють за допомогою децильного коефіцієнту, коефіцієнту Джині, кривої Лоренца. Децильний коефіцієнт визначають шляхом співвідношення рівня доходів 10% найбільш багатого населення до 10% доходів найбільш бідних прошарків населення. В західноєвропейських країнах децильний коефіцієнт складає приблизно від 4 до 7.

Для виміру фактичного розподілу доходів (вертикальний розподіл) використовують «криву Лоренца» і «коефіцієнт Джині», що показують, яка доля сукупного доходу припадає на кожну групу населення. Це дозволяє мати уявлення про рівень економічної нерівності в даній державі.

«Крива Лоренца» – метод графічного зображення ступеня нерівномірності розподілу доходу – подана на рис. 6.4.

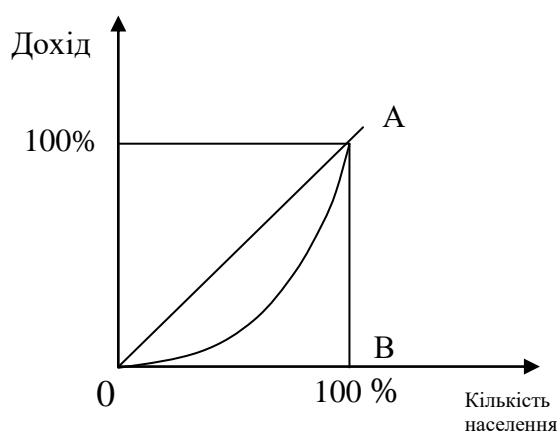

Рисунок 6.4 – Крива Лоренца

Лінія рівномірного розподілу прибутків подана на графіку діагоналлю. Якщо прийняти величину прибутку і кількість населення за 100%, то промінь ОА покаже абсолютно рівномірний розподіл сукупного прибутку між всіма групами населення.

Абсолютно нерівномірний розподіл збігся би з осями координат, але оскільки «понадбідні» і «понадбагатші» являють собою незначну частину ринкового суспільства, то перед нами буде деяка крива («Крива Лоренца»), відходження якої від діагоналі показує ступінь розподілу прибутків.

Для обчислення конкретного рівня нерівності в розподілі прибутків поступають так: розмір ділянки, обмежену лініями рівномірного і нерівномірного розподілу прибутків, відносять до розміру ділянки трикутника ОАВ. Одержаний результат називають «коефіцієнт Джині».

Якщо «коефіцієнт Джині» близький до нуля, суспільство знаходиться в стані рівноваги; при коефіцієнті, який дорівнює одиниці, – то спостерігаємо ситуацію «жебрачної більшості» та «понадбагатшої меншості». Соціальна ринкова економіка виключає такі крайності завдяки державній політиці доходів. Перерозподіл доходів уряд здійснює прямим та побічним методами через:

- трансфертні платежі, допомагаючи таким чином малозабезпеченим;
- «регулювання цін» на соціально важливу продукцію;
- індексацію фіксованих доходів і трансфертних платежів;
- «обов'язковий мінімум зарплати» як бази для оплати праці на підприємствах;
- «прогресивне оподаткування», при якому податкова ставка збільшується із зростанням номінального прибутку.

Ринковий розподіл породжує зайву майнову диференціацію. Але він якоюсь мірою у змозі компенсувати цю несправедливість економічною ефективністю виробництва, яка створює сукупний продукт у розмірах, достатніх для підтримання малозабезпечених за допомогою трансфертних платежів і значних соціальних програм. Принцип ринкової стратегії у сфері прибутків можна сформулювати так: «Всі не можуть бути багатими, але ніхто не повинен бути бідним».

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Згідно поглядів К. Маркса суть економічних відносин між працею та капіталом – це:

- а) експлуатація праці капіталом;
- б) відсутність експлуатації;
- в) взаємна експлуатація;
- г) експлуатація капіталу працею.

2. Згідно неокласичному підходу суть економічних відносин між працею та капіталом – це:

- а) експлуатація праці капіталом;
- б) відсутність експлуатації;
- в) взаємна експлуатація;
- г) експлуатація капіталу працею.

3. Що не являється формою вираження додаткової вартості:

- а) прибуток;
- б) заробітна плата;
- в) земельна рента;
- г) відсоток.

4. Реальна заробітна плата – це:

- а) сума, нарахована за певний період;
- б) заробітна плата за винятком податків;
- в) сума, нарахована за визначену роботу;
- г) сукупність товарів і послуг, яку можна купити за заробіток за винятком податків.

5. Рента – це:

- а) плата за використання будь-якого ресурсу;
- б) частина орендної плати;
- в) плата за використання ресурсів, пропозиція яких обмежена;
- г) правильні відповіді: б), в).

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Очікувана норма прибутку при вкладі капіталу у виробництво нового класу смартфонів складає 12%. Чи будуть здійснювати цей проект інвестиції за ставкою відсотка 3%, 8%, 13%?

2. Ви володієте визначеною грошовою сумою. Перед Вами відкриваються альтернативні шляхи використання грошей: купити земельну ділянку, зробити вклад в банк. В якому випадку Ви зупините свій вибір на покупці землі? Які економічні показники Ви врахуєте при цьому? Яка теоретична формула для визначення ціни земельної частки?

3. П'ять осіб отримують дохід відповідно у розмірі 100, 150, 250, 500, 1000 доларів. Побудуйте криву Лоренца для такої економіки з 5 осіб та дайте пояснення.

Глава 7. МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ НАРОДНОГОСПОДАРСЬКОГО ОБЛІКУ

7.1 Кругообіг продукту, доходів та витрат в національному господарстві

Економічна система функціонує як складний ієрархічно організований механізм, що поєднує у собі сукупність економічних процесів та явищ. Розділ економічної науки, що вивчає поведінку економічної системи в цілому називається **макроекономіка**. Іншими словами, макроекономіка досліджує проблеми, що є спільними для всієї економіки, а саме: економічне зростання, зайнятість та безробіття, загальний рівень цін, бюджетний дефіцит, тощо. Зрозуміло, що мікроекономічний аналіз не в змозі розробити методологічний інструментарій для вирішення таких питань внаслідок обмеженості своїх функцій.

Для свого існування економічна система повинна відтворювати сировину, засоби виробництва, робочу силу не тільки як елементи виробництва, а і як економічні відносини. Безпосередніми учасниками цього відтворення є фірми, домогосподарства, державні інститути, іноземний сектор, які, з одного боку, приймають свої рішення самостійно, але, з іншого боку, їх взаємодія в процесі своєї діяльності призводить до формування стійких закономірностей розвитку всієї національної економіки. Внаслідок цього суб'єкти економічних відносин інтегруються в агреговані групи – сектора національної економіки, що є основними макроекономічними агентами.

Розділяють наступні сектора національної економіки:

1) сектор домогосподарств – основна мета його діяльності – задоволення власних потреб;

2) підприємницький сектор – сукупність всіх фірм, створених для отримання прибутку;

3) державний сектор – державні інститути та установи, створені для задоволення загальнонаціональних інтересів, а саме: організації виробництва суспільних благ, здійснення соціальних виплат, перерозподілу національного доходу між секторами економіки, регулювання зовнішньоекономічних зв'язків та забезпечення надходження грошей в економіку.

4) іноземний сектор – сукупність нерезидентів країни, що здійснюють обмін товарами, послугами, валютою та капіталом з економічними суб'єктами національної економіки.

Дослідження закономірностей економічної поведінки всіх секторів національної економіки проводиться за допомогою моделі кругообігу продукту, доходів та витрат, або моделі кругових потоків – *model of circular flows* (рис. 7.1).

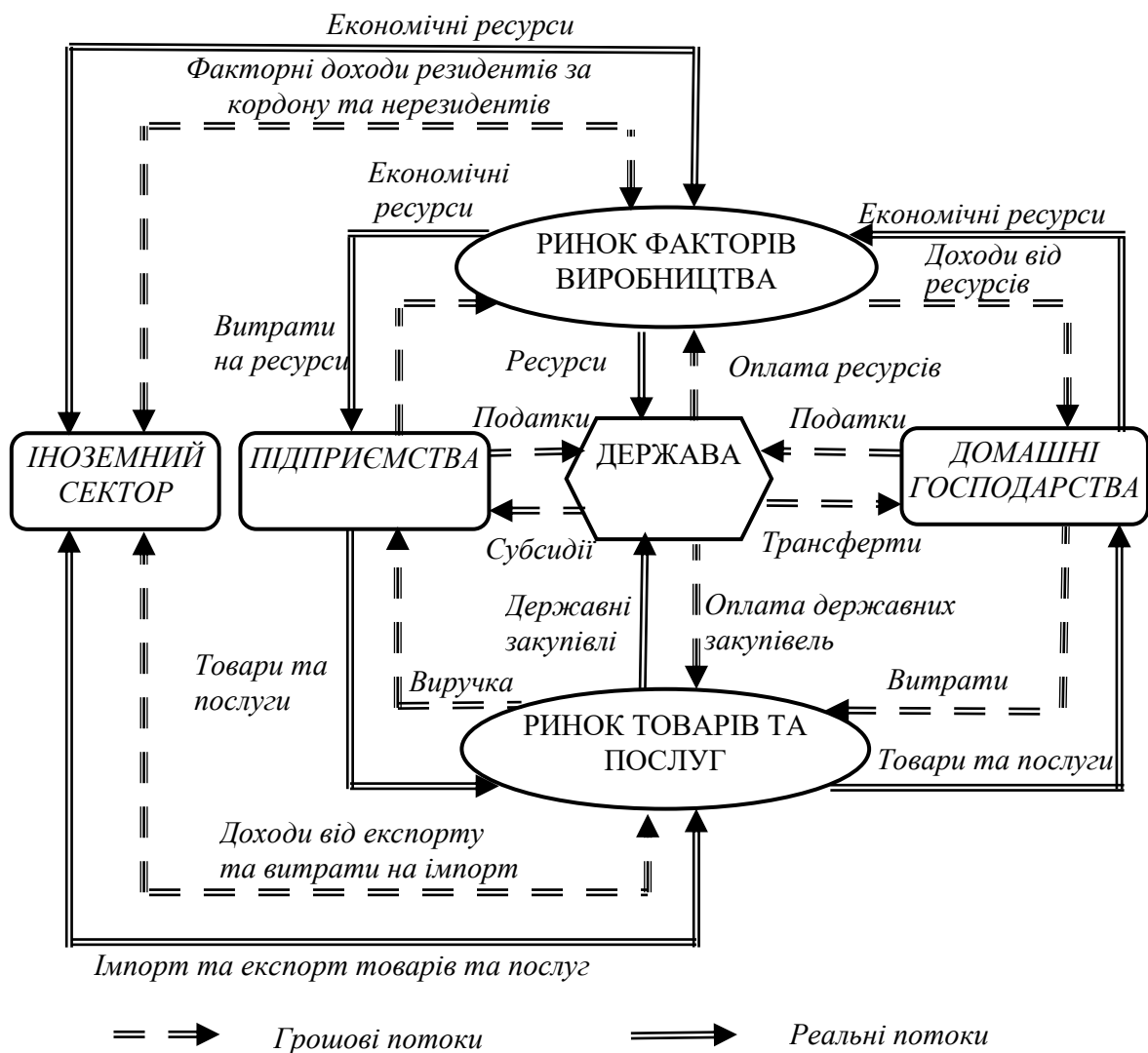

Рисунок 7.1 – Модель кругообігу продукту, доходів та витрат

Кругообіг продукту, доходів та витрат – це потік товарів і послуг в економіці між підприємцями і населенням, за допомогою грошового обігу, руху грошових коштів через фінансові ринки,

діяльність уряду, а також руху товарів і послуг за кордон.

Як бачимо зі схеми кругообігу, проти часової стрілки здійснюються реальні потоки руху ресурсів, товарів та послуг. Домогосподарства забезпечують пропозицію економічних ресурсів – праці, землі, капіталу та підприємницьких здібностей, споживачами яких є підприємства та держава. В свою чергу, фірми виробляють та забезпечують пропозицію товарів та послуг, попит на які висувають домогосподарства. Продаж ресурсів, товарів і послуг здійснюється на відповідних ринках та забезпечується грошовими потоками, що відображені на рис. 7.1 рухом за часовою стрілкою. Фірми здійснюють оплату домогосподарствам за фактори виробництва, для перших це – витрати, для останніх – факторні доходи. Здійснюючи купівлю товарів та послуг, домогосподарства несуть споживчі витрати, забезпечуючи фірмам виручку від реалізації.

Доходи і витрати рухаються по колу, що створює умови для безупинного продовження, поновлення і повторення всіх економічних процесів. Дохід кожного економічного агента витрачається, створюючи дохід іншому економічному агенту, що, в свою чергу, є основою для його витрат. Збільшення витрат веде до зростання доходу, а зростання доходу є передумовою для подальшого збільшення витрат.

Держава також є споживачем факторів виробництва, товарів та послуг внаслідок необхідності утримання державного сектору економіки, а також забезпечення виробництва суспільних благ.

Теоретично рівновага в економіці забезпечується, якщо суми зустрічних потоків продуктів або ресурсів і грошей у кожного суб'єкта будуть рівними. Але рівновага постійно порушується і частина товару залишається нереалізованою. Домогосподарства діють раціонально, тому не витрачають весь свій дохід на споживання, а частину його зберігають, при чому прагнуть додаткового доходу від заощаджень. У свою чергу, фірми відчують потребу в додаткових коштах для забезпечення і розширення виробництва. Це зумовлює необхідність появи фінансового ринку, на якому заощадження домогосподарств перетворюються в інвестиційні ресурси фірм двома шляхами: або домогосподарства надають свої заощадження фінансовим посередникам (в першу чергу, банкам), або домогосподарства витрачають свої заощадження на покупку цінних паперів, що випускаються фірмами,

безпосередньо забезпечуючи їх інвестиційними ресурсами. Вплив держави на споживання і заощадження домогосподарств та інвестицій підприємств здійснюється через збирання податків та виплату трансфертів і субсидій.

Трансфертні платежі – безповоротні виплати (не в обмін на товари і послуги) держави шляхом надання пільг, соціальних виплат тощо.

Аналіз кругообігу продукту, доходів та витрат дозволяє визначити всі види взаємозв'язків та взаємозалежностей в економіці та сформулювати найбільш точно **предмет макроекономіки** – це дослідження закономірностей поведінки макроекономічних суб'єктів на макроекономічних ринках.

7.2 Система національних рахунків та її основні показники

Облікову інформацію щодо кругообігу продукту, доходів і витрат відображає **народногосподарський облік** – система організованого і систематичного виміру соціально-економічних процесів у всіх ланках народного господарства. В якості базової використовують поняття інституціональної одиниці – економічного агента, що володіє активами, є самостійним в прийнятті рішень у сфері своєї основної діяльності та здатний вступати в економічні відносини з іншими суб'єктами.

Становлення народногосподарського обліку як методу отримання соціально-економічної інформації призвело до формування системи національних рахунків.

Система національних рахунків (СНС) (System of National Accounts (SNA)) – сукупність макроекономічних показників, що відображають стан економічного розвитку суспільства. За допомогою цієї системи з'являється можливість дослідити рух сукупного продукту в його грошовій та натуральній формах на стадіях виробництва, розподілу, перерозподілу та кінцевого споживання.

Основними функціями СНС є:

- обчислення сукупного продукту за певний проміжок часу;
- визначення стадії економічного циклу розвитку (пожвавлення або рецесія);
- порівняння оцінки рівня життя різних груп населення між країнами;
- виявлення існуючих тенденцій в економіці;
- формування економічної політики держави.

Перша модель СНС виникла наприкінці 20-х років ХХ сторіччя і являла собою набір таблиць для розрахунку національного доходу. Але після Великої депресії 1929-1933 рр. виникла необхідність створення інформаційної бази оцінки господарської діяльності на підставі взаємозалежних синтетичних показників для розробки економічної політики та регулювання ринкової економіки. Розрахунки національного доходу були здійснені групою американських вчених під керівництвом Саймона Кузнеця. Значний внесок в удосконалення СНР внесли такі провідні економісти, як Дж.М.Кейнс, Р.Стоун, Дж.Хікс, К.Кларк, В. Леонт'єв та ін.

На протязі багатьох десятиріч розробкою уніфікованих форм СНР активно займаються міжнародні економічні організації. Основою міжнародної макроекономічної статистики є стандарти ООН.

Так, у 1953 р. Статистичною комісією ООН було підготовлено «Систему національних рахунків та допоміжних таблиць», що поєднувала у собі шість рахунків для оцінки економічного стану розвитку країни та стала першим стандартом ООН в галузі національного рахівництва.

Другий стандарт СНР («Блакитна книга»), було введено у дію у 1968р. До його складу інтегровано баланс міжгалузевих зв'язків, національного багатства, зводні рахунки, рахунки виробництва, споживання та використання капіталу, а також рахунки доходів та витрат і рахунки фінансування капітальних расходів. Більшість розвинутих країн світу почали застосовувати положення СНР 1968 р. у свою статистичну практику.

У третьому стандарті СНР («Зелена книга»), створеному ООН, ОЄСР, Євростатом та Всесвітнім банком у 1993 році, було застосовано інституційний підхід, а саме проведена класифікація за інституціональними секторами, виробництво було розподілено за галузями народного господарства, додано міжгалузевий баланс, виокремлено фінансові сектора, потоки фінансових активів, а також введено баланси майна.

Сучасна система національного рахівництва введена в дію у 2008 році. Вона стосується всіх виробничих сфер, за винятком деяких побутових послуг, врахувати які не є можливим. Також у СНР удосконалено нові визначення та класифікації деяких компонентів. СНР

2008 року на сьогоднішній день використовують у своїй практиці більше 100 країн, що входять до складу ООН.

Сучасна СНР являє собою два рівня:

- 1) зведені рахунки – відображають рух ВВП, національного доходу, фінансування капіталовкладень, операції з іншими країнами;
- 2) деталізовані рахунки – демонструють міжгалузеві зв'язки, рух доходів, їх розподіл та кінцеве споживання.

Україна, після розпаду СРСР у 1991 році, почала перехід від планової до ринкової економіки, що зумовило необхідність використання взаємопов'язаних макроекономічних показників та їх класифікацій і стало результатом запровадження та освоєння СНР у державній статистиці.

Таким чином, СНР є інформаційним забезпеченням прийняття макроекономічних рішень щодо управління ринковою економікою. Вона зв'язує воедино найважливіші макропоказники – обсяг випуску товарів і послуг, сукупні доходи і витрати суспільства. Її елементи відображають структуру ринкової економіки, інститути та механізми функціонування.

Основними показниками системи національних рахунків є валовий національний продукт (ВНП), валовий внутрішній продукт (ВВП), чистий національний продукт (ЧНП), національний дохід (НД), особисті доходи громадян (ОД) і доходи, якими розпоряджаються (РД).

Розглянемо їх більш докладніше.

Валовий національний продукт – це сукупна вартість кінцевих товарів та послуг, що вироблені національними виробниками як всередині країни, так і за її межами на протязі певного проміжку часу (зазвичай, одного року).

Валовий внутрішній продукт являє собою сукупну вартість кінцевої продукції і послуг, вироблених підприємствами у географічних межах даної країни протягом року, незалежно від їхньої національної приналежності.

У глобальному масштабі розвитку світової економіки ВВП та ВНП рівні, але для національної економіки окремої держави дані показники можуть суттєво відрізнятися. Якщо у країні багато іноземних підприємств, зрозуміло, ВВП буде перевищувати ВНП, коли країна має багато підприємств за кордоном, буде відбуватися превалювання ВНП над ВВП.

Взаємозв'язок між ВВП і ВВП можна представити так:

$\text{ВВП} = \text{ВВП} + \text{чистий дохід від закордонних факторів виробництва.}$

Остання складова рівняння визначається як різниця між доходом, що створено іноземними підприємствами в даній країні та доходом вітчизняних підприємств за кордоном.

Різниця між ВВП і ВВП для розвинутих країн складає приблизно $\pm 1\%$ від ВВП. Багато країн як основний показник використовують ВВП, вважаючи його найбільш точним сумарним вимірником товарів і послуг, зроблених країною.

Статистична служба ООН рекомендує використовувати валовий внутрішній продукт в якості основного показника для складання системи національних рахунків. І це логічно, тому що в економічному аспекті для країни несуттєва національна належність підприємства. Воно працює, дає державі прибуток, робочі місця населенню, зарплату робітникам, і в цілому сприяє підвищенню добробуту його громадян.

Для виключення можливості подвійного обліку товарів та послуг при розрахунку ВВП враховується тільки вартість кінцевих товарів та послуг. З цієї ж причини у даний показник не входить перепродаж товарів. Під визначенням кінцевих товарів та послуг розуміється продукція, що призначена для безпосереднього споживання, на відміну від проміжної продукції, що йде у подальшу виробничу переробку, або перепродаж. Варто зауважити, що один і той же товар може бути як кінцевим продуктом, так і проміжним, в залежності від способу його використання. Наприклад, деревина, що куплена дачником для опалення будинку, є кінцевим продуктом, але для меблевої фабрики це проміжний продукт, оскільки це сировина для майбутньої шафи, яка і буде кінцевим товаром.

До розрахунку ВВП не включається вартість товарів та послуг, вироблених:

- домогосподарствами для власного споживання (наприклад, послуги сантехніка, що відремонтував кран у власному помешканні);
- на присадибних ділянках для власного споживання;
- тіньовою економікою, внаслідок неможливості отримання статистичних даних щодо обсягів даної продукції.

Розрізняють поняття номінального та реального ВВП.

Номінальний ВВП – це вартість сукупного продукту в поточних

ринкових цінах досліджуваного періоду. Зміна номінального ВВП відбувається під впливом таких факторів як зміна реального обсягу виробництва та зміна рівня цін.

Щоб отримати дійсне значення ВВП, потрібно очистити ціни від впливу інфляції, тобто застосувати індекс цін, що дає реальне значення ВВП.

Реальний ВВП – це фактичний обсяг випуску продукції, розрахований в цінах базисного року.

На сьогоднішній день за базисний рік приймається «нульовий» або п'ятий рік кожного десятиріччя, наприклад, 2010, 2015рр., а за порівняльні ціни – ціни товарів у США, на ринку яких представлено 90% світового асортименту товарів і послуг, а також середньосвітові ціни на товари, відсутні в США.

Відношення номінального ВВП до реального ВВП показує збільшення сукупного продукту за рахунок росту цін і називається **ВВП-дефлятором**:

$$\text{Дефлятор ВВП} = \text{Номінальний ВВП} / \text{Реальний ВВП}$$

Цей показник використовується для виміру абсолютного рівня цін, оскільки заснований на розрахунках всіх вироблених в країні товарів та послуг.

Дефлятор ВВП базисного року, розрахований в якості індексу цін дорівнює 100%, а як рівень цін – відповідно 1. Якщо показник дефлятору більше одиниці (або 100%), це свідчить про збільшення рівню інфляції в країні і навпаки, значення дефлятору менше одиниці (або 100%) свідчить, що інфляція спадає.

Для розрахунку ВВП застосовують три методи, опис яких представлено у таблиці 7.1.

Всі методи вважаються рівноцінними та дають однаковий результат.

Для відображення рівню життя та добробуту в тій чи іншій країні світу в порівнянні з ВВП використовується показник валового внутрішнього продукту, що враховує кількість населення. **ВВП на душу населення** (GDP per capita)– це відношення ВВП до чисельності населення країни, яке показує кількість валового продукту, що доводиться на одного жителя цієї країни.

Недоліком цього показника є ігнорування диспропорцій розподілу доходів, тобто, усереднення. Наприклад, якщо одна людина має два

будинки, а інша жодного, то в середньому кожен з них має по одному будинку. Також, ВВП на душу населення не враховує вже наявних накопичень і капіталу населення та негативних наслідків економічного зростання.

Врахувати вплив цих факторів на суспільний добробут дозволяє показник **чистого економічного добробуту ЧЕБ** – це вартісна оцінка всього, що поліпшує рівень життя, але не входить у ВВП (кількість вільного часу, рівень медичного обслуговування, освіти тощо) та за виключенням із ВВП вартості всіх негативних факторів, що впливають на добробут (рівень захворюваності, злочинності і т. ін.).

Таблиця 7.1 – Методи розрахунку ВВП

Емпіричний вираз	Характеристика
<i>Додаткової вартості (виробничий метод)</i>	
$GDP = \sum VA,$ <p><i>GDP</i> (gross domestic product) – валовий внутрішній продукт; <i>VA</i> (value added) – додана вартість товарів та послуг.</p>	<p>Розрахунок відбувається шляхом сумування доданих вартостей всіх секторів економіки, тобто, вартостей виробленої продукції за винятком вартості використаних у процесі виробництва матеріалів, сировини, тощо.</p>
<i>За витратами (метод кінцевого використання)</i>	
$GDP = C + I + G + X_n,$ <p><i>C</i> – споживчі витрати населення; <i>I</i> – валові інвестиції в національну економіку; <i>G</i> – державні закупівлі товарів та послуг; <i>X_n</i> – чистий експорт – різниця між експортом та імпортом країни (сальдо торгового балансу).</p>	<p>Розрахунок відбувається шляхом сумування всіх витрат економічних суб'єктів (держави, підприємств та домогосподарств) на придбання кінцевих товарів та послуг.</p>
<i>За доходами (розподільчий метод)</i>	

$GDP = w + R + i + Pz + A + Tn,$ <p><i>w</i> – заробітна плата робітників; <i>R</i> – рентні платежі; <i>i</i> – процент (доходи від грошового капіталу); <i>Pz</i> – прибуток (доходи некорпоративного підприємницького сектору та валовий прибуток корпорацій); <i>A</i> – амортизаційні відрахування; <i>Tn</i> – непрямі податки (встановлюються шляхом надбавки до ціни виробника: ПДВ, акциз, та ін.).</p>	<p>Розрахунок відбувається шляхом сумування факторних доходів (заробітної плати, ренти, прибутку та проценту) всіх суб'єктів, що здійснюють свою діяльність в географічних межах даної країни. Також у розрахунок додаються вартість заміни зношених протягом року машин, обладнання, та ін., та непрямі податки.</p>
---	---

Зрозуміло, що розрахунок ЧЕБ ускладнюється труднощами виміру його складових у вартісному відношенні, тому на сьогоднішній день відсутня уніфікована методика його розрахунку.

Опис інших макроекономічних показників, що характеризують стан економічного розвитку країни, представлено у табл. 7.2.

Таблиця 7.2 – Макропоказники системи національних рахунків

Назва показника	Визначення	Формула для розрахунку
Чистий внутрішній продукт	ринкова вартість річного обсягу виробництва за винятком спожитого капіталу	$NDP = GDP - A$
Національний дохід	зароблений дохід суспільства, дохід власників економічних ресурсів	$NI = NDP - Tn$
Особистий дохід	фактично отриманий дохід суспільства	$PI = NI - \text{внески на соціальне страхування} - \text{податки з прибутку корпорацій} - \text{нерозподілені прибутки корпорацій} + \text{трансфертні платежі}$
Дохід, що знаходиться у розпорядженні	дохід, що знаходиться в особистому розпорядженні членів суспільства	$DI = NI - \text{податки на особистий дохід}$

7.3 Макроекономічний аналіз економічного стану України

Показник валового внутрішнього продукту є вагомим індикатором соціально-економічного розвитку країни. Аналіз його динаміки дозволяє дати оцінку результатів виробництва та споживання, темпів економічного зростання, продуктивності праці, а також сформулювати уявлення про загальний добробут нації. Темпи приросту ВВП світової економіки свідчать про його неухильне зростання, у середньому на 3,5% щорічно. Рівень ВВП України за останні роки, за даними офіційної статистики, має тенденцію до спаду (табл. 7.3).

Таблиця 7.3 – Рівень ВВП України за 2013-2018 рр. [47]

Роки	Номінальний ВВП (грн)	Реальний ВВП (грн)	Різниця (реальний – номінальний)		ВВП на душу населення, USD	Різниця	
2013	1454931	1410609	-44322	-3,0%	4030,3	173,5	4,5%
2014	1566728	1365123	-201605	-12,9%	3014,6	-1015,7	-25,2%
2015	1979458	1430290	-549168	-27,7%	2115,4	-899,2	-29,8%
2016	2383182	2034430	-348752	-14,6%	2185,9	70,5	3,3%
2017	2982920	2445587	-537333	-18,0%	2640,3	454,4	20,8%
2018	3558706	3083409	-475297	-13,4%	2964,2	323,9	12,3%

Як бачимо з табл. 7.3, номінальний ВВП в Україні за останні шість років збільшувався, що, в першу чергу, обумовлено підвищенням середнього рівня цін. Цей факт підтверджується збільшенням різниці між номінальним та реальним ВВП. Також, аналіз ВВП у період 2013–2018 рр. показав наявний дисбаланс між показниками рівня номінального ВВП, який виражено в національній валюті (зростання) та в доларовому еквіваленті (падіння), що пояснюється високою інфляцією (рис.7.2).

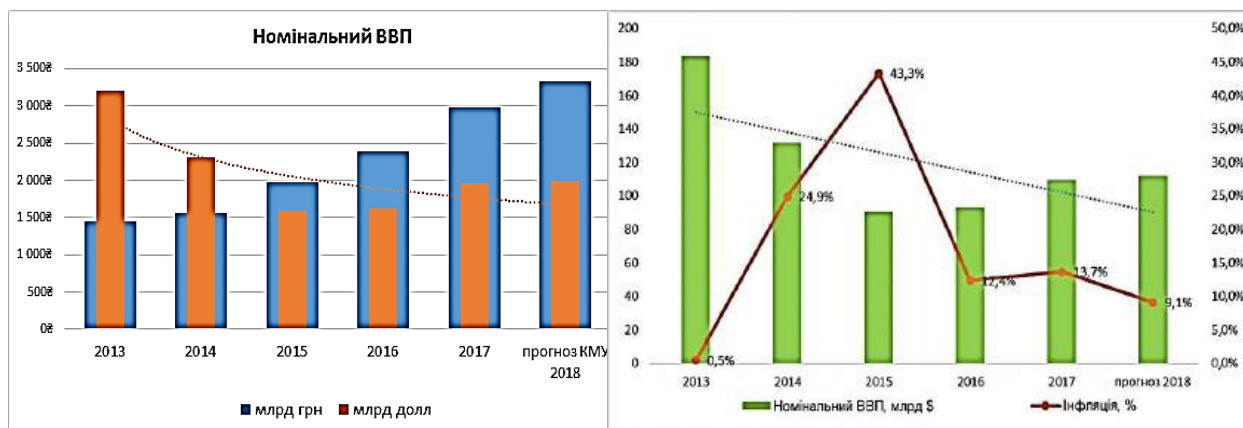

Рисунок 7.2 – Діаграми рівнів номінального ВВП та інфляції

Аналіз зміни ВВП на душу населення підтверджує тенденції, аналогічні динаміці ВВП. Якщо порівняти динаміку макропоказників України з іншими країнами, то загалом у Європейському союзі рівень ВВП на душу населення становить більше 35 тис \$. На жаль, це розміщує нашу державу на 131 позиції серед 190 країн світу, за якими було проведено дослідження (табл.7.4).

Таблиця 7.4 – Рейтинг ВВП на душу населення у різних країнах за 2018 р.

Місце	Країна	ВВП на душу населення, USD	Місце	Країна	ВВП на душу населення, USD
1	Люксембург	113954.42	82	Туркменістан	7411.88
2	Швейцарія	83583.00	92	Білорусь	6020.04
3	Норвегія	82372.38	105	Азербайджан	4586.77
8	США	62517.53	107	Грузія	4505.76
9	Сінгапур	61230.15	113	Вірменія	4190.15
17	Німеччина	48669.63	128	Молдова	3226.72
21	Франція	42930.77	131	Україна	2964.19
22	Великобританія	42260.92	132	Гондурас	2829.03
26	Японія	22416.70	140	Нікарагуа	2126.57
42	Естонія	19349.99	157	Узбекистан	1326.00
60	Польща	14468.83	159	Зімбабве	1268.93
67	Росія	10950.49	160	Киргизія	1254.14
71	Казахстан	9977.41	173	Таджикистан	807.05
72	Китай	9633.19	190	Південний Судан	306.7

До одного з чинників сильного впливу на стан ВВП України має її наукове відставання від передових країн світу і переважно екстенсивний шлях розвитку. Через це для України характерний розвиток лише окремих галузей виробництва, що є ресурсозатратними, виробництво в основному сировинної продукції, тоді як готова продукція не відповідає міжнародним стандартам. Значний вплив на стан ВВП країни має високий рівень корупції та тіньової економіки. Це суттєво впливає на розширене відтворення, шляхом зменшення фінансових можливостей суспільства щодо стимулювання сукупного попиту та пропозиції за рахунок зниження податкових надходжень до державного бюджету. Також, зменшення грошових надходжень на банківські депозити призводить до зменшення інвестицій і відтоку капіталів за кордон. Вплив на ринок найманої робочої сили є двояким: хоча незареєстрована діяльність зменшує фактичний рівень безробіття, але одночасно погіршує технологічні та соціально-економічні умови праці робітників, тому що не забезпечує їх належного соціального захисту – умов безпеки праці, тривалості робочого часу, гарантій оплати праці, виплат у зв'язку з непрацездатністю та ін.

З точки зору отримуваних доходів, що, як відомо, безпосередньо впливають на формування ВВП, Україна належить до експортоорієнтованої держави. Основна частина виробленої в Україні продукції продається за кордон, про що свідчить співвідношення експорту до ВВП (табл. 7.5).

Таблиця 7.5 – Співвідношення експорту до ВВП України

Рік	ВВП, млрд. USD	Експорт, млрд. USD	Експорт/ ВВП
2015	90,6	38,1	42%
2016	93,2	36,3	39%
2017	110	43,2	39,3%

Проте, наша країна переважно експортує не готову продукцію, а лише сировину (сталь, зерно, руду), і в цьому її ключова проблема – саме продаж сировини та неготової продукції виключає наявність імпорту в складі собівартості експорту.

Інша частина виробленого продукту країни потрапляє на внутрішній ринок, де намагається конкурувати з імпортною продукцією. На сьогоднішній день статистичні дані свідчать про

величезну залежність внутрішнього ринку від імпортованої продукції, що є доволі небезпечною тенденцією, бо наявність у структурі внутрішнього ринку значного відсотка імпорту призводить до зменшення національного доходу.

Як зазначають експерти у галузі макроекономічних досліджень, на виробничо-господарську діяльність резидентів країни значно вплинули: несприятливі політико-економічні умови, слабка економічна динаміка, значні боргові зобов'язання, тривалий військовий конфлікт, низька інвестиційна привабливість, недовіра до органів державного управління, високий рівень корупції, негативні оцінки світових рейтингових агентств щодо перспектив розвитку економіки України. Усі ці чинники є тягарем розвитку економіки та сигналом щодо необхідності проведення структурних реформ в країні.

Комплексна зважена макроекономічна політика, заснована на всебічному аналізі динаміки макроекономічних показників дозволить вивести економіку України на траєкторію сталого розвитку.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Макроекономіка не має предметом дослідження проблему:
  - а) економічного зростання країн;
  - б) рівня заробітної платні окремого робітника;
  - в) дефляції;
  - г) падіння сукупного продукту країни.
2. До агрегованих макроекономічних суб'єктів не відноситься:
  - а) держава;
  - б) банки;
  - в) підприємства;
  - г) домогосподарства.
3. В моделі кругообігу продукту, доходів та витрат підприємства:
  - а) є споживачами товарів та послуг домогосподарств;
  - б) є постачальниками товарів та послуг домогосподарствам;
  - в) є постачальниками факторів виробництва домогосподарствам;
  - г) немає вірної відповіді.
4. ВВП відображає ринкову вартість:
  - а) вироблених товарів та послуг;
  - б) кінцевих товарів та послуг;
  - в) проміжних товарів та послуг;
  - г) реалізованих товарів та послуг.

5. Вимірювання ВВП здійснюється у:

- а) процентах;
- б) кількісному виміру обсягів товарів та послуг;
- в) в грошових одиницях;
- г) у відносних одиницях до сукупного продукту.

6. Додана вартість включає:

- а) амортизацію;
- б) вартість проміжних товарів та послуг;
- в) витрати на сировину та матеріали;
- г) вартість кінцевих товарів та послуг.

7. До трансфертних платежів не відносяться:

- а) виплати премій, бонусів співробітникам державних підприємств;
- б) надання пільг та субсидій населенню;
- в) виплата стипендій студентам вузів;
- г) соціальна допомога малозабезпеченим громадянам.

8. Зменшення реального ВВП на 5%, а населення – на 2% призведе до:

- а) зниження реального ВВП на душу населення;
- б) зростання реального ВВП на душу населення;
- в) зниження номінального ВВП;
- г) зростання номінального ВВП.

9. Для розрахунку національного доходу необхідно:

- а) зменшити значення ЧНП на величину непрямих податків;
- б) зменшити значення ВВП на величину амортизаційних відрахувань;
- в) збільшити ВВП на суму трансфертних платежів;
- г) немає вірної відповіді.

10. Джерелом особистого доходу є:

- а) трансфертні платежі;
- б) доходи від власності;
- в) заробітна плата та трансфертні платежі;
- г) всі відповіді вірні.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Охарактеризуйте вплив тіньової економіки на рівень валового внутрішнього продукту та проаналізуйте інші негативні чинники, що призводять до зниження сукупного продукту країни.

2. У чому полягає відмінність між ВВП і ВНП, та який з цих показників, на Вашу думку, превалює в Україні на сьогоднішній день?

3. Економіка країни має наступні показники: номінальний ВВП 2016 року складає 483 млрд дол., 2017 року – 563 млрд дол. Дефлятор ВВП у відсотках до 2015 року складає 103% у 2016 році та 123% - у 2017 році. Розрахуйте реальний ВВП 2016 та 2017 років у цінах 2015 року.

4. Державні закупівлі та чистий експорт країни на кінець року мають співвідношення 3:1. Споживчі витрати складають 25 млрд дол, інвестиції – 37 млрд дол. Обсяг ВВП на початок року складає 113 млрд дол., його темпи зростання – 5%. Розрахуйте обсяг чистого експорту на кінець року.

5. Фірма по виробництву іграшок придбала у швейної фабрики тканину на суму 1500 дол., пластикову фурнітуру у підприємства по виготовленню пластмасових виробів на суму 600 дол. та інші комплектуючі для виготовлення іграшок у різних фірм на суму 1200 дол. Виплати заробітної плати робітникам склали 1000 дол., ремонт обладнання обійшовся у 300 дол. Було реалізовано 200 іграшок за ціною 30 дол. кожна. Прибуток підприємства склав 400 дол. Розрахуйте додану вартість, створену фірмою по виробництву іграшок.

Глава 8. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

8.1 Державне управління в економічній системі

Державне управління, як теорія і практика, бере свій початок наприкінці XIX століття і стає формалізованим між 1900 і 1920 роками. Загалом термін "державне управління" охоплює широкий спектр питань.

Державне управління є цілеспрямованим, організаційним та регулятивним державним впливом на розвиток соціальних процесів та діяльність громадян з метою досягнення цілей та виконання функцій держави шляхом реалізації державної економічної політики через діяльність органів державної влади.

Кажучи про структуру державного управління, необхідно відзначити те, що управління здійснюють суб'єкти державного управління. Управлінський вплив суб'єктів здійснюється щодо об'єктів державного управління. До суб'єктів управління відносять: уряд; міністерства; місцеві державні адміністрації; національний банк України; посадових осіб; службовців, які наділені державними

повноваженнями. До об'єктів управління відносяться: галузь промисловості; об'єднання; підприємство або його виробничий підрозділ. Необхідно відзначити, що між суб'єктом і об'єктом державного управління немає меж: керуюча система є суб'єктом щодо того чи іншого об'єкта управління, яка, в свою чергу є об'єктом управління для іншого суб'єкта. Наприклад, обласна державна адміністрація, що здійснює управлінські функції на території області, будучи суб'єктом управління на цій території, в той же час, є об'єктом управління Кабінету Міністрів, а останній, в свою чергу, є об'єктом управління Президента. Між суб'єктом і об'єктом здійснюються управлінські відносини. Державно-управлінські відносини класифікуються як: галузеві, міжгалузеві, територіальні, міжрегіональні, територіально-галузеві.

В економічній системі функції держави можна розділити на 3 групи.

Перша група функцій, забезпечує інституційно-правову основу діяльності економічних суб'єктів: законодавча і правоохоронна діяльність із захисту свободи особи і приватної власності, включаючи підтримку контрактної дисципліни; сприяння формуванню інститутів, корисних для розвитку економіки і суспільства, проведення необхідних реформ.

Друга група функцій держави пов'язана з ліквідацією або компенсацією провалів ринку: національна оборона і безпека, захист від зовнішніх погроз; надання інших суспільних благ крім оборони й охорони правопорядку, це – охорона здоров'я, освіта і т.п. з метою розширення кола людей, що користуються цими благами, крім тих, хто в змозі оплачувати їх за реальною вартістю; надання соціальних гарантій, захист уразливих шарів населення; захист суспільства від таких негативних побічних ефектів господарської діяльності, як руйнування навколишнього середовища; забезпечення екологічної безпеки.

Третя група поєднує функції держави, спрямовані на підтримку нормального функціонування ринкового механізму (це проведення власне економічної політики у вузькому змісті): забезпечення макроекономічної стабільності (недопущення інфляції, згладжування циклічних коливань економіки), подолання наслідків економічних шоків, сприяння розвитку економіки.

Такій розподіл функцій є умовним. За своєю природою функції дуже різні. Але загальною ознакою для них є служіння загальним інтересам суспільства. Причому мова йде як про колективні потреби всієї спільноти, так й про окремі її частини. В останні десятиліття спостерігається зростання кількості загальних функцій державного регулювання. Таке збільшення супроводжується двома тенденціями. З одного боку, стрімко змінюються умови, в яких здійснюються функції управління. Наприклад, сучасна економіка України значно відрізняється від тієї, яка існувала 20-30 років тому. З іншого, збільшується число обов'язків, які підлягають виконанню в межах однієї функції. Скажімо, сьогодні значно збільшуються обсяги завдань, які покладаються на міністерства економіки або юстиції. Функції державного управління можна розділити на чотири категорії: адміністративно-політичні, економічні, соціальні та культурно-освітні. Таким чином у процесі соціально-економічного розвитку змінився обсяг та пріоритетність економічних функцій держави.

8.2 Методи державного управління економіки

Метод управління - це спосіб впливу суб'єкта на поведінку об'єкта регулювання для досягнення поставленої мети. Специфіка методів регулювання полягає в тому, щоб створити умови для організації державного регулювання, використовувати прогресивні технології для організації регуляторного процесу, а так само забезпечити його максимальну ефективність.

Методи управління класифікуються за формами і засобам впливу.

За формами впливу методи державного управління поділяються на методи прямого і непрямого впливу.

Методи прямого впливу впливають безпосередньо на діяльність суб'єктів економічної системи. Прямий регуляторний вплив здійснюється за допомогою двох типів засобів: засобів адміністративно-правового характеру, які регламентують діяльність суб'єктів економічної системи (наприклад, нормативно-правові акти, заборона, дозвіл, примус, ліцензії, патенти, стандарти і т. і.); економічних регуляторів прямого впливу, які використовуються для регулювання економічного зростання, структурних зрушень в економіці, громадського сектора, виробничого і невиробничого споживання

(наприклад, макроекономічні плани, цільові комплексні програми, державні замовлення, централізовано встановлені ціни, нормативи, квоти, ліміти, державні бюджетні витрати).

Методи непрямого впливу регламентують поведінку суб'єктів економічної системи через створення певних умов, які змушують, мотивують їх через економічні інтереси в потрібному державі напрямку.

По засобам впливу методи державного управління поділяються на **правові, адміністративні, організаційні та економічні**.

Правовими методами є закони та інші нормативні акти, які приймаються парламентом України, органами виконавчої влади та головою держави. Серед **адміністративних** методів виділяють три типи засобів: заборона імпорту, експорту, екологічно шкідливих виробництв, будівництво; дозвіл на діяльність шляхом видачі ліцензій, прийняття законів і підзаконних актів, які дозволяють або забороняють; примус виплати мінімальної заробітної плати, дотримання стандартів. **Адміністративно-правові методи** регламентують і значно обмежують свободу економічного вибору. Організаційні методи є специфічним елементом адміністративно-правових методів, оскільки вони реалізуються через адміністративно-правові акти і стосуються регламентації і зміни організаційного аспекту як самої господарської діяльності, так і взаємовідносин різних суб'єктів національної економічної системи між собою з приводу вирішення різних економічних проблем і питань (реєстрація, сплата податків, ліцензування тощо). **Економічні методи** визначають економічні умови функціонування і обороту громадського капіталу на всіх стадіях і рівнях його кругообігу. Серед них виділяють такі групи засобів регулювання: грошово-кредитне, бюджетно-фінансове; державне підприємство і державний сектор економіки.

У ринковій економіці переважають непрямі економічні методи управління, які мають мотиваційний характер впливу. З їх допомогою можна призупинити і стабілізувати інфляцію, прискорити просування економічного зростання, знайти рішення макроекономічних і мікроекономічних проблем. Ефективність застосування методів державного управління в основному залежить від рівня кваліфікації керівних кадрів, обумовлює необхідність їх систематичної і

цілеспрямованої підготовки та повсякденного використання всіх зазначених напрямів впливу на об'єкт управління.

8.3 Моделі державної економічної політики

Практично у всіх країнах Заходу після другої світової війни була сформована змішана економічна система як оптимальне поєднання ринкової економіки та планового господарства. Однак у кожній країні метою державної економічної політики було створення умов для стабільного економічного зростання на основі ринкових механізмів, забезпечення ефективного виробництва і справедливого нового розподілу. Можна виділити наступні моделі державної економічної політики:

1. Ліберальна модель (США). В основу закладено концепцію саморегулювання ринкової економіки. Дана модель передбачає втручання в ті процеси, які не в змозі врегулювати ринок відповідно до потреб суспільства (соціальні та екологічні аспекти, сприятливі умови для функціонування всіх форм власності і т.і.). Державні інвестиції спрямовуються в капіталомісткі галузі і приватний сектор економіки (венчурний бізнес).

2. Неоліберальна модель (Німеччина) характеризується саморегулюванням ринкової економіки з елементами соціальної спрямованості на ринок з боку держави за допомогою підтримки умов формування соціально-ринкового господарства: конкуренції, економічної безпеки працівників, зайнятості, рівномірного розподілу доходів населення, житлового будівництва, підтримки ринкових можливостей для підприємництва, впровадження соціального страхування, забезпечення мінімуму оплати праці.

3. Європейсько-кейнсіанська модель (Англія, Франція, Італія, Австрія). Свідчить про високий ступінь втручання держави в економіку: державна власність концентрується в електроенергетиці, вугільної та газової промисловості, машинобудуванні, фінансовій сфері, а бюджет розглядається як спосіб впливу на попит і витрачається переважно на інвестиції та структурні зміни.

4. Соціально-демократична модель (країни Скандинавії). Передбачає пріоритетну спрямованість державної політики на соціальну

сферу, на регулювання трудових відносин, збільшення рівня зайнятості, політику розподілу доходів.

5. Японська модель. Зосереджена на створенні й розвитку матеріального виробництва за допомогою нарощування інвестицій, збільшення попиту на основі збільшення продуктивності праці, а також постійної підтримки експорту товарів і капіталу.

В Україні формується власна регуляторна модель, виходячи з таких детермінант: характеру і гостроти соціально-економічних проблем суспільства; стану ресурсно-виробничого потенціалу; можливостей забезпечення передумов національної економічної безпеки; національного менталітету.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильні відповіді

1. Стратегічною метою держави в економічній сфері є:
  - а) досягнення максимального добробуту всіх членів суспільства;
  - б) збільшення державного сектору в економіці;
  - в) створення оптимальної структури органів державного управління;
  - г) поглиблення демократизації громадського життя.
2. Провали ринку виникають унаслідок:
  - а) недосконалої конкуренції;
  - б) неможливості робити суспільні товари в необхідній кількості;
  - в) існування зовнішніх ефектів;
  - г) неповноти інформації;
  - д) усі попередні відповіді вірні.
3. Загальновизнаними функціями держави в ринковій економіці є:
  - а) законодавча і правоохоронна діяльність;
  - б) виробництво суспільних благ;
  - в) захист суспільства від негативних побічних ефектів господарської діяльності;
  - г) забезпечення умов для ринкової конкуренції;
  - д) пом'якшення соціальної нерівності, що закріплюється ринком;
  - е) антиінфляційне й антициклічне регулювання;
  - ж) усі попередні відповіді вірні.
4. Прямий регуляторний вплив здійснюється на економіку за допомогою:
  - а) квот;
  - б) державних бюджетних витрат;
  - в) лімітів;
  - г) субсидій та дотацій.

5. Недоліки держави - це:

- а) ситуація, при якій політика уряду приводить до неефективного використання ресурсів;
- б) використання прямих методів регулювання економіки;
- в) поділ гілок влади на законодавчу, виконавчу, судову;
- г) усі попередні відповіді вірні.

Вправа 2. Виконайте завдання

Визначте, чи вірні наступні твердження.

1. Первинним суб'єктом державного управління економіки в демократичній державі є людина (громадянин).
2. Необхідність державного управління економіки пояснюється тільки існуванням недоліків ринку.
3. Здійснення ринкових трансакцій практично неможливо без створюваних і підтримуваних державою юридичних гарантій прав власності й обов'язкового виконання контрактів.
4. Державі краще відомо, що необхідно суспільству.
5. Чим більше питома вага державних витрат у структурі ВВП, тим ефективніше державне управління економіки.

Глава 9. МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА

9.1. Сукупний попит

Ринок благ (товарів і послуг) є центральною ланкою макроекономіки.

Сукупний попит – це модель, що показує які обсяги кінцевих товарів і послуг, вироблених в економіці за даний період, споживачі, підприємці, уряд, та іноземці готові придбати при кожному з можливих рівнів цін. Іншими словами, сукупний попит – це величина сумарних сукупних витрат всіх економічних агентів даної економіки на ті чи інші елементи реального валового внутрішнього продукту (ВВП) при визначеному рівні цін. Останній визначається за допомогою індексу цін (дефлятора ВВП), який показує співвідношення номінального і реального ВВП за певний рік.

Доцільно розподілити сукупний попит на чотири групи відповідно до розподілу сукупного попиту по секторах економіки. Ідею поділу сукупного попиту на компоненти було вперше внесено представниками

кейнсіанського напрямку економічної науки. Відповідно до їх точки зору сукупний попит складається з таких складових:

1) **споживання (C)** – сукупний попит споживачів (домогосподарств); 2) **інвестиції (I)** – сукупний попит підприємців на товари виробничого призначення (машини, капітальне устаткування);

3) **державні витрати (G)** – сукупний попит на товари і послуги з боку держави;

4) **чистий експорт (E_n)** – різниця між попитом іноземців на вітчизняні товари і вітчизняним попитом на іноземні товари.

Кожен з компонентів в міру своїх особливостей впливає на величину сукупного попиту (AD) і її динаміку. Найбільш дієвими є перші два – споживчий попит (C), на частку якого припадає понад половини кінцевого сукупного продукту та інвестиційний попит (I), сама мінлива і підвладна кон'юнктурних коливань частину сукупних витрат. Два наступних компонента при відомих умовах щодо відповідності відносно передбачувані. В узагальненому виді рівняння сукупного попиту має такий вигляд:

$$AD = C + I + G + E_n$$

Графічно модель сукупного попиту може бути представлена у вигляді кривої, де на вісі абсцис зазначений реальний обсяг виробництва (реальний ВВП), а на вісі ординат – рівень цін (рис. 9.1). Форма кривої сукупного попиту свідчить про те, що залежність між рівнем цін і реальним обсягом внутрішнього виробництва, на який пред'явлено попит, є від'ємною. Чим вище рівень цін, тим менший обсяг виробленого продукту бажатимуть придбати покупці. Чим нижче рівень цін – тим більший буде обсяг сукупного попиту.

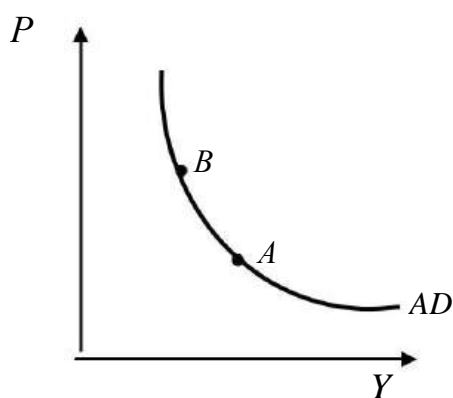

Рисунок 9.1 – Крива сукупного попиту

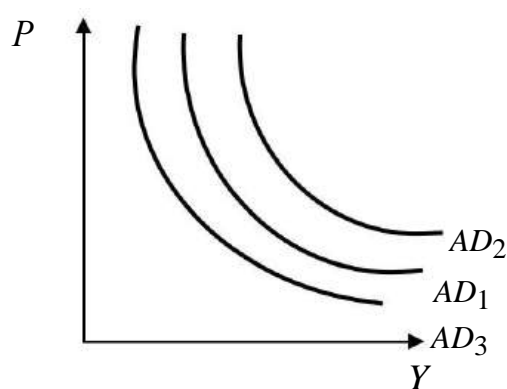

Рисунок 9.2 – Зміни у сукупному попиті

Агреговані величини мають свої закономірності функціонування і тому негативний нахил кривої сукупного попиту пояснюється наступними факторами:

- ефектом процентної ставки;
- ефектом багатства (реальних касових залишків);
- ефектом імпортних закупівель.

1. Ефект процентної ставки. При постійному рівні грошової пропозиції підвищення рівня цін приводить до підвищення процентних ставок, що, у свою чергу, є причиною скорочення споживчих витрат і інвестицій. Ця взаємозалежність виявляється наступним чином. При більш високому рівні цін як підприємцям, так і споживачам потрібна більша кількість грошей на оплату поточних витрат, які зростають при збільшенні рівня цін. Підприємці змушені витратити більше на оплату сировини, матеріалів, електроенергії. Споживачам також потрібні більші суми грошей для того, щоб залишити свій рівень споживання незмінним. Тобто, купувати такі товари і послуги, які вони споживали раніше. Таким чином, підвищення рівня цін викликає збільшення попиту на гроші, що у випадку незмінної їхньої пропозиції спричиняє підвищення ціни користування грошима – процентної ставки. Наступною реакцією підприємців і споживачів на підвищення процентної ставки буде зниження інвестиційних і споживчих витрат. Це пояснюється тим, що для підприємців подорожчання кредиту буде означати падіння очікуваного прибутку, для споживачів – менш вигідні умови придбання деяких груп товарів, наприклад, дорогих товарів і товарів тривалого використання.

2. Ефект багатства (реальних касових залишків). Підвищення рівня цін знижує реальну вартість (купівельну спроможність) фінансових активів з фіксованою грошовою вартістю (наприклад, облігацій). Це знижує рівень добробуту людей і вони стають змушені скорочувати свої витрати. Протилежна тенденція спостерігається, коли рівень цін знижується і реальна вартість фінансових активів збільшується. У цьому випадку населення збільшує свої витрати і сукупний попит зростає.

3. Ефект імпортних закупівель. Ефект імпортних закупівель виявляється в тім, що у разі підвищенні рівня цін у даній країні в порівнянні з рівнем цін за кордоном товари національного виробництва

стають дорожчими в порівнянні з аналогічними товарами імпортного виробництва. Це спричиняє зростання попиту на імпортні товари з боку національних споживачів. Мешканці інших країн, у свою чергу, купують менше товарів виробництва даної країни і збільшують споживання аналогічної продукції місцевого виробництва. В результаті обсяг імпорту зростає, експорту – зменшується, сальдо експорту-імпорту даної країни зменшується і скорочується попит на реальний обсяг внутрішнього продукту.

Таким чином, у кожному із трьох розглянутих випадків має місце зворотна залежність між зміною рівня цін і реального обсягу національного виробництва. При підвищенні рівня цін реальний обсяг виробництва в силу ефекту процентної ставки, ефекту багатства й імпортних закупівель буде знижуватися.

Необхідно підкреслити, що в кожному із цих випадків зміни реального обсягу внутрішнього продукту, на який пред'явлено попит, викликані змінами в рівні цін. Графічно такі зміни виражаються в пересуванні уздовж кривої сукупного попиту. Припустимо, від крапки *B* до крапки *A* (рис.9.1) – у випадку підвищення величини сукупного попиту і у зворотному порядку – у випадку її зменшення. В економічній теорії вони одержали назву **змін обсягу сукупного попиту** на внутрішній продукт.

Поряд з цим, можуть виникати інші зміни – сукупної попит буде змінюватися при незмінному рівні цін. Ці зміни одержали назву **зміни у сукупному попиті**. Вони викликані змінами в так званих нецінових факторах сукупного попиту. Нецінові фактори підрозділяються на чотири групи відповідно тому, на яку з основних складових сукупного попиту вони будуть впливати: споживчі витрати, інвестиції, державні закупівлі, чистий експорт.

До нецінових факторів, що впливають на споживчі витрати, можна віднести: зміни в добробуті, в сподіваннях, у заборгованості споживачів, в оподаткуванні. Неціновими факторами, що провокують зміни в інвестиційних витратах, можуть бути: зміни процентних ставок, в очікуваному прибутку від інвестицій, в оподаткуванні, технології. Так, наприклад, збільшення обсягу грошової маси в економіці буде сприяти зменшенню процентної ставки, і як наслідок, збільшенню капіталовкладень.

Неціновими факторами, що впливають на зміни в чистому обсязі експорту є зміни в національному доході інших країн і зміни валютних курсів. Наприклад, у випадку зростання національного доходу іншої держави збільшується внутрішній попит на товари, у тому числі й на товари, вироблені в даній країні. Це веде до збільшення чистого експорту даної країни, і отже, сукупного попиту. І навпаки, зниження рівня доходу в інших країнах змушує мешканців цих країн придбати менші кількості товарів, вироблених у даній країні, що веде до скорочення експорту і зниження сукупного попиту. Не менш важливим фактором, що впливає на обсяг чистого експорту, є зміна курсу національної валюти. Девальвація національної грошової одиниці веде до збільшення експорту, скорочення імпорту і спричиняє збільшення сукупного попиту.

Збільшення витрат, викликане змінами в одному чи декількох факторах, зміщують криву сукупного попиту вправо. Графічно це виражається в переміщенні кривої сукупного попиту (від AD_1 до AD_2 на рис. 9.2). І навпаки, дія факторів, зумовлюючих зменшення витрат, приводить до зсуву цієї кривої вліво (від AD_1 до AD_3 на рис. 9.2).

9.2. Сукупна пропозиція

Сукупна пропозиція (AS) - це модель, яка показує рівень реального виробництва в економіці при кожному можливому рівні цін. Це синонім ВВП, сукупного доходу (Y).

Економісти-класики вважають, що в довгостроковому періоді рівень реального обсягу внутрішнього продукту не змінюється зі зміною рівня цін, тобто крива сукупної пропозиції являє собою вертикальну пряму лінію (рис. 9.3-а). При цьому важливо відзначити, що дана лінія проходить на рівні потенційного обсягу національного виробництва (Y^*), що відповідає рівню повної зайнятості. Він відображає такий стан економіки, коли циклічне безробіття дорівнює нулю, всі виробничі можливості в економіці на цю мить використовуються в повній мірі. Тобто економіка знаходиться на межі своєї кривої виробничих можливостей.

Таке бачення характеру зміни кривої сукупної пропозиції ґрунтується на припущенні, що економічна система функціонує в

умовах досконалої конкуренції. Тобто ніяких обмежень вільного переміщення і використання ресурсів в економічній системі не існує, усі ринки мають бути конкурентними, основні регулятори ринків товарів, праці і капіталу – ціни, заробітна плата і відсоткова ставка – є гнучкими, тобто устанавлюються вільно. Якщо всі ці умови дотримуються, розгляд рівноваги на товарному, грошовому ринках і ринках праці показує, що вертикальна форма кривої сукупної пропозиції є об'єктивно зумовленою.

Проілюструємо це таким чином: припустимо, що в економіці відбулося зниження рівня цін. Якщо ціни на вироблені товари і послуги скорочуються, то прибуток підприємств падає і підприємці змушені скорочувати витрати на використовувані фактори виробництва (у тому числі й на працю). У результаті попит на робочу силу скорочується. Це приводить до появи безробіття. У цих умовах робітники будуть змушені конкурувати за робочі місця і будуть згодні працювати за меншу заробітну плату. Отже, в умовах гнучких цін і вільної конкуренції зниження цін на товари і послуги буде супроводжуватися зниженням заробітної плати. Це означає, що витрати на фактори виробництва будуть знижуватися одночасно з загальним рівнем цін. Тому реальний прибуток підприємців залишиться незмінним, а значить не зміниться й обсяг виробництва.

Як було зазначено раніше, класичний відрізок кривої сукупної пропозиції характеризує стан повної зайнятості в економічній системі. У цьому стані подальше збільшення обсягу виробництва без збільшення цін для окремого підприємця неможливо, оскільки при повній зайнятості окремі фірми можуть розширити своє виробництво, тільки запропонувавши більш високу ціну за ресурси, ніж інші фірми. При цьому ресурси і додатковий обсяг продукту, що одержить одна фірма, інша втратить. Тому на даній ділянці при зростанні цін на ресурси і товари, обсяг виробництва буде залишатися незмінним. Таким чином, у моделі класиків будь-які зміни в рівні цін в довгостроковому періоді не виводять економіку зі стану повної зайнятості і крива сукупної пропозиції залишається вертикальною.

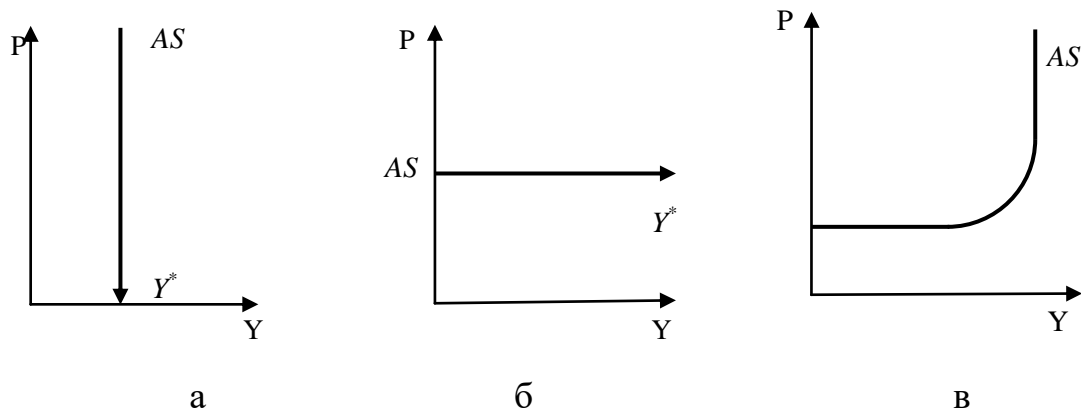

Рисунок 9.3 – Крива сукупної пропозиції:
 а) крива сукупної пропозиції в класичній моделі
 б) крива сукупної пропозиції в кейнсіанській моделі
 в) сучасний погляд на криву сукупної пропозиції

Іншої позиції щодо характеру зміни кривої сукупної пропозиції дотримуються представники кейнсіанського напрямку економічної думки. Згідно кейнсіанцям, економіка не завжди функціонує в стані повної зайнятості і «внутрішніх механізмів», здатних забезпечити усунення безробіття і повернення економіки до стану повної зайнятості, не існує, оскільки ціни на товари і заробітну плату не є настільки гнучкими та еластичними в короткостроковому періоді. Реальний обсяг виробництва може бути меншим від потенційного. У цій ситуації не всі виробничі потужності, наявні в економіці, використані, не всі люди, що хочуть і можуть працювати, можуть знайти собі робочі місця. Тому збільшення обсягу виробленої продукції не буде супроводжуватися підвищенням цін на ресурси: безробітні будуть згодні працювати, не вимагаючи при цьому підвищення заробітної плати, менеджери підприємств не будуть купувати додаткові інвестиційні товари, оскільки в їхньому розпорядженні є устаткування, що простоє та не використовується. Таким чином, при розширенні обсягів випуску виробничі витрати не зростатимуть, і, отже, у підприємців не буде приводу для підвищення цін на товари і послуги. Таким чином, до визначеної межі зміна реального обсягу внутрішнього виробництва може відбуватися без зміни рівня цін. Тому крива пропозиції являє собою горизонтальну лінію (рис.9.3-б).

В сучасній економічній науці здійснена спроба синтезу кейнсіанських і класичних поглядів щодо динаміки зміни сукупної

пропозиції. Багато авторів дотримуються думки, що гіпотетична крива пропозиції складається з трьох сегментів – горизонтального (кейнсіанського), вертикального (класичного) і проміжного, кожен з яких відбиває різні режими функціонування економічної системи. (рис. 9.3-в).

Проміжний відрізок характеризує той стан розвитку економіки, коли збільшення реального обсягу внутрішнього виробництва супроводжує підвищення рівня цін. Це відбувається тому, що в реальному економічному житті фактори виробництва, витрати на які є основними компонентами витрат виробництва, неоднорідні за якістю, мають різну продуктивність і розподілені по різних ринках. Підприємці застосовують спочатку найбільш доступні одиниці економічних ресурсів з найвищою продуктивністю, а потім менш доступні, але ті, які не мають належної якості (приміром, наймають робочих, зайнятих в інших галузях, використовують застаріле і менш ефективно устаткування). В міру введення останніх продуктивність усіх задіяних факторів виробництва падає, а середні витрати зростають. Тому для того, щоб зберегти рентабельність, підприємці змушені призначати більш високі ціни за додаткові обсяги виробленої продукції. При цьому в міру наближення до рівня повної зайнятості обмеженість економічних ресурсів буде позначатися усе сильніше і залучення додаткових одиниць буде різко збільшувати витрати на них. Усе це приводить до збільшення загального рівня цін. Тому крива пропозиції має висхідний характер.

Як і у випадку із сукупним попитом, існує ряд факторів, що викликають збільшення реального обсягу продукції, не зв'язаного зі зміною цін. Графічно це виражається в зміщенні кривої AS : від AS_1 до AS_2 (рис. 9.3-в) і вказує на зменшення сукупної пропозиції. Це означає, що підприємства країни будуть виробляти менший обсяг товарів і послуг при даному рівні цін. Зменшення від AS_1 до AS_3 вказує на збільшення сукупної пропозиції. У цій ситуації підприємства будуть виробляти більший обсяг продукту при даному рівні цін чи будуть призначати менш високі ціни при даному обсязі внутрішнього виробництва.

Фактори, що ведуть до подібних змін у реальному обсязі внутрішнього виробництва (сукупній пропозиції), одержали назву нецінових факторів сукупної пропозиції. До цієї групи факторів можна віднести: зміни цін на ресурси, зміни в продуктивності праці, зміни податків і державного регулювання.

9.3. Взаємозв'язок сукупного попиту та сукупної пропозиції.

Макроекономічна рівновага

Перехрещення кривих сукупного попиту та сукупної пропозиції (т. Е) визначає рівноважний рівень цін і рівноважний реальний обсяг внутрішнього виробництва (рис. 9.4). **Макроекономічна рівновага** – це стан економіки, коли кількість виробленої продукції дорівнює кількості товарів, на які є попит. В рівноважному стані не існує жодних сил, які зумовлюють його зміни. Але треба довести чому саме точка Е є точкою рівноваги.

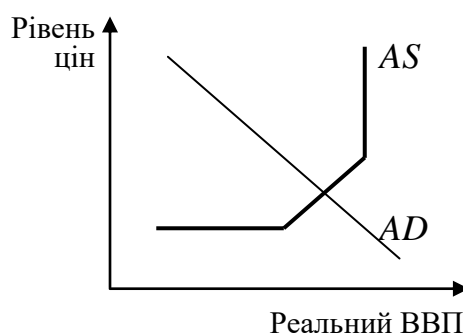

Рисунок 9.4 – Макроекономічна рівновага

Для цього припустимо, що рівень цін в економіці в наступний момент, відрізняється від рівноважного (P_e) і дорівнює P_1 . При такому рівні цін виробники будуть здатні виробляти товари та послуги в обсязі Y_1 . Більші обсяги виробництва будуть недосяжні для виробників за такими цінами. Але ж вітчизняні та іноземні споживачі, уряд, бажатимуть купувати товарів та послуг набагато більше, ніж виробляється. Виникає ситуація дефіциту, що сприяє виникненню конкуренції між споживачами і зростанню цін. Оскільки підвищення цін в даному випадку не супроводжується зростанням цін на ресурси, це

означає додаткові можливості для одержання прибутку для підприємців і приводить до збільшення обсягів виробництва.

Необхідно звернути увагу на те, що стимул розширювати виробництво буде зберігатися у виробників саме до того моменту, коли реальний обсяг внутрішнього виробництва не досягне величини Y_e . При будь-яких обсягах виробництва нижче зазначеного підприємці у своїй повсякденній практиці будуть стикатися з постійним зменшенням товарно-матеріальних запасів і готовністю ринку поглинути великі кількості виробленого ними продукту за більш високими цінами. Коли ж обсяг виробництва перевищить Y_e , буде спостерігатися протилежна тенденція – зростання незапланованих товарно-матеріальних запасів, зниження обсягів продажів та прибутків, що буде стимулювати скорочення виробництва і зниження цін. Таким чином, лише положення рівноваги (точка E) характеризує єдиний можливий стійкий стан економічної системи.

Треба зазначити, що крива сукупного попиту може перетинати криву сукупної пропозиції на кожному з трьох її відрізків – «кейнсіанському», «класичному», проміжному. Кожен з цих випадків репрезентує один з варіантів умов встановлення макроекономічної рівноваги. Якщо рівноважний стан досягається на так званому класичному відрізку (AD_3 на рис. 9.5.), то умовами її встановлення є повна зайнятість і повне використання виробничих потужностей, наявних в економіці. Якщо будуть відбуватися будь-які зміни в сукупному попиті (зсування AD_3 в AD_3' на рис. 9.5.), то це приведе до підвищення цін, а обсяги виробництва лишатимуться не змінними.

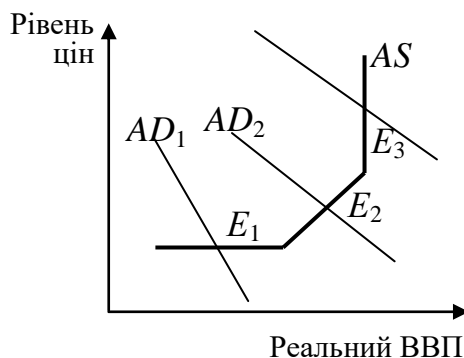

Рисунок 9.5 – Встановлення макроекономічної рівноваги

Якщо рівноважний стан економіки буде на «кейнсіанському» відрізку, то рівновага досягатиметься за умов неповної зайнятості, коли значна частина виробничих фондів буде не займана в виробництві. При цьому у разі зменшення (або зростання) сукупного попиту ніяких змін в рівні цін спостерігатися не буде, а обсяг валового внутрішнього продукту буде зменшуватися (або зростати).

Дещо схожа ситуація буде відбуватися тоді, коли сукупний попит збільшиться за умов первісного знаходження економіки на проміжному відрізку кривої сукупної пропорції. Збільшення сукупного попиту приведе до зростання обсягів виробництва. Але це зростання в даному випадку буде супроводжуватися незначним зростанням цін. Закономірно виникає питання, чому існують три варіанти встановлення макроекономічної рівноваги, який з них більш відповідає реальній дійсності і чим зумовлені саме такі погляди на макроекономічну рівновагу.

9.4. Споживання, заощадження, інвестиції та стан рівноваги

Окремо варто розглянути процедуру встановлення рівноваги на ринку капіталу. Відповідно до погляду представників класичної економічної науки ситуація, при якій не досягається рівень витрат, необхідний для закупівлі продукції, зробленої при повній зайнятості, є неможливою. Це заперечення ґрунтується на закономірності, уперше виявленої англійським економістом Ж.-Б. Сеєм (1767–1832): сукупна пропозиція створює свій власний попит. Це означає, що весь вироблений і проданий продукт (реальний обсяг виробництва) варто розглядати як чийсь дохід. Як було показано в попередніх главах, ціна будь-якого товару (а отже і всіх товарів разом) може бути представлена як сума доходів різних осіб, отриманих ними на різних стадіях виробництва цього товару. Звідси і метод підрахунку ВВП за доходом. Тому за законом Сея виробництво продукції забезпечує суму грошового доходу, достатню для здійснення витрат на його придбання.

Однак і класики це враховували, не завжди весь дохід витрачається цілком. Одержувачі доходу можуть прийняти рішення зберегти якусь його частину у виді заощаджень. Тому заощадження можна розглядати як вилучення засобів, витік з потоку доходів, що приводить до того, що витрати на споживання виявляються недостатніми для закупівлі всієї зробленої продукції. У цих умовах

пропозиція не створює свого власного попиту й в економіці можливе виникнення спаду.

Відповідно до класичної теорії, цього відбутися не буде, оскільки в ринковій економіці всі заощадження трансформуються в інвестиції. Інвестиції, у свою чергу, також є одним з компонентів сукупного попиту, тобто зменшення однієї статті сукупного попиту (сукупного споживання) буде компенсуватися за рахунок збільшення іншої – обсягу інвестицій. Однак, виникає закономірне питання, яким чином будуть координуватися рішення підприємців про інвестування і споживачів про заощадження і де гарантія того, що підприємці будуть мати намір здійснити саме той обсяг інвестицій, які споживачі прийняли рішення заощадити. Класична теорія припускає, що проблема рівності заощаджень і інвестицій буде вирішена за допомогою ринкового механізму, у даному випадку ринку капіталів, на якому здійснюється взаємодія заощаджень і інвестицій. Розглянемо коротко основні принципи функціонування цього ринку.

Заощадження на ринку капіталів будуть відбиватися на кривій пропозиції коштів (S), а інвестиційні плани підприємців на кривій попиту на кредитні гроші (I) (рис. 9.6). Відповідно до логіки представників класичного напрямку основним мотивом, що може схилити споживачів відмовитися від поточного споживання і здійснювати заощадження, є можливість одержання додаткового доходу у виді відсотка по депозитах – суми, виплачуваної як винагорода власникам грошей, що заощаджуються. Відповідно, чим більше буде відсоток, тим більше буде стимул споживачів утриматися від споживчих витрат і більш буде обсяг заощаджень. Тому крива заощаджень має висхідний характер. Крива інвестицій, як видно з рис. 9.6, має спадний характер, оскільки чим більше буде ставка відсотка, тим дорожче буде кредит, більше витрати і менш вигідні інвестиції.

Рівноважна ставка відсотка буде зрівнювати ті величини, що домогосподарства мали намір зберігати (пропозицію коштів), а підприємці інвестувати (попит на кошти). Проілюструємо це твердження на простому прикладі. Припустимо, споживачі прийняли рішення збільшити свої заощадження. Приріст заощаджень за будь-якої ставки відсотку виражається в зсуві кривої заощаджень вправо (від S_1 до S_2 на рис.9.6). У цій ситуації на ринку виникає надлишок заощаджень, оскільки та кількість коштів, що підприємці хотіли б взяти в борг і

інвестувати при даній процентній ставці (Q_1) значно менше тієї кількості коштів, що споживачі мають намір заощадити (Q_2). Ця невідповідність приведе до зниження процентної ставки до нового, більш низького рівня рівноваги r_1 . Більш низька ставка відсотка буде приводити до збільшення витрат на інвестиції і зменшення обсягу заощаджень доти, поки і ті, й інші не досягнуть обсягу Q_e . У цій точці заощадження і інвестиції знову рівні, і знову досягається рівень витрат при повній зайнятості. Якщо ставка відсотка з якоїсь причини тимчасово нездатна привести у відповідність заощадження домогосподарств і інвестиції підприємців, збільшення заощаджень буде компенсуватися зниженням цін. Це буде виявлятися в такий спосіб: зниження попиту і збільшення нереалізованих запасів продукції буде змушувати конкуруючих виробників знижувати ціни. А більш низькі ціни дозволять суб'єктам, що не мають заощаджень, купувати більше товарів і послуг на їхні поточні грошові доходи. Таким чином, додаткове збільшення сукупних витрат (сукупного попиту) відшкодує падіння обсягів сукупних витрат, викликане появою «зайвих» заощаджень.

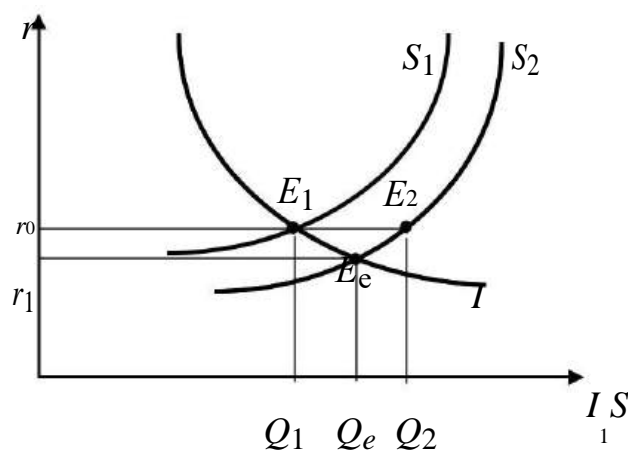

Рисунок 9.6 – Рівновага заощаджень і інвестицій

Таким чином, ринок капіталів забезпечує досягнення того стану, коли кошти, що вийшли з потоку доходи-витрати як заощадження, з'являються як кошти, витрачені на інвестиційні товари. Тому заощадження не викликають порушень у потоці доходи-витрати і закон Сея залишається в дії. Важливо також і те, що у випадку відхилення обсягів заощаджень і інвестицій від рівноважного стану, викликане цим зниження загальних витрат не приводить до тривалого скорочення

реального обсягу виробництва, доходу і рівня зайнятості тому, що ціни на продукцію будуть знижуватися пропорційно зниженню витрат.

Усе це свідчить про те, що у класичній економічній теорії ринкова економічна система розглядається як рівноважна, тобто як та, котра завжди прагне досягти стану рівноваги, який відповідає рівню повної зайнятості. Необхідно відзначити, що такі уявлення про функціонування економічної системи були пануючими в економічній науці на протязі тривалого часу. Більш того, багато положень класичної теорії згодом стали ядром багатьох сучасних теорій і шкіл, наприклад, монетаризма, школи раціональних сподівань та інших. Однак, необхідно визнати, що модель економічної системи, яка була створена класиками, не виконувала свого головного призначення – адекватно описувати і слугувати інструментом аналізу реальних подій економічної життя. Підтвердженням тому є численні приклади з економічної історії різних країн, що містять факти про повторювання періодів тривалого безробіття й інфляції в ринкових економіках.

Кейнсіанська школа представляє інший погляд на механізм досягнення рівноваги в економічній системі. У своїй концептуальній роботі «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) англійський економіст Дж.-М. Кейнс критикував основні постулати класичної економічної теорії, у першу чергу – саморегульованість економічної системи й основні взаємозв'язки інвестицій, заощаджень і процентної ставки.

В роботах Кейнса переконливо доводиться, що ставка відсотка не здатна привести у відповідність заощадження й інвестиції. Це висуває на перше місце проблему можливої недостатності сукупного попиту - невідповідності сукупного доходу і сукупних витрат. Кейнсіанці заперечували, що єдиним джерелом інвестицій на грошовому ринку є заощадження. На їх думку, існує два джерела: наявні заощадження домогосподарств і кредитні ресурси, що можуть змінювати пропозицію грошей. З цієї причини рівень процентної ставки визначається не стільки співвідношенням заощаджень і інвестицій, скільки попитом та пропозицією готівки.

Іншим моментом критики є твердження класичної теорії, що в умовах ринкової економіки з розвинутим грошовим ринком усі поточні заощадження з'являються на грошовому ринку й у визначений момент

часу трансформуються в інвестиції. Кейнсіанці вважали це припущення помилковим, оскільки населення може зберігати гроші на руках не тільки для проведення поточних угод, але й для нагромадження багатства в наявній формі чи для погашення банківської заборгованості. Якщо це так, то сума коштів на грошовому ринку буде менше обсягу заощаджень, а це означає, що сума поточних заощаджень в економіці буде перевищувати суму інвестицій. Отже, закон Сея не діє, і навіть в умовах нормального функціонування економічної системи можуть спостерігатися непередбачені скорочення сукупного попиту, а значить й обсягів виробництва і зайнятості. При цьому джерела макроекономічної нестабільності є не зовнішніми, а закладені в самому механізмі функціонування грошового ринку.

Розглянуті вище причини можливого виникнення проблем недостатнього сукупного попиту є не єдиними. Економісти – класики вважали, що в основі сукупного попиту лежить попит на гроші. Тобто, реалізація реального обсягу виробництва залежить від кількості грошей, що маютьсся в підприємців і споживачів, і від купівельної спроможності цих грошей, що, у свою чергу, визначається рівнем цін. Якщо пропозиція грошей, підтримувана з боку державних фінансових органів, знаходиться на постійному рівні (тобто збільшується лише із зростанням реального обсягу виробництва), то внутрішніх причин для зміни сукупного попиту не існує й економіка повинна функціонувати на рівні повної зайнятості.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильні відповіді

1. Сукупний попит визначається:

- а) споживанням населення;
- б) ефектом процентної ставки;
- в) сукупним попитом підприємств на товари виробничого призначення;
- г) державними витратами.

2. Залежність між рівнем цін і реальним обсягом внутрішнього виробництва є негативною тому що:

- а) діє закон спадної граничної корисності;
- б) чим більше буде обсяг внутрішнього виробництва, тим більше підстав для зниження рівня цін;
- в) діють ефекти процентної ставки, багатства, імпортих закупівель;

г) діють цінові і нецінові фактори.

3. Зростання рівноважного ЧВП при незмінному рівні цін буде впливати зі зростання сукупного попиту, якщо економіка перебуває на:

- а) кейнсіанському сегменті AS ;
- б) класичному сегменті AS ;
- в) проміжному сегменті AS ;
- г) кейнсіанському і проміжному сегменті AS .

4. Збільшення сукупного попиту на проміжному та вертикальному відрізках сукупної пропозиції призводить до:

- а) інфляції пропозиції;
- б) інфляції попиту;
- в) зниженню рівня реальної заробітної;
- г) економічному зростанню.

5. Якщо сукупна пропозиція перевищує сукупний попит, за умови, що державні витрати і чистий експорт дорівнюють нулю, то:

- а) заощадження дорівнюють інвестиціям;
- б) сума споживчих витрат дорівнює заощадженням;
- в) реальний ВВП буде зростати;
- г) заощадження перевищують заплановані інвестиції.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Вкажіть, яку з подій викликають: а) збільшення сукупного попиту; б) скорочення сукупного попиту; в) збільшення сукупної пропозиції; г) скорочення сукупної пропозиції; д) не впливають ні на сукупний попит, ні на сукупну пропозицію.

- 1) Зростання пропозиції грошей.
- 2) Зниження продуктивності праці.
- 3) Зростання податку на прибуток.
- 4) Зростання розмірів допомоги по безробіттю.
- 5) Зниження швидкості обігу грошей.
- 6) Збільшення субсидій фірмам.
- 7) Зростання рівня цін.
- 8) Збільшення експорту.
- 9) Скорочення фінансування державою соціальних програм.
- 10) Зниження ставки відсотка.

2. Зобразіть графічно ситуацію, на якій відображаються одночасно дві події:

- в короткостроковому періоді ціни є твердими і фіксовані на рівні, обумовленому попередньому станом ринку;
- відбувається скорочення грошових доходів населення в короткостроковому періоді.

3. Заповніть таблицю. Побудуйте криву споживання і криву заощадження. Зробіть аналіз.

Використований дохід, млрд грн	Споживання (C), млрд грн	Заощадження (S), млрд грн	Середня схильність до споживання (APC)	Середня схильність до заощадження (APS)	Гранична схильність до споживання (MPC)	Гранична схильність до заощадження (MPS)
370	375				-	-
390	390					
410	405					
430	420					
450	435					
470	450					
490	465					
510	480					
530	495					
550	510					

Глава 10. МАКРОЕКОНОМІЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ: БЕЗРОБІТТЯ І ІНФЛЯЦІЯ

10.1. Безробіття, його сутність, причини, основні форми і види.

Основними проявами макроекономічної нестабільності є безробіття і інфляція.

Ефективне функціонування економіки пов'язане із забезпеченням повної зайнятості всіх наявних ресурсів, в тому числі і трудових. До **трудових ресурсів** відносять все працездатне населення, тобто всіх тих, хто за віком і за станом здоров'я здатні працювати. Але навіть і в умовах повної зайнятості цілком виправданим і природним може бути певний рівень безробіття.

Для аналізу проблем безробіття необхідно, перш за все,

розмежовувати поняття економічно активного і економічно неактивного населення.

Економічно активне населення або **робоча сила** включає зайнятих і безробітних.

Зайняті – це та частина трудових ресурсів, яка має оплачувану роботу в будь-якому секторі економіки. До цієї категорії належать також і ті, хто зайнятий неповний робочий день чи тиждень або мають роботу, але тимчасово не працюють через хворобу чи відпустку.

Безробітними вважаються ті особи працездатного віку, які на даний момент не мають роботи, але активно її шукають і готові відразу ж стати до роботи. На відміну від Міжнародної організації праці статистичні органи України згідно із Законом „Про зайнятість” обов’язково додають ще одну вимогу – до офіційних безробітних відносять тих, хто зареєстрований у державній службі зайнятості або на біржі праці. Саме ця вимога є причиною певної невідповідності одних і тих самих показників (кількість безробітних або рівень безробіття) за цими двома методиками.

До **економічно неактивного населення** відносять осіб, які не входять до складу робочої сили через вікові вимоги (особи у віці до 16 років і люди пенсійного віку), тих, хто перебуває в спеціалізованих установах (виправних закладах, психіатричних клініках), людей працездатного віку, які не працюють і не шукають роботу (домогосподарки, бомжі). До економічно неактивного населення відносяться також особи працездатного віку, які навчаються та інваліди.

Серед основних причин, які породжують безробіття, можна виділити наступні:

- пошук першого місця роботи;
- пошук більш вигідного і привабливого місця роботи;
- сезонний характер роботи;
- зміна місця проживання;
- порушення трудової дисципліни;
- розвиток науково-технічного прогресу, який призводить до зміни технологій;
- структурні зміни в економіці, виникнення нових галузей;
- циклічний розвиток економіки, який обумовлює зниження сукупного попиту на товари та послуги на стадії кризи та депресії, а отже і зниження попиту на робочу силу;
- втручання профспілок та економічна політика уряду щодо

збільшення мінімального розміру заробітної плати.

Зважаючи на наведені вище причини розрізняють три основні форми безробіття: фрикційне, структурне і циклічне.

Фрикційне безробіття (від англ. friction– тертя, конфлікт) – короткочасна форма безробіття, зумовлена тим, що і робітники, і робочі місця неоднорідні, повинен існувати певний проміжок часу для взаємного пошуку. Причинами фрикційного безробіття може бути пошук молодими людьми першого місця роботи після закінчення навчання, роботи внаслідок переїзду з одних регіонів до інших, нового місця роботи внаслідок закінчення терміну дії контракту чи трудового договору або внаслідок звільнення через порушення правил чи трудової дисципліни. Звичайно ж, фрикційне безробіття стосується і тих, хто шукає більш високооплачувану, престижну, більш продуктивну роботу. Різновидом фрикційного безробіття є і сезонне безробіття, яке виникає внаслідок причин кліматичного характеру (наприклад, масове вивільнення робітників після закінчення збору врожаю чи туристичного сезону). Особливістю даної форми безробіття є наявність певних вмінь, навичок, знань у безробітних та незначна його тривалість.

Фрикційне безробіття є неминучим явищем і навіть певною мірою бажаним для суспільства, бо ж окрема частина населення замість низькооплачуваної, малопродуктивної роботи знаходить більш вигідні умови, покращуючи тим самим свій добробут і призводячи до більш раціонального розподілу робочої сили в народному господарстві. Заходи державної політики щодо зниження даної форми безробіття зосереджені насамперед на розповсюдженні інформації про стан ринку праці, про наявність вільних робочих місць, а також на ліквідації чинників, які обмежують мобільність робочої сили.

Структурне безробіття виникає внаслідок технологічних змін і структури виробництва. Розвиток економіки і суспільства постійно супроводжується появою нових товарів та послуг, нових технологій, нових галузей. Робоча сила в цих умовах не встигає за новою професійною і регіональною структурою робочих місць. Знання, кваліфікація, навички робітників не відповідають професійно-кваліфікаційним вимогам роботодавців. А тому специфічною рисою даної форми безробіття є необхідність підвищення кваліфікації, відповідної перепідготовки, а можливо і зміни місця проживання. Структурне безробіття, на відміну від фрикційного, є більш тривалою

формою безробіття і характерне в основному для робітників, які мають низьку кваліфікацію, застарілу професію, або проживають в економічно відсталих регіонах. Для зменшення кількості населення, яке перебуває в складі структурних безробітних держава, перш за все, формує високоефективну систему перепідготовки кадрів.

Циклічне безробіття – форма безробіття, яка викликана недостатнім сукупним попитом на робочу силу в періоди циклічного спаду виробництва. Тобто цей вид безробіття пов'язаний з періодичними коливаннями економічної активності. В періоди кризи (спаду) і депресії зменшується сукупний попит на товари та послуги, що призводить до скорочення реального ВВП, викликає скорочення зайнятості, масове вивільнення робочої сили. На стадіях поживлення і підйому циклічне безробіття скорочується.

З періодичними коливаннями економічної активності пов'язане не лише циклічне безробіття. Економічні спади і підйоми також позначаються на динаміці фрикційного та структурного безробіття. Так, фрикційне безробіття скорочується на стадіях спаду та депресії і, навпаки, зростає в періоди поживлення і підйому. Саме на стадіях поживлення і підйому зростає і структурне безробіття, бо ж це є періоди оновлення технологій.

Окрім цього, розрізняють ще такі види безробіття: добровільне та вимушене, приховане.

Добровільне безробіття виникає внаслідок пошуку людиною нового місця роботи за власним бажанням. Причинами такого виду можуть бути різні: рівень оплати та умови праці, віддаленість від місця проживання, психологічний клімат в колективі тощо.

Вимушене безробіття означає примусовий пошук робітником нового місця роботи. Дана ситуація може виникнути внаслідок зміни профілю підприємства, вдосконалення технологій, скорочення обсягу виробництва або чисельності персоналу.

Приховане безробіття існує в тих випадках, коли люди працюють неповний робочий день чи тиждень, або їм надається адміністративна відпустка. Офіційно вони не реєструються як безробітні і, можливо, когось задовольняє така неповна зайнятість (наприклад, жінок, які мають неповнолітніх дітей).

10.2. Рівень безробіття. Соціально-економічні наслідки безробіття

Рівень безробіття вимірюється шляхом співставлення кількості безробітних з наявною робочою силою і позначається буквою *u*:

$$u = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{Робоча сила}} \times 100\%,$$

а оскільки

$$\text{Робоча сила} = \text{кількість зайнятих} + \text{кількість безробітних},$$

то

$$u = \frac{\text{Кількість безробітних}}{\text{Кількість зайнятих} + \text{Кількість безробітних}} \times 100\%.$$

Рівень безробіття вважається важливим, але не безпомилковим показником. Розрахунок рівня безробіття ускладнюється тим, що критерії віднесення окремих осіб до категорії зайнятих чи безробітних є певною мірою умовними. Завищенню рівня безробіття сприяє зайнятість населення у тіньовій економіці. Водночас рівень безробіття може бути заниженим, оскільки цей показник не враховує частково зайнятих (тих, хто працює неповний робочий день, тиждень, знаходиться у неоплачуваних відпустках тощо), а також працівників, які втратили надію знайти роботу і тому не шукають її. За допомогою даної формули можна обчислити рівень будь-якої форми безробіття. Для цього необхідно в чисельнику вказати кількість безробітних тієї форми, рівень якої визначаємо.

Оскільки фрикційне і структурне безробіття є явищами неминучими і навіть бажаними для будь-якого суспільства, то повна зайнятість населення має місце при наявності лише цих двох форм безробіття. А рівень безробіття за наявної повної зайнятості в умовах існування фрикційного і структурного безробіття називається **природним рівнем безробіття (u^*)**. Природний рівень безробіття визначається як сума рівнів фрикційного і структурного безробіття.

Фактичний рівень безробіття складається з суми рівнів фрикційного, структурного і циклічного безробіття:

$$u_{\text{фактичний}} = u_{\text{фрикційний}} + u_{\text{структурний}} + u_{\text{циклічний}} = u_{\text{природний}} + u_{\text{циклічний}}$$

Таким чином, фактичний рівень безробіття перевищує природний рівень на величину рівня циклічного безробіття.

Природний рівень безробіття, що визначається як сума рівнів фрикційного та структурного безробіття в економіці, не є величиною постійною. Він змінюється не лише у часі, але й різниться поміж країнами: для США він дорівнює 5,5–6%, для Англії, Бельгії, Іспанії –10%.

Формування природного рівня безробіття є багатофакторним процесом. На нього впливають чинники економічного, правового, політичного, демографічного характеру, насамперед, зміни законодавчої бази та соціально-економічних пріоритетів суспільства. У різних країнах і в різні періоди часу можуть переважати ті чи інші чинники.

В сучасних умовах спостерігається підвищення природного рівня безробіття. Відбувається воно за рахунок зростання рівня фрикційного безробіття і пов'язане з цілою низкою чинників, серед яких слід звернути увагу на наступні:

– *зміни у демографічній ситуації та структурі робочої сили:* збільшення народжуваності зумовлює через декілька років бум входження на ринок праці молодих працівників, які належать до групи з вищим рівнем безробіття, що підвищує рівень фрикційного безробіття; проте старіння цього покоління знижує середній вік робочої сили і рівень фрикційного безробіття; зростання частки жінок у структурі робочої сили також підвищує рівень фрикційного безробіття;

– *високий рівень допомоги по безробіттю:* зростання природного рівня безробіття за рахунок фрикційного, особливо в Європі, пояснюється щедрими виплатами безробітним, які перевищують 2/3 попереднього заробітку. Безробітні, які отримують щедрю допомогу, не так інтенсивно шукають роботу і відмовляються від пропозицій, які їх не приваблюють;

– *рівень мінімальної заробітної плати:* підвищенню рівня фрикційного безробіття також сприяють незначні відмінності між законодавчо встановленою мінімальною заробітною платою і допомогою по безробіттю, за яких люди можуть віддавати перевагу перебуванню у стані безробіття;

– *підвищення рівня життя населення:* підвищення загального

рівня життя населення дозволяє більш тривалий час працюючим членам домогосподарства утримувати безробітного, що очікує престижної та високооплачуваної роботи.

Підвищення природного рівня безробіття за рахунок зростання рівня структурного безробіття пов'язане з інтенсивними структурними зрушеннями в економіці під впливом науково-технічного прогресу, зміни кон'юнктури світового ринку. Вплив НТП (зокрема комп'ютеризація і автоматизація виробництва) спричиняє скорочення попиту на некваліфікованих працівників і зростання попиту на висококваліфіковану працю.

Безробіття – невід'ємний атрибут ринкової економіки, який має серйозні соціально-економічні наслідки як для самої людини, для її сім'ї, так і для суспільства в цілому. З позитивного боку безробіття дає можливість в будь-який час вирішити проблеми розширення виробництва, структурної перебудови, посилює стимули до підприємницької діяльності. Та все ж таки відчутними є і негативні наслідки. Безробіття, по-перше, є психологічною травмою, що позначається на здоров'ї людини і всієї нації. Особливо небезпечним є безробіття серед молоді, яка починає відчувати себе зайвою, непотрібною в суспільстві. По-друге, безробіття призводить до зменшення сукупного доходу сім'ї та зниження її добробуту. По-третє, під час безробіття і, особливо тривалого, людина втрачає кваліфікацію. По-четверте, відсутність роботи та коштів для життя призводить до зростання злочинності в суспільстві.

Окрім соціальних наслідків, безробіття супроводжується економічними втратами для всієї країни, бо ж недовикористовується її економічний потенціал, зменшуються надходження до державного бюджету. Оскільки частина активного працездатного населення залишається без роботи, то в суспільстві не виробляється частина товарів та послуг, країна не досягає потенційного рівня ВВП. **Потенційний ВВП** – це ВВП, який може бути досягнений при повному використанні ресурсів, тобто в даному випадку при повній зайнятості. Американський економіст Артур Оукен довів існування залежності між рівнем безробіття і відставанням фактичного ВВП від потенційного.

Згідно з **законом Оукена**: якщо фактичний рівень безробіття перевищує природний на 1 %, то суспільство втрачає 2,5 % ВВП. Інакше кажучи, кожен відсоток циклічного безробіття призводить до втрати суспільством 2,5 % ВВП. В загальному вигляді закон Оукена може бути представлений формулою:

$$\frac{Y - Y^*}{Y^*} = -\beta(u - u^*),$$

де Y – фактичний обсяг національного виробництва;

Y^* – потенційний ВВП;

β – число Оукена, яке становить 2,5, або коефіцієнт чутливості ВВП до динаміки циклічного безробіття;

u – фактичний рівень безробіття, який представлено у долях;

u^* – природний рівень безробіття, виражений у долях.

Механізм ринкового саморегулювання неспроможний самостійно вирішити проблеми безробіття, тому держава широко впроваджує такі методи регулювання зайнятості населення, як:

- законодавче регулювання умов найму та використання робочої сили;
- створення нових робочих місць в державному секторі;
- стимулювання зростання рівня зайнятості на недержавних підприємствах;
- заходи з підготовки та перепідготовки робочої сили, поліпшення інформованості населення про можливості зайнятості;
- соціальне страхування та соціальний захист безробітних;
- працевлаштування незайнятого населення.

10.3. Інфляція: причини, види та основні напрямки антиінфляційної політики

Ще одним надзвичайно складним, багатофакторним проявом макроекономічної нестабільності є інфляція.

Інфляція (від лат. Inflation – надування) – знецінення грошей, зниження їх купівельної спроможності, яке проявляється в тривалому, стійкому зростанні загального рівня цін.

Рівень інфляції характеризує зміну цін на товари та послуги і вимірюється за допомогою індексу цін. Окрім рівня інфляції існує ще

показник темпів інфляції, який показує зміну рівня цін за певний проміжок часу.

$$\text{Темпи інфляції} = \frac{I_1 - I_0}{I_0} \times 100\%,$$

де I_1 – індекс цін поточного періоду;

I_0 – індекс цін базового періоду.

Серед основних **причин**, які призводять до інфляції, виділяємо наступні.

– Дефіцит державного бюджету, що означає перевищення видатків державного бюджету над його доходами. Використання для ліквідації цього дефіциту випуску додаткової маси грошей («друкарського верстату») призводить до ще більшої диспропорційності між грошовою та товарною масами, а отже і до зростання цін.

– Фінансування інвестицій в галузі народного господарства, якщо вони здійснюються знову ж за рахунок «друкарського верстату».

– Як різновид попередньої причини – фінансування мілітаризації економіки, тобто збільшення маси грошей в обігу задля розвитку воєнної промисловості.

– Зміни структури ринку в сучасних умовах. Олігополістичний та монополістичний характер економіки призводить до стійкого інфляційного процесу.

– Посилення міжнародних економічних відносин, «відкритість» економік збільшує небезпеку «імпортованої» інфляції, особливо за рахунок зростання цін на такі природні ресурси як, нафта, газ тощо.

– Інфляційні очікування споживачів і виробників, які в свою чергу призводять до стійкого підвищення попиту або до зростання цін на ресурси, є досить характерною і потужною причиною інфляційних процесів в сучасному світі.

Різноманіття чинників та джерел інфляційних процесів впливає на кількість різновидів цього явища і його неоднозначність.

За *характером прояву* розрізняють відкриту і подавлену інфляцію. **Відкрита інфляція** характерна для країн з ринковою економікою і проявляється в своєму природному вигляді – тривалому зростанні цін. **Подавлена інфляція** характерна для країн з командною економікою, з

жорстким централізованим контролем над цінами і проявляється в товарному дефіциті.

Відповідно до *причин*, які викликають інфляцію, можна виділити інфляцію попиту, інфляцію пропозиції та інфляцію, зумовлену необґрунтованою емісією грошей. **Інфляція попиту** виникає внаслідок різноманітних чинників, які призводять до стійкого і тривалого підвищення сукупного попиту за незмінної сукупної пропозиції товарів та послуг. Якщо ж за незмінного сукупного попиту домінуючі причини зростання цін лежать у сфері виробництва, в структурі його витрат і основним чином стосуються цін на ресурси, то даний вид інфляції є **інфляцією пропозиції** або **інфляцією витрат**. Ці два види інфляції тісно пов'язані між собою через заробітну плату, яка є з одного боку основним джерелом формування витратків населення, а з іншого боку – елементом витрат виробництва. Проявом інфляції витрат є так звана «інфляційна спіраль» або спіраль «заробітна плата – ціни». Суть її полягає в тому, що зростання цін викликає додаткові вимоги професійних спілок до підвищення заробітної плати. Задоволення цих вимог призводить до відповідного зростання витрат виробництва, а отже до нового підвищення цін.

За *темпами зростання цін* розрізняють помірну («повзучу»), галопуючу і гіперінфляцію. **Помірна** або «повзуча» **інфляція** означає зростання цін за рік до 10 %, вона стимулює зростання попиту населення. Зростання цін до 3–5 % на рік стимулює розвиток національного виробництва. **Галопуюча інфляція** характеризується швидким зростанням цін до 100 % на рік і вище та є свідченням породження і розвитку руйнівних процесів в економіці. **Гіперінфляція** – зростання цін більше ніж 100 % на рік чи 50 % на місяць, що свідчить про економічний і соціальний хаос. Україна пережила гіперінфляцію в 1993 році.

Саме в умовах гіперінфляції відбувається масове скорочення виробництва, зникають стимули вкладення інвестицій у виробництво, що призводить до загального спаду випуску продукції. Скорочення реального ВВП, яке супроводжується високим рівнем інфляції і безробіття називається **стагфляцією**.

За *критерієм інфляційних очікувань* виділяють прогнозовану (очікувану) і не прогнозовану (неочікувану) інфляцію. Інфляція є

прогнозованою (очікуваною), якщо інфляційні очікування є раціональними, відсутні непередбачені внутрішні і зовнішні шоки. В кожній країні, приймаючи державний бюджет на поточний рік, передбачається певний рівень інфляції за рахунок обов'язкової емісії грошей. **Не прогнозовану (неочікувану) інфляцію** можуть викликати імпорт інфляції, непередбачені внутрішні і зовнішні шоки або навіть якісь політичні процеси в країні.

За співвідношенням темпів зростання цін на товари розрізняють збалансовану і незбалансовану інфляцію. За умов **збалансованої інфляції** ціни зростають помірно і стабільно, одночасно на більшість товарів та послуг. При **незбалансованій інфляції** ціни на різні товари та послуги підвищуються неодноразово і по-різному на кожний вид товару, а економіка не встигає пристосуватися до цих змін.

В залежності від *здатності держави впливати на інфляційні процеси* інфляцію поділяють на контрольовану (регульовану) і неконтрольовану (нерегульовану). **Контрольованою** є інфляція, за умов якої уряд може, використовуючи різноманітні інструменти антиінфляційної політики, сповільнювати темпи зростання цін. **Неконтрольованою** є інфляція, за якої відсутні реальні важелі для коригування рівня інфляції. Як правило, це інфляція з високими темпами зростання цін.

Наслідки інфляції є також різноманітними, суперечливими і залежать від виду інфляційного процесу.

Помірна інфляція, як вже зазначалось, має і позитивні наслідки. Вона стимулює конкуренцію, зумовлює прискорення науково-технічного переозброєння виробництва.

Від несподіваного, неочікуваного підвищення цін виграють люди, які взяли гроші в борг.

Але дані ефекти є досить короткочасними. Тому більш відчутними є негативні сторони інфляційних процесів, оскільки мають руйнівні наслідки для економіки і породжують гострі соціально-економічні проблеми. Серед основних негативних проявів інфляції слід зазначити:

– загальне нерівномірне зниження реальних доходів усіх верств населення і особливо осіб з фіксованими номінальними доходами (бюджетними, пенсіонери, студенти), а відповідно й рівня життя;

- знецінення грошових заощаджень населення;
- прискорення матеріалізації грошей. В умовах галопуючої та гіперінфляції гроші стають «гарячими», люди намагаються позбавитися грошей якомога швидше, вкладають їх в запаси товарно-матеріальних цінностей та нерухомість;
- зниження мотивації до праці;
- зростання невизначеності та ризику здійснення бізнесу;
- порушення функціонування кредитно-грошової системи;
- стимулювання розвитку спекуляції, економічної злочинності, посилення тіньової економіки;
- дезорганізація господарських зв'язків, відродження натурального бартерного обміну;
- затримка інвестиційного процесу, процесу нагромадження і відтворення;
- посилення соціального розмежування в суспільстві, диференціація населення, перерозподіл національного багатства;
- послаблення позицій держави і управлінського механізму економіки;
- соціально-політичне напруження в суспільстві.

Уникнути інфляції на сучасному етапі економічного розвитку просто неможливо, бо неможливо викоренити причини інфляції. Тому перед країнами стоїть завдання сприяти зниженню інтенсивності інфляційних процесів, недопускання високих темпів інфляції, її перетворення на гіперінфляцію. Для цього уряд проводить **антиінфляційну політику**. Основними заходами держави є:

- ефективна політика доходів, яка націлена на стримування інфляції витрат. Прикладом може бути «соціальне партнерство», участь у прибутках;
- антимонопольна діяльність в сфері ціноутворення;
- політика, націлена на скорочення дефіциту державного бюджету;
- ефективна грошова політика центрального банку (підвищення облікової ставки відсотку, зростання норми обов'язкових банківських резервів, продаж цінних паперів на відкритому ринку).

Використання цих методів може призвести до дефляції. **Дефляція** – це зниження загального рівня цін.

Таким чином, інфляція і безробіття є невід’ємними супутниками ринкової економіки. При чому практикою і теоретичними дослідженнями доведено взаємозв’язок між ними. В кінці 50-х років ХХ століття професор Лондонської школи економіки А. Філіпс на прикладі Великобританії показав обернений зв’язок між рівнем безробіття і динамікою номінальної заробітної плати. Якщо зазначити, що існує кореляційний зв’язок між зростанням заробітної плати і підвищенням цін, то дана закономірність відома як **крива Філіпса**, що показує обернену залежність між рівнем інфляції і рівнем безробіття (рис. 10.1).

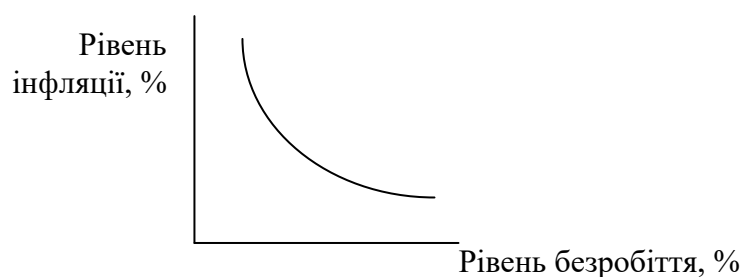

Рисунок 10.1 – Крива Філіпса

Більшість економістів визнає модель Філіпса діючою лише у короткостроковому періоді, в довгостроковому періоді такі взаємозв’язки між рівнем інфляції і рівнем безробіття повністю відсутні. Підтвердженням тому є хоча б стагфляція – інфляція, що супроводжується стагнацією виробництва, а отже одночасним зростанням рівня безробіття і цін.

Отже, завдання уряду будь-якої країни полягає в тому, щоб зробити безробіття і інфляцію регульованими та найбільш безпечними для економіки і всього суспільства.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Якщо за незмінної чисельності безробітних кількість зайнятих зменшиться, то рівень безробіття:

- а) зменшиться;
- б) збільшиться;

в) не зміниться;

г) визначити неможливо, бо недостатньо даних.

2. Якщо рівень фактичного безробіття перевищує природний рівень на 2%, то втрати ВВП внаслідок безробіття становлять:

а) 2%;   б) 2,5%;   в) 4%;   г) 5%.

3. Інфляція пропозиції може виникнути внаслідок:

а) зростання продуктивності праці;

б) підвищення ставки заробітної плати;

в) зростання дефіциту державного бюджету;

г) зростання експорту товарів та послуг.

4. Рівень структурного безробіття можна обчислити, якщо знайти долю структурних безробітних у:

а) загальній кількості безробітних;

б) робочій силі;

в) природному рівні безробіття;

г) загальній кількості населення.

5. Характерною ознакою стагфляції є:

а) надзвичайно високий рівень цін із одночасним зростанням обсягів виробництва;

б) дефляція із одночасним зменшенням обсягів виробництва;

в) зростання цін із одночасним зменшенням обсягів виробництва;

г) високий рівень цін при стабільних обсягах виробництва.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. У складі робочої сили регіону, яка становить 183 тис. чол., 12 тис. чол. не мають постійного місця роботи. Визначте рівень зайнятості в регіоні.

2. Робоча сила області становить 946 тис. чол., серед яких 824 тис. чол. зайняті в різних сферах економічної діяльності. Визначте рівень безробіття.

3. Фактичний ВВП країни становить 520 млрд. грош. од. Визначте розмір потенційного ВВП та втрат ВВП внаслідок безробіття, якщо рівень фрикційного безробіття становить 4,6 %, рівень циклічного безробіття – 4,3%, а число Оукена – 2,5.

Глава 11. ГРОШОВИЙ РИНОК ТА МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА

11.1. Сутність, функції та види грошей

Одним з найважливіших елементів ринкової економіки є гроші. Серед численних наукових концепцій виникнення і сутності грошей найбільш ґрунтовними є раціоналістична та еволюційна.

Раціоналістична концепція розглядає гроші як результат домовленості поміж людьми щодо використання особливого спеціального інструменту для полегшення обміну різноманітних товарів та послуг. Дана концепція була висунута ще Аристотелем, але багато сучасних економістів також вважають закріплення грошових функцій за благородними металами та іншими предметами продуктом угоди поміж людьми (Дж. К. Гелбрейт), визначають гроші як штучну соціальну умовність (П. Самуельсон).

На відміну від суб'єктивного психологічного підходу до виникнення грошей **еволюційна концепція** характеризує гроші як результат розвитку суспільного поділу праці, обміну, товарного виробництва. Дана концепція була сформульована в працях класиків політичної економії А. Сміта та Д. Рікардо, детально проаналізована К.Марксом, розвивається неокласичною школою економіки.

І хоча не слід повністю відкидати положення раціоналістичної концепції, історичний процес розвитку обміну і форм вартості аргументовано доводить як із загальної маси товарів виділився один товар, який і виконує роль грошей, роль загального еквівалента.

Аналіз розвитку форм вартості показує, що гроші мають товарне походження. **Гроші** – це особливий товар, який виконує роль загального еквіваленту, тобто абсолютно ліквідний засіб обміну. Це своєрідний загальний знаменник обмінних бажань всіх учасників ринку.

Сутність грошей краще розкривається в їх функціях, але не ототожнюється з ними.

В умовах існування золотого стандарту, тобто системи грошового обігу, за якої саме золото вимірювало вартість всіх товарів і існував вільний обмін паперових грошей на золото, гроші виконували п'ять **функцій**: міра вартості, засіб обігу, засіб платежу, засіб утворення скарбів і світові гроші. З початку ХХ століття почався процес

демонетизації золота, що означав втрату ним ролі грошового товару. Остаточо в 1976 році Ямайською конференцією було **відмінено золотий паритет** (вміст) валют, золото виключалось із розрахунків між економічними суб'єктами як всередині економік окремих країн, так і в розрахунках поміж країнами. Сучасні економісти називають три основні **функції грошей**: міра вартості, засіб обігу, засіб заощадження.

Функція міри вартості полягає в тому, що гроші вимірюють вартість всіх інших товарів, надаючи їй форму ціни. При чому виконують цю функцію гроші ідеально, тобто на основі мисленого порівнювання вартості товару до уявленої кількості грошей.

В умовах функціонування золотих і повноцінних паперових грошей дану функцію гроші виконували за допомогою *масштабу цін* – певної вагової кількості дорогоцінного металу, яка встановлювалась законодавчо і використовувалась для вимірювання товарних цін. Наприклад, 1 долар США в 1973 р. втілював 0,736736 г чистого золота, 1 радянський карбованець 1961 р. – 0,987412 г чистого золота.

В сучасних умовах в жодній країні світу не проводять фіксації золотого масштабу цін. Але однорідність сучасних грошей, їх цінність (підкріплення товарами і послугами), певна обмеженість, дають змогу і зараз вимірювати вартість будь-якого товару та встановлювати її в національних грошових одиницях. Сучасні гроші виконують функцію порівняння вартості товарів, використовуються як рахункові одиниці, що вимірюють ціни товарів.

Функція грошей як засобу обігу полягає в тому, що гроші виконують роль посередника в обміні товарів і використовуються в обслуговуванні різноманітних боргових зобов'язань. Цю функцію виконують реальні гроші. Спочатку цю функцію виконували гроші у вигляді злитків із золота та срібла, які поступово стали замінюватися монетами. *Монета* – зливочок грошового металу певної ваги, форми, проби і номіналу, який узаконений державою як засіб обігу. В процесі розвитку товарного виробництва повноцінні гроші поступово витісняються неповноцінними, паперовими грошима. *Паперові гроші* – це грошові знаки, які випущені державою і наділені примусовим курсом обігу. Паперові гроші є лише символами вартості, бо не мають власної вартості (за винятком вартості паперу і обробки). Цінність паперових грошей здебільшого визначається довірою до уряду, який тримає контроль над

емісією грошей, тобто випуском грошей в обіг. Кількість грошей в обігу повинна бути обмеженою і контролюватися законами грошового обігу. Це означає, що в обігу повинно бути співвідношення між кількістю грошей і товарною масою. Більшість економістів використовують для цього так зване «рівняння обміну», запропоноване американським економістом І. Фішером:

$$MV = PQ,$$

де M – грошова маса; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін товарів; Q – кількість товарів.

Тісно пов'язана з даною функцією **функція грошей як засобу платежу**. Виконання цієї функції пов'язане з неспівпадінням терміну отримання товару чи послуги та їх оплатою, тобто гроші здійснюють цю функцію при продажу товару в кредит, а також при отриманні заробітної плати, сплаті податків, комунальних платежів, поверненні позик тощо.

Саме з функції грошей як засобу платежу виникають **кредитні гроші** – векселя, банкноти, чеки, депозитні та електронні гроші. **Вексель** – боргове зобов'язання, складене за певними правилами і у визначеній формі, обліком яких займаються банки. **Банкнота** як основний вид сучасних паперових грошей – це зобов'язання банку, банківський білет, що випускається центральним емісійним банком. **Чек** – грошовий документ певної форми, який засвідчує наказ власника рахунку в кредитній установі сплатити означеній особі чи пред'явнику зазначену суму. **Депозити** – сума грошей, яку надано банку на зберігання і яку банк зобов'язаний повернути вкладнику в зазначений термін. Депозити виступають у формі безготівкових грошей. В останні роки операції з безготівковими грошима стали здійснюватися досить ефективно за допомогою комп'ютерних систем, що прискорило рух грошової маси. **Електронні гроші** – це магнітні носії платіжної інформації, які замінюють готівкові гроші у безготівкових розрахунках за допомогою електронно-інформаційних систем. Значну роль в обслуговуванні населення стали відігравати кредитні картки.

Функція грошей як засобу заощадження пов'язана зі здатністю грошей бути засобом збереження вартості, нагромадження, представником абстрактної форми багатства. Гроші в даній функції обслуговують потреби відтворення і потреби населення у придбанні житла, товарів тривалого використання тощо.

11.2. Грошова маса і рівновага на ринку грошей

Рух грошей утворює грошовий обіг, який здійснюється як в готівковій, так і в безготівковій формі. В цілому сукупність наявних готівкових і безготівкових засобів платежу, які забезпечують обіг товарів та послуг в країні на даний момент часу називається **грошовою масою**.

Грошова маса структурується за ступенем ліквідності її компонентів. Склад і структура грошової маси в країнах різняться і визначається особливостями національного ринку і характером грошової політики уряду. **Грошові агрегати** – це складові елементи грошової маси, які умовно розрізняються у відповідності до спадання ступеня ліквідності.

Згідно класифікації, що використовується в Україні, серед грошових агрегатів виділяють наступні:

M_0 – поза банківські кошти, тобто готівка (монети і банкноти, що перебувають в обігу) – найбільш ліквідний грошовий агрегат;

$M_1 = M_0 +$ банківські вклади до запитання;

$M_2 = M_1 +$ строкові депозити у банках + кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств та організацій + кошти Держстраху + валютні заощадження;

$M_3 = M_2 +$ кошти клієнтів за трастовими операціями банків.

Структура грошової маси відображає рівень економічного розвитку: чим менша частка готівки у загальній грошовій масі, тим ефективнішою і розвиненішою є ця система. В Україні використовують 4 агрегати – M_0, M_1, M_2, M_3 . При чому готівкова грошова маса становить 40–50 % грошової маси, в той час як у розвинутих країнах лише 5–10%.

Грошовий ринок – ринок грошових засобів, на якому в результаті взаємодії попиту і пропозиції на гроші встановлюється рівноважне значення кількості грошей і рівноважна ставка відсотку.

Пропозиція грошей – вся сукупність різноманітних фінансових засобів, які знаходяться в обігу у якості грошей. **Крива пропозиції грошей** відображає залежність кількості грошей в обігу від рівня відсоткової ставки. Короткострокова крива пропозиції грошей для агрегату M_1 є вертикальною лінією, для інших агрегатів – похилою висхідною лінією. Вид довгострокової кривої пропозиції залежить від грошово-кредитної політики держави. Так, наприклад, якщо центральний банк проводить політику, націлену на стримування

інфляції, і контролює кількість грошей в обігу незалежно від коливань відсоткової ставки, крива пропозиції має вид вертикальної лінії:

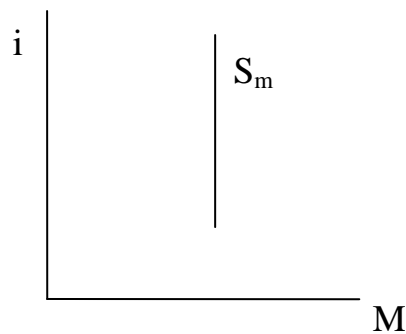

Рисунок 11.1 – Пропозиція грошей

Попит на гроші визначається загальною грошовою масою, яку економічні суб'єкти повинні мати для угод та для можливих операцій в майбутньому. Розрізняють трансакційний та спекулятивний попит на гроші. **Трансакційний попит на гроші** – це попит на гроші для угод, для придбання товарів та послуг. Кількісно він прямо залежить від величини валового внутрішнього продукту і визначається за формулою Фішера:

$$M = \frac{PQ}{V}.$$

Спекулятивний попит на гроші – попит на гроші як фінансові активи. Цей вид попиту зумовлений функцією грошей як засобу нагромадження. Спекулятивний попит на гроші обернено залежить від відсоткової ставки: чим вище відсоткова ставка по облігаціям, строковим вкладам, тим менша кількість активів буде зберігатися у вигляді грошей, і навпаки.

Загальний попит на гроші – це сума трансакційного і спекулятивного попиту на гроші. Графічно трансакційний попит на гроші представлено вертикальною лінією (рис. 11.2а), спекулятивний попит – ниспадаючою лінією (рис. 11.2.б). Динаміка загального попиту на гроші визначається спекулятивним попитом (рис. 11.2в). Отримати криву загального попиту на гроші можна шляхом зміщення кривої попиту на гроші з боку активів на величину попиту на гроші для угод праворуч за кожного рівня відсоткової ставки.

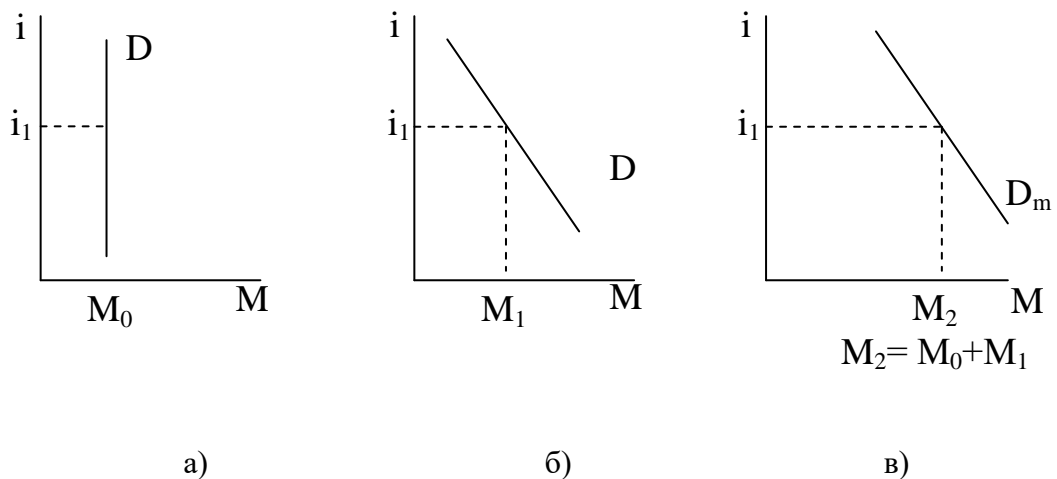

Рисунок 11.2 – Попит на гроші: а) транзакційний попит, б) спекулятивний попит (попит на гроші як активи), в) загальний попит на гроші.

В результаті взаємодії попиту і пропозиції, як і на ринку товарів та послуг, на ринку грошей встановлюється рівновага, яка й визначає рівноважну ціну. Рівноважною ціною в даному випадку є рівноважна відсоткова ставка (i_0), тобто ціна, яка сплачується за використання грошей (рис. 11.3):

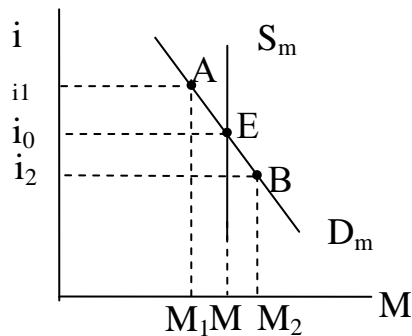

Рисунок 11.3 – Рівновага на ринку грошей

Рівновага на ринку грошей може порушуватися. Так, наприклад, якщо відсоткова ставка зростає до рівня i_1 , то економічним суб'єктам стане вигідніше тримати свої грошові засоби в альтернативних активах і частина з них буде вкладати їх, скажімо, в державні облігації. Величина попиту на гроші зменшиться внаслідок цього до M_1 , а це означає, що виникне надлишок грошей MM_1 . Якщо ж навпаки відсоткова ставка зменшиться відносно рівноважної i_0 до i_2 , то зберігати гроші на

депозитних рахунках або у вигляді цінних паперів буде не вигідно, величина попиту на гроші зростає до M_2 , і виникне дефіцит грошових засобів у розмірі MM_2 .

Порушення рівноваги на грошовому ринку може виникнути і внаслідок зміни попиту на гроші або пропозиції грошей. Підвищення попиту на гроші або зниження пропозиції грошей призводить до зростання відсоткової ставки, а зниження попиту або зростання пропозиції грошей приводить до зниження ставки відсотку. Графічно ці ситуації відображаються зсувом кривої попиту на гроші або кривої пропозиції грошей (рис.11.4).

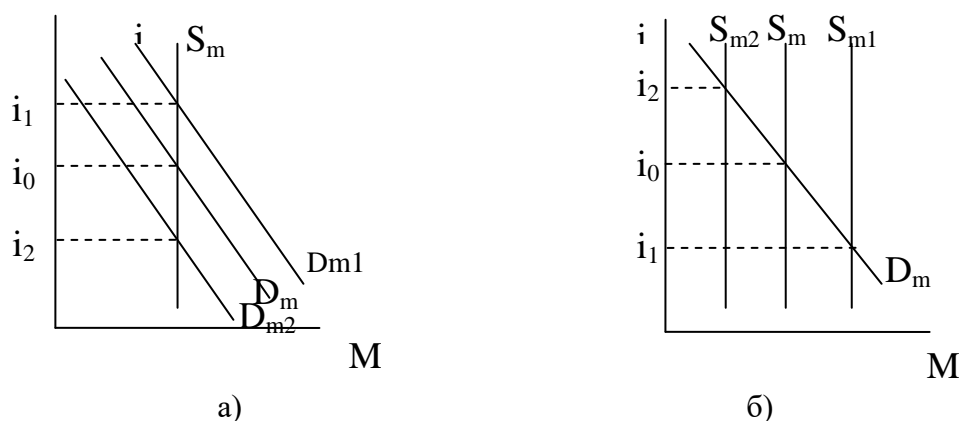

Рисунок 11.4 – Зміна рівноваги на ринку грошей: а) внаслідок зміни попиту на гроші (зсув до D_{m1} – підвищення попиту, до D_{m2} – зменшення попиту) ; б) внаслідок зміни пропозиції грошей (зсув до S_{m1} – підвищення пропозиції, до S_{m2} – зменшення пропозиції)

11.3. Сучасна кредитно-банківська система та її функції

Сучасна кредитна система держави складається з банківської системи і сукупності спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють тимчасово вільні кошти і розміщують їх за допомогою кредиту.

Банківська система має два рівня: Центральний банк і мережу комерційних банків. Перший рівень системи займає Національний банк України (НБУ) – державна установа, основною метою якої є регулювання грошової маси, підтримка купівельної спроможності грошей, забезпечення стабільності кредитно-банківської системи.

До основних функцій центрального банку належить:

- емісія національної грошової одиниці, організація її обігу, регулювання пропозиції грошей;
- загальний контроль за діяльністю фінансово-кредитних установ країни, виконання фінансового законодавства;
- надання кредитів комерційним банкам під облікову ставку;
- випуск і погашення державних цінних паперів;
- регламентування валютного обігу в країні.

Другий рівень банківської системи – мережа комерційних банків, які функціонують на основі ліцензій, наданих Центральним банком.

Комерційні банки надають широкий спектр кредитно-фінансових послуг, серед яких:

- кредитно-розрахункове обслуговування господарюючих суб'єктів;
- приймання вкладів і надання кредитів;
- посередництво в платежах;
- купівля-продаж цінних паперів;
- розміщення державних позик;
- управління майном клієнтів за дорученням;
- консультації по фінансово-кредитним питанням.

Банки здійснюють активні і пасивні операції. За допомогою **пасивних операцій** банк мобілізує ресурси, формуючи їх за рахунок як власних, так і запозичених коштів, а за допомогою **активних** – здійснює їх розміщення.

Елементом кредитної системи є також **спеціалізовані кредитно-фінансові інститути**: ощадний, інвестиційний, іпотечний зовнішньоторговельний банки.

До складу **небанківських кредитно-фінансових інститутів** належать страхові компанії, пенсійні фонди, фінансові компанії, брокерські фірми, ломбарди тощо.

Банківська система має властивість збільшувати пропозицію грошей. В основі цієї властивості лежать їх надлишкові резерви і принцип мультиплікатора. Центральний банк встановлює певний відсоток коштів від загальної величини депозитів, які обов'язково зберігаються комерційними банками в Центральному банку у вигляді безвідсоткових *резервних внесків*. Сума депозитів, які не надаються у виді кредитів та існують для забезпечення вимог вкладників в будь-який період часу, становлять **обов'язкові резерви**.

Величина обов'язкових резервів (R) = Обсяг депозитів (D) × Норма обов'язкових резервів (r). Звідси **норма обов'язкового резервування** або **резервні вимоги** є відношення суми обов'язкових резервів до суми залучених депозитів:

$$r = \frac{R}{D}$$

Кредитні ресурси комерційного банку визначаються величиною його *надлишкових резервів*, які представляють собою різницю між загальною величиною резервів і обов'язковими резервами.

Банки здатні створювати гроші, надаючи позики, які перевищують надлишкові резерви, завдяки депозитному мультиплікатору. **Депозитний мультиплікатор (μ)** – величина, обернена нормі обов'язкових резервів, яка показує максимальну кількість грошей, що може бути створена однією грошовою одиницею надлишкових резервів за даної норми обов'язкових резервів:

$$\mu = \frac{1}{r}$$

Таким чином, максимальна кількість грошей, яку може створити банківська система, визначається за формулою:

$$S_M = \mu \times D, \quad \text{або} \quad S_M = \frac{1}{r} \times D.$$

Банківська діяльність націлена на отримання прибутку. **Банківський прибуток** – це різниця між сумою відсотків, які стягаються з позичальників, і сумою відсотків, які сплачуються вкладникам. Окрім банківського прибутку до складу доходу банку входять прибутки від біржових операцій, доходи від інвестицій, комісійна винагорода тощо.

11.4. Грошово-кредитна політика

Одним з важливих напрямків державного регулювання є грошово-кредитна політика, яка найбільш ефективно і оперативно виконує функції регулювання економічного циклу, попередження і подолання спаду виробництва. **Грошово-кредитна** або **монетарна політика** – це сукупність економічних заходів Центрального банку по регулюванню обсягу грошової пропозиції, націлених на досягнення стабільної

макроекономічної рівноваги, завдяки впливу на рівень і динаміку виробництва, зайнятості, інфляції. Монетарна політика є досить гнучким доповненням фіскальної політики. Саме за допомогою грошово-кредитної політики здійснюється вплив на споживчий та інвестиційний попит.

Головним суб'єктом монетарної політики в Україні є Національний банк, який здійснює грошову емісію, регулює пропозицію грошей, контролює діяльність комерційних банків. В розпорядженні Національного банку є інструменти як прямого (операції на відкритому ринку), так і непрямого (зміна облікової ставки та норми обов'язкових банківських резервів) впливу на резерви комерційних банків, тим самим на відсоткову ставку і пропозицію грошей.

Операції на відкритому ринку або операції з державними цінними паперами – найбільш важливий і оперативний інструмент регулювання пропозиції грошей. В залежності від економічної ситуації в країні Центральний банк може продавати комерційним банкам, нефінансовим організаціям чи населенню або купувати у них державні цінні папери.

Якщо НБУ має за мету – обмежити чи ліквідувати надлишок грошової маси в обігу, то він продає державні цінні папери (державні облигації), тим самим вилучає частину грошей з обігу, концентруючи їх у себе, і зосереджуючи у комерційних банках, організаціях і населення цінні папери. Це скорочує резерви комерційних банків, зменшує їх можливості створювати гроші, а відповідно і кредитування. В свою чергу це викличе скорочення грошової пропозиції внаслідок чого ринок грошей відреагує підвищенням відсоткової ставки на кредити і депозити та зменшенням інвестиційних видатків.

Якщо ж, навпаки, уряд зацікавлений в поживленні інвестиційної діяльності, ліквідації дефіциту грошових засобів в обігу, то НБУ починає скуповувати цінні папери у комерційних банків, нефінансових організацій і населення, замінюючи їх на гроші. Ці заходи збільшують банківські резерви і відповідно грошову пропозицію, знижуючи відсоткову ставку. Інвестиції зростають, а це призводить до зростання ВВП.

Маніпулюючи операціями на відкритому ринку, НБУ, таким чином, регулює обсяг грошової маси в обігу, впливаючи на основні макроекономічні показники: інвестиційні видатки, ВВП, зайнятість, рівень інфляції.

Впливати на кредитні можливості комерційних банків Національний банк може також змінюючи облікову ставку. **Облікова ставка** – це відсоток, під який Національний банк надає кредити

комерційним банкам. Зацікавити комерційні банки в активізації кредитування Центральний банк може знизивши облікову (дисконтну) ставку. В даному випадку умови формування резервних фондів комерційних банків стають привабливими, резерви зростають, зростає пропозиція грошей, що викликає зниження відсоткової ставки на ринку грошей. У підприємств зростають можливості інвестування коштів у виробництво, зростає сукупний попит, що призводить до зростання ВВП і зайнятості. Підвищуючи облікову ставку, НБУ скорочує резерви комерційних банків, зменшуючи їх можливості кредитування. Пропозиція грошей зменшується, а відсоткова ставка зростає. Ці процеси призведуть до зменшення інвестиційних видатків, скорочення сукупного попиту, ВВП і зайнятості. Але з іншого боку підвищення облікової ставки може виступати одним з факторів стимулювання притоку іноземного капіталу в економіку країни.

Ще одним ефективним інструментом монетарної політики є **зміна норми обов'язкових резервів**. Збільшення норми банківських резервів викликає скорочення надлишкових резервів комерційних банків, що призводить до мультиплікативного зменшення грошової пропозиції і відповідно підвищення відсоткової ставки. В результаті зменшення норми банківських резервів відбувається мультиплікативне розширення грошової пропозиції.

Дані інструменти монетарної політики дають можливість здійснювати ефективне антициклічне регулювання економіки, бо вони впливають на такі важливі макроекономічні показники, як ВВП, зайнятість, рівень цін. Так, в умовах економічного спаду та зростання рівня безробіття НБУ проводить **політику дешевих грошей**. Її метою є стимулювання зростання виробництва і зайнятості завдяки збільшенню пропозиції грошей і зниженню ціни кредиту. Суть її полягає в тому, що Центральний банк починає купувати державні цінні папери на відкритому ринку, знижує облікову ставку і норми обов'язкових банківських резервів. Результатом проведення даних заходів є зростання грошової пропозиції, що за умови незмінного попиту знижує ставку відсотку і робить тим самим кредит більш дешевим. Ця обставина підвищує інвестиційний попит, зростання виробництва товарів та послуг, скорочення безробіття.

В умовах надлишкового сукупного попиту та високого рівня інфляції НБУ починає проводити політику, націлену на зниження

загальних видатків і пропозиції грошей завдяки комплексу заходів, які сприяють зменшенню резервів комерційних банків. Ця політика називається **політикою дорогих грошей**. До комплексу її заходів відносяться: продаж державних цінних паперів на відкритому ринку, підвищення облікової ставки та норми банківських резервів. Подорожчання кредиту, зменшення пропозиції грошей робить грошові ресурси дорогими, це знижує інвестиційний попит в економіці, викликає скорочення інвестицій, виробництва і зайнятості.

В Україні поступово формується ринковий механізм регулювання кредитно-грошових відносин, що дозволяє уряду ефективно боротися з інфляційними процесами, стабілізувати зростання економіки.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Грошово-кредитна політика здійснюється:

- а) урядом країни;
- б) Міністерством фінансів;
- в) Національним банком України;
- г) комерційними банками.

2. Стимулюючою монетарною політикою є:

- а) політика дорогих грошей;
- б) політика дешевих грошей;
- в) податкова політика;
- г) політика, націлена на підвищення доходів населення.

3. До функцій Національного банку не належать:

- а) розрахунково-касове обслуговування населення;
- б) забезпечення стабільності розвитку банківської системи;
- в) регулювання норм обов'язкових резервів;
- г) продаж державних цінних паперів.

4. Якщо уряд хоче збільшити пропозицію грошей, то НБУ:

- а) знижує облікову ставку;
- б) підвищує резервні вимоги;
- в) продає цінні папери на відкритому ринку;
- г) все вищенаведене.

5. Термін «облікова ставка» означає:

- а) відсоткову ставку, що нараховується комерційними банками по депозитам;
- б) відсоткову ставку, що нараховується комерційними банками по кредитах;

- в) відсоткову ставку, що нараховується по позикам, які надаються комерційним банкам Центральним банком;
- г) всі відповіді невірні.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. В таблиці наведено головні інструменти монетарної політики, за допомогою яких держава може вплинути на найважливіші макроекономічні показники. Заповніть наведену нижче таблицю, поставивши ↑, якщо досягається підвищення показника, і ↓, якщо досягається зниження показника. Визначте характер монетарної політики (політика дорогих грошей, політика дешевих грошей).

Інструменти	Дії	Вплив на грошову пропозицію	Вплив на відсоткову ставку	Вплив на сукупні видатки	Вплив на ВВП	Характер політики
Операції на відкритому ринку	Зростання					
	Зменшення					
Розмір облікової ставки	Збільшення					
	Зменшення					
Норма банківських резервів	Підвищення					
	Зниження					

2. Попит на ринку грошей описується рівнянням: $M_D = 290 - 800r$, а пропозиція грошей – 50 млрд. грн. Визначте рівноважну ставку відсотку. Як зміниться ставка відсотку, якщо центральний банк здійснить додаткову емісію у розмірі 8 млрд. грн.?

3. Сумарна вартість проданих за рік товарів та послуг становила 600 млрд. грош. од., грошова маса на початок року дорівнювала 80 млрд. грош. од. Швидкість обігу грошей в країні становила 8 обертів за рік. Визначте динаміку грошової маси протягом року.

Глава 12. ФІНАНСИ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

12.1. Сутність та функції фінансів

Економіка будь-якого суспільства не може функціонувати без нормально організованого потоку грошових засобів поміж державою, виробничими структурами, різними верствами населення, між регіонами та окремими країнами. Чи йде мова про розподіл прибутку і формування фондів внутрішньогосподарського призначення на підприємствах, чи про розміщення коштів у позабюджетні або благодійні фонди – в усіх цих операціях відбувається рух грошових засобів. Через фінансовий механізм уряд реалізує свої функції з управління, контролю чи аудиту функціонуючих виробничих і фінансових структур. Виконуючи ці функції фінанси є в той же час індикатором економічного зростання, зміни добробуту населення. Таким чином, фінанси дуже тісно пов'язані з грошима, але це не ідентичні категорії. Гроші – обов'язкова умова існування фінансів. **Фінанси** – це система економічних відносин, які складаються поміж економічними суб'єктами з приводу формування, розподілу і використання грошових засобів через особливі фонди за допомогою фінансових закладів.

Становлення фінансових відносин відбувається одночасно з розвитком товарно-грошових відносин з метою задоволення потреб уряду в організації економічного і культурного життя, утримання апарату управління, армії, охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення та інше. Сутність фінансів проявляється в їх **функціях: розподільчій, контролюючій, стимулюючій, фіскальній.**

Перша пов'язана з розподілом та перерозподілом частини вартості валового національного продукту. У ході цих процесів формуються і використовуються грошові фонди суб'єктів господарювання, держави, доходи населення. Через систему оподаткування урядом концентруються кошти, які спрямовуються потім на вирішення народногосподарських проблем, фінансування значних міжгалузевих, комплексних цільових програм. За допомогою податків уряд перерозподіляє частину прибутків підприємств, доходів громадян, націлюючи її на розвиток виробничої і соціальної інфраструктури, на інвестиції в капіталомісткі та наукомісткі галузі з тривалими термінами окупності витрат.

Друга функція, контролююча, зумовлена тим, що рух грошових засобів може кількісно відобразитися різними фінансовими

показниками, що „повідомляють”, яким чином розподіляються і використовуються фінансові ресурси. Це дозволяє суспільству контролювати процес створення і розподілу грошових фондів, стимулювати ефективне використання грошових засобів.

Стимулююча функція фінансів проявляється в наступному: маневруючи ставками оподаткування, пільгами, штрафами, змінюючи умови оподаткування, вводячи одні і відмінюючи інші податки, уряд створює умови для прискореного розвитку окремих галузей і підприємств, сприяє вирішенню актуальних для суспільства проблем. За допомогою податків, пільг, санкцій уряд може стимулювати технічний прогрес, збільшувати чисельність робочих місць, капіталовкладення в розширення виробництва.

Виконання фінансами фіскальної функції пов’язане з тим, що за допомогою податків досягається вилучення частини доходів підприємств і громадян для утримання державного апарату, оборони країни і тієї частини невиробничої сфери, яка взагалі не має власних джерел доходів або вони недостатні для забезпечення належного рівня розвитку (бібліотеки, архіви, фундаментальна наука, театри, музеї).

12.2. Фінансова система, структура і принципи її побудови

Фінансові відносини реалізуються через фінансову систему. **Фінансова система** – це сукупність фінансових відносин різних рівнів та інститутів, які їх реалізують.

Відомі два основних принципи побудови фінансових систем: демократичний централізм і фіскальний федералізм. Перший був покладений в основу фінансових систем СРСР та ряду країн Східної Європи. Принцип демократичного централізму полягає, по-перше, в тому, що значна частина фінансових ресурсів (понад 50%) зосереджувалась в руках держави, а інша частина була децентралізована, тобто знаходилась у розпорядженні підприємств, закладів. По-друге, централізоване керівництво фінансами з боку союзних державних органів поєднувалось з наданням певних прав і самостійності підприємствам та закладам у використанні ними грошових засобів. По-третє, статті доходів та видатків державного бюджету, республіканських та місцевих бюджетів в основному співпадали.

В 90-х роках ХХ століття принцип демократичного централізму практично в усіх країнах поступається принципу фіскального федералізму. За таким принципом побудовані фінансові системи всіх розвинених країн. Він передбачає розподіл повноважень в фінансовій сфері поміж різними рівнями влади. Доходи федерального уряду, штатів (США), земель (Німеччина), кантонів (Швейцарія) та місцевих органів самоврядування формуються за рахунок різних джерел; існують також розбіжності в видах використовуваних податків. Окрім того, різні органи влади незалежні в своїх видатках. Уряд, наприклад, фінансує оборону, космос, сільське господарство, зовнішні зв'язки, а муніципальна влада – програми сфері освіти, охорони здоров'я, будівництва доріг, охорони навколишнього середовища.

Принципи побудови фінансової системи значною мірою визначають її структуру, яка враховує три основні моменти:

1) функціональне значення, яке проявляється в тому, що кожна ланка системи виконує свої завдання;

2) територіальність – кожна область, республіка має свій відповідний апарат фінансових та страхових органів;

3) єдність фінансової системи досягається єдиною економічною і політичною основою держави. Це, в свою чергу, обумовлює єдину фінансову політику, яку проводить уряд через центральні фінансові органи, управління всіма ланками на основі законодавчих та нормативних актів.

З точки зору соціально-економічних відносин фінансова система складається з централізованих, децентралізованих фінансів та фінансів домогосподарств.

Централізовані фінанси – це державний бюджет, державний кредит, спеціальні позабюджетні фонди, фонди майнового та особистого страхування. З їх допомогою мобілізуються ресурси і відбувається їх розподіл та перерозподіл поміж галузями народного господарства, економічними регіонами, населенням. Позабюджетні фонди мають безпосередньо цільове призначення: Пенсійний фонд, наприклад, мобілізує кошти на виплату пенсій громадянам. Фонди майнового та особистого страхування призначені для відшкодування збитків, нанесеного стихійними лихами підприємству чи населенню, а також для компенсації застрахованій особі або його сім'ї матеріального

забезпечення в разі страхового випадку. Державний кредит – це особлива діяльність держави, яка полягає в регулюванні кредитно-грошових процесів в країні.

Децентралізовані фінанси – це фінанси фірм і підприємств різних форм власності, які обслуговують виробництво. За рахунок прибутків підприємств формуються виробничі і соціальні фонди, кошти на інвестування.

Фінанси домогосподарств – це доходи сімей, а також різні види витрат та заощаджень населення. Фінанси населення є матеріальною основою їх життя.

Таким чином, кожна ланка фінансової системи – це певна сфера фінансових відносин. Всі види фінансів пов'язані між собою і тому утворюють систему.

З другої половини ХХ століття в більшості країн все помітнішою стала роль державних фінансів, вони стали активно використовуватися для досягнення результатів стабільного економічного зростання. Сукупність державних заходів по оптимізації розвитку економічних і соціальних умов з використанням централізованих грошових ресурсів утворює фінансову політику держави.

12.3. Бюджетна система

Основою централізованих фінансів будь-якої країни є бюджетна система.

Структура бюджетної системи визначається державним устроєм. В країнах, які мають унітарний устрій, вона складається з державного та місцевого бюджетів. В державах з федеральним устроєм існують ще проміжні ланки – бюджети штатів (США), земель (Німеччина), суб'єктів федерації (Росія). В Україні бюджетна система включає державний бюджет та місцеві бюджети.

Державний бюджет – провідна ланка бюджетної системи – складна економічна категорія. З позиції економічної сутності державний бюджет може розглядатися як самостійна економічна категорія, а з позиції законодавчого встановлення фінансової бази держави – як його фінансовий план.

Як економічна категорія **державний бюджет** – це сукупність грошових відносин, які складаються поміж державою і юридичними та фізичними особами з приводу перерозподілу національного доходу в

зв'язку з утворенням і використанням коштів для фінансування господарства, здійснення соціальної політики, розвитку науки, культури, освіти, забезпечення оборони країни і таке інше. Таким чином, бюджет пов'язаний з відокремленням частини національного доходу у вигляді податків і платежів в руках держави і використанням її в суспільних цілях, тобто є засобом реалізації фінансових функцій держави.

Державний бюджет виконує наступні функції:

- розподільчу, яка передбачає концентрацію грошових засобів через різні канали надходжень і їх використання для реалізації державних цілей і функцій. Саме за допомогою державного бюджету уряд здійснює в основному територіальний і міжгалузевий розподіл і перерозподіл валового національного продукту (від 20 до 60% національного доходу);

- контролюючу, оскільки рух бюджетних ресурсів сигналізує про фінансовий стан економіки і дозволяє його контролювати;

- регулюючу – зміни видатків і доходів державного бюджету дозволяють пом'якшити спад виробництва, тобто стабілізувати економіку.

Державний бюджет як державний план – це є план руху централізованої частини валового внутрішнього продукту. Державний бюджет – це особлива форма державного плану, який має силу закону і встановлює для народного господарства в цілому, для всіх структурних підрозділів суспільного виробництва бюджетні взаємовідносини по асигнуванню з бюджету і платежам в бюджет. Проект бюджету щорічно обговорюється і приймається законодавчим органом – парламентом країни. На протязі і по завершенні фінансового року представники виконавчої влади звітують про свою діяльність по мобілізації доходів і здійсненні витрат у відповідності до прийнятого Закону про бюджет. Бюджет – складний інструмент, який відображає компроміс соціально-економічних інтересів різних груп і партій в країні. Як економічний документ він відображає політичну і соціальну динаміку суспільства.

Розглядаючи бюджет як основний фінансовий план, слід відзначити, що в ньому представлені всі атрибути фінансового плану: грошові надходження або доходи (формування фондів грошових засобів) по конкретним джерелам надходжень; грошові видатки (використання

фондів грошових засобів) за конкретними напрямками; співставлення грошових витрат та доходів на основі балансових розрахунків.

Основними доходами державного бюджету є податки та неподаткові платежі юридичних осіб та населення. До податкових доходів держбюджету відносяться: податок на додану вартість, податок на прибуток юридичних осіб, мито, штрафи і пені, які виплачуються за порушення податкового законодавства. Неподатковими доходами є як обов'язкові платежі – доходи від використання майна, яке знаходиться в державній власності, доходи від приватизації об'єктів власності, доходи від реалізації державного замовлення, від зовнішньоекономічної діяльності, так і штрафи, вилучення яких не пов'язане з податковим законодавством, доходи від продажу конфіскованого майна, майна, яке залишилося без господаря і т.п.

З державного бюджету здійснюються основні національні витрати: на фінансування галузей народного господарства; фінансування соціально-культурного розвитку і науки; на утримання органів державної влади, правоохоронних органів; на національну оборону; зовнішньоекономічну діяльність; видатки, пов'язані з обслуговуванням державного боргу; фінансування цільових програм та інше. Структура видатків державного бюджету здійснює регулюючий вплив на сукупний попит і капіталовкладення, а також на галузеву і регіональну структуру економіки, національну конкурентоздатність на світових ринках.

Загальна сума доходів державного бюджету повинна покривати заплановані видаткові статті. Відповідно до неоліберальної і неокласичної теорії ідеальне виконання державного бюджету – це повне покриття витрат доходами і створення залишку коштів, тобто перевищення доходів над видатками. Створений залишок уряд може використовувати за непередбачених ситуацій на непередбачені витрати, для дострокових виплат заборгованості або перевести його в доход бюджету наступного року.

Однак на практиці зараз майже в усіх країнах має місце значне перевищення державних видатків над доходами, тобто створюється **бюджетний дефіцит**. Серед причин даного явища є зростання ролі держави в різних сферах життя, розширення її економічних і соціальних функцій, збільшення військових видатків, чисельності державного

апарату і т.ін. Слід відзначити, що бездефіцитність бюджету (чи наявність **профіциту** – перевищення доходів держбюджету на витратами) ще не означає „здорову” економіку.

Бюджетний дефіцит відповідно до встановлених міжнародних стандартів не повинен перевищувати 5% від валового національного продукту. Покривається він зовнішніми та внутрішніми державними позиками у вигляді продажу державних цінних паперів, позик у позабюджетних фондів (наприклад, у фонду страхування безробіття або у пенсійного фонду), отримання кредитів у банках, посилення оподаткування. Є і третій спосіб, до якого нерідко вдаються уряди для покриття бюджетного дефіциту під час економічних криз та в інших критичних ситуаціях – додаткова емісія грошей. Але це небезпечний шлях, оскільки розвивається неконтрольована інфляція, знижуються стимули для довгострокових інвестицій, розкручується інфляційна спіраль „ціна - заробітна плата”, знецінюються заощадження населення, і бюджетний дефіцит відтворюється у все більшому розмірі. Тому з метою підтримки економічної і соціальної стабільності уряди уникають необґрунтованої емісії грошей. До того ж в багатьох країнах в системі ринкової економіки вбудовано спеціальний блок – незалежність національного емісійного банку від виконавчої та законодавчої влади.

Державні позики менш небезпечні, аніж емісія, але й вони здійснюють негативний вплив на економіку країни. Перш за все, примусове розміщення державних цінних паперів порушує ринкову мотивацію діяльності приватних фінансових інститутів. Окрім того, державні позики сприяють зростанню облікової ставки, що звужує можливості отримання кредиту приватними фірмами.

Сума накопичених за певний період часу бюджетних дефіцитів створює **державний борг**. Він поділяється на внутрішній та зовнішній борг. **Внутрішній борг** – це борг держави своєму населенню у вигляді кредитів або державних позик, які здійснюються шляхом випуску цінних паперів або інших боргових зобов'язань. **Зовнішній державний борг** – це борг іноземним державам, організаціям і окремим особам. В результаті зростання внутрішнього боргу відбувається перерозподіл доходів в країні (звичайно не на користь найбільш вразливих верств населення), а зовнішній борг – це тягар для країни, так як необхідно віддавати цінні товари, надавати певні послуги, щоб сплатити відсотки

по боргу і сам борг. Сплата відсотків по боргу і поступове погашення його основної суми називається **обслуговуванням боргу**. Зазвичай в державному борзі бачать дві небезпеки: банкрутство нації і небезпека перекладання податкового тягара на майбутнє покоління.

Державний бюджет здійснює вплив на інші ланки фінансової системи і є визначальним при забезпеченні економічної і фінансової стабільності національної економіки.

Республіканський та місцеві бюджети мають свої джерела коштів і напрямки використання. За республіканським і місцевими бюджетами закріплені другорядні податки (в основному – майнові). В цих бюджетах в порівнянні з державним більш висока доля коштів спрямовується на соціальні потреби. Республіканський і місцеві бюджети отримують необхідні їм кошти шляхом субсидій, дотацій і субвенцій з державного бюджету, а також шляхом зарахування в доходну частину цих бюджетів певної долі надходжень від цілого ряду податків.

Основною проблемою ефективного використання принципу фіскального федералізму при формуванні фінансової системи держави є визначення оптимального розміру фінансових ресурсів, які йдуть, з одного боку, в централізований бюджет, а з іншого, – в регіональні і місцеві бюджети.

12.4. Фіскальна політика

Потужний вплив на економічну динаміку здійснюють доходи бюджету. Основну частину цих доходів складають податки. Тому стає зрозумілою пріоритетна увага будь-якої держави до формування податкової системи і податкової політики.

Під **податками** розуміють обов'язкові платежі фізичних і юридичних осіб в бюджет відповідного рівня. Сукупність сплачуваних в державі податків, зборів, мита та інших платежів, а також форм і методів їх вилучення складають **податкову систему держави**.

Вилучення податків базується на використанні різних ставок оподаткування. Розрізняють:

- тверді ставки, які встановлюються в абсолютній сумі на одиницю оподаткування незалежно від розміру доходу;
- пропорційні ставки встановлюються в однаковому процентному відношенні до об'єкту оподаткування без урахування

диференціації його величини;

- прогресивні ставки означають прогресивне підвищення ставки податку зі зростанням доходу;

- регресивні ставки передбачають зниження ставки оподаткування зі зростанням доходу.

В Україні до 2004 року сплачувались прибуткові податки за прогресивною шкалою оподаткування. Реформа системи оподаткування привела до пропорційного оподаткування. При чому протягом 2004–2006 рр. основна ставка оподаткування з доходів фізичних осіб становила 13 %, з 2007 р. – 15 %, у 2018 році – 18%.

За платоспроможністю і методами вилучення податки поділяються на прямі і непрямі.

Прямі податки вилучаються з доходів фізичних і юридичних осіб. Вони безпосередньо залежать від величини доходів. Це податки на доходи і майно: прибутковий податок з фізичних осіб, податок на прибуток підприємств, податок на соціальне страхування і на фонд заробітної плати і робочу силу (так звані соціальні податки), майнові податки, в тому числі на власність (землю і іншу нерухомість), податки на перекази прибутку і капіталу за кордон та інше.

Непрямі податки частково або повністю переносяться на ціну товару чи послуги. Це податки на товари та послуги: податок з продажу, замінений в більшості країн податком на додану вартість, акцизи, податки на операції з цінними паперами.

Відповідно до державного устрою і бюджетної структури податки поділяються на загальнодержавні (прибутковий податок з фізичних осіб, податок на прибуток підприємств тощо) та місцеві (податок з реклами, комунальний податок).

Система оподаткування будь-якої держави – динамічна структура, яка постійно змінюється і вдосконалюється. Податкова система України одна з самих заплутаних систем, де надмірний податковий тягар і багато чисельність податкових пільг не сприяють стабільному зростанню економіки.

Бюджет і податки є головними засобами перерозподілу доходів і найбільш важливими знаряддями державного регулювання економіки. На стабілізацію економіки націлена реалізація фіскальної політики (від лат. *fiscus* – державна скарбниця і *fiscalis* – те, що відноситься до скарбниці).

Під **фіскальною** (бюджетно-податковою) **політикою** розуміють маніпулювання державними видатками і оподаткуванням з метою цілеспрямованого впливу на соціально-економічний розвиток країни.

В періоди рецесії в фіскальній системі будь-якого суспільства спрацьовують автоматичні стабілізатори, найважливішими серед яких є автоматичні зміни в податкових надходженнях (податкові надходження збільшуються в умовах інфляції і зменшуються в періоди її спаду), допомога по безробіттю, соціальна допомога та інші трансферти. Автоматичні стабілізатори першими виступають на шляху коливань ділового циклу, але впоратися з ними не в змозі. На допомогу приходить дискреційна фіскальна політика – політика прийняття законів, які змінюють ставки оподаткування і програми видатків. Основними методами дискреційної фіскальної політики є свідоме маніпулювання державними видатками (що так, як і споживчі видатки та інвестиції, впливає на сукупний попит), зміна трансфертних платежів та ставок оподаткування.

Прикладом значних заходів по стимулюванню загальної економічної кон'юнктури може бути значне зниження податкових ставок на початку 80-х років ХХ століття в США. Теоретичною базою цієї програми стали розрахунки американського економіста А. Лаффера, який довів, що зниження податкових ставок до оптимальної величини сприяє зростанню виробництва і доходів. Надмірне підвищення ставок оподаткування на доходи корпорацій і фірм призводить до втрати у них стимулів до капіталовкладень, до гальмування НТП, до сповільнення економічного зростання, що, безперечно, негативно позначається на надходженнях до державного бюджету. Графічне зображення залежності між доходами держбюджету і динамікою податкових ставок отримало назву «кривої Лаффера». Як видно з наведеного нижче графіку, за нульової ставки оподаткування надходження до держбюджету відсутні. Нема їх також за 100%-ставки оподаткування, бо ж значна частина підприємців покидають ринок, а інші – переходять до «тіньового сектору». І лише оптимальний розмір ставки оподаткування R забезпечує максимальні надходження до державного бюджету. В країнах з високим рівнем розвитку і доходів рівень податків становить 35–50% ВВП, в країнах з низьким – 20–30%. В Україні податковий тягар майже вдвічі перевищує середній рівень групи країн,

до яких вона належить – більше аніж 38%.

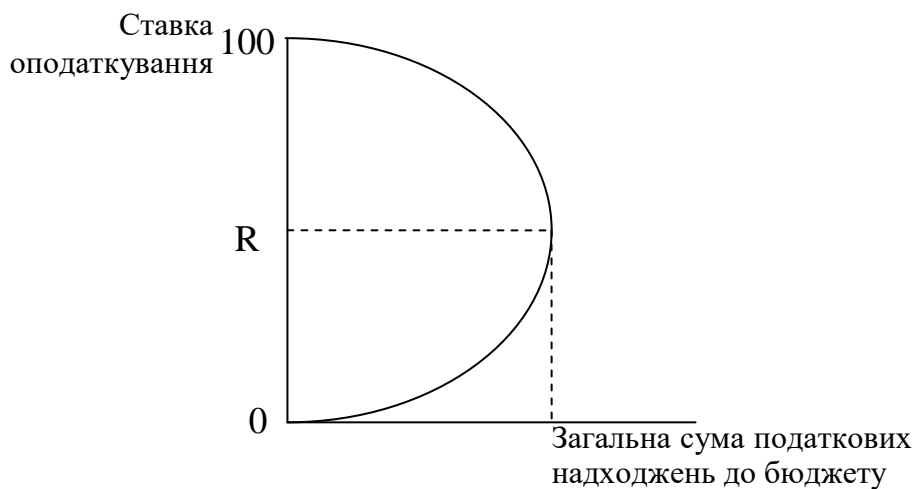

Рисунок 12.1 – Крива Лаффера

Методи дискреційної фіскальної політики змінюються в різні періоди економічного циклу. В період спаду здійснюється стимулююча фіскальна політика, яка складається з: 1) збільшення державних видатків, 2) зниження податків, 3) поєднання збільшення державних видатків зі зниженням ставок оподаткування. Така політика приводить фактично до дефіцитного фінансування, але забезпечує скорочення падіння виробництва.

В умовах інфляції, яка викликана надлишковим попитом, стримувальна або обмежувальна фіскальна політика передбачає: 1) зменшення державних видатків, 2) підвищення податків, 3) поєднання 1) та 2). Така фіскальна політика орієнтована на позитивне сальдо бюджету.

В сучасних умовах кожна країна має широкий «набір» ефективних фінансових регуляторів: податки, інвестиції, дотації, кредити, ставки оподаткування, пільги для виробників пріоритетної соціальної продукції, фінансування значних науково-технічних програм і т. інше. Використовуючи міжнародний досвід, кожна країна все ж здійснює свою специфічну фіскальну політику.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Крива Лаффера описує співвідношення між:
- а) дефіцитом бюджету і безробіттям;

- б) рівнем цін і податковими надходженнями до держбюджету;
- в) податковими ставками і доходами держави від податкових надходжень;
- г) податковими ставками і інфляцією.

2. Якщо держава передбачає підвищити рівень реального ВВП, то вона:

- а) зменшить трансфертні платежі;
- б) знизить державні закупівлі товарів;
- в) знизить рівень бюджетного дефіциту;
- г) знизить податки.

3. Заробивши 250 грн. Петренко сплатив у вигляді податку 30 грн., а Коваленко, заробивши 400 грн., сплатив 48 грн. Такий податок називається:

- а) пропорційним;
- б) прогресивним;
- в) регресивним;
- г) непрямим.

4. Дефіцит державного бюджету з'являється, якщо:

- а) сума податкових надходжень скорочується;
- б) сума державних видатків перевищує суму податкових надходжень;
- в) експорт перевищує імпорт;
- г) імпорт перевищує експорт.

5. Чітко націлена антиінфляційна фіскальна політика передбачає:

- а) підвищення рівня оподаткування і державних видатків;
- б) підвищення рівня оподаткування і скорочення державних видатків;
- в) зниження рівня оподаткування і державних видатків;
- г) зниження рівня оподаткування і підвищення державних видатків.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Потенційний ВВП країни становить 534 млрд. грош. од., а фактичний – 489 млрд. грош. од. За умови відсутності інших джерел надходження коштів сума податкових надходжень до бюджету складає 38% від ВВП. Державні видатки становлять 198,5 млрд. грош. од. Визначте сальдо державного бюджету. Як зміниться сальдо держбюджету, якщо в країні було б досягнуто повної зайнятості?

2. Обґрунтуйте, які з наведених нижче податків відносяться до прямих, а які до непрямих:

- а) акциз на горілчані вироби;
- б) ввізне мито;
- в) особистий прибутковий податок;

- г) податок на прибуток заводу „Світло шахтаря”;
- д) податок на додану вартість.

3. В таблиці наведено головні інструменти фіскальної політики, за допомогою яких держава може вплинути на найважливіші макроекономічні показники. Заповніть наведену нижче таблицю, поставивши ↑, якщо досягається підвищення показника, і ↓, якщо досягається зниження показника. Визначте характер фіскальної політики (стимулююча чи стримувальна).

Інструменти	Дії	Вплив на сукупні видатки	Вплив на ВВП	Характер політики
Державні видатки	Зростання			
	Зменшення			
Податки	Збільшення			
	Зменшення			

Глава 13. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

13.1 Поняття, показники та типи економічного зростання

Проблема економічного зростання є центральною в економічній теорії. Саме стабільне економічне зростання є основою процвітання будь-якої країни. Узагальнюючим показником економічного зростання є динаміка валового внутрішнього продукту. Причому під економічним зростанням слід розуміти довготривале підвищення реального обсягу виробництва на основі розвитку продуктивних сил. Реальне економічне зростання може здійснюватись як за рахунок збільшення виробничих можливостей, так і за рахунок більш ефективного використання наявних можливостей виробництва.

Позитивна динаміка валового внутрішнього продукту, безумовно, є основою підвищення рівня життя народу. Але для виміру рівня життя більш придатний показник величини валового внутрішнього продукту на душу населення. Варто, однак, пам'ятати, що це все-таки достатньо приблизний показник життєвого рівня. Дуже важливі параметри життєвого рівня залишаються поза його рамками. Це стосується, насамперед, умов відпочинку людей, виміру покращення якості товарів та послуг, стану навколишнього середовища. Крім того, душевий обсяг

валового внутрішнього продукту нічого не говорить про характер і механізм його розподілу. При аналізі економічного зростання велике значення має показник темпів зростання. Досягнення підвищення рівня життя можливе лише за умов, коли темпи зростання реального продукту вищі, ніж темпи зростання населення. Економічне зростання досягає своєї загальної мети – підвищення матеріального добробуту населення – лише в разі реалізації складових цього добробуту. До них слід віднести можливість збільшення вільного часу, зростання якості товарів та послуг, характер розподілу отриманого національного доходу.

Показники економічного зростання не відбивають втрати, що їх зазнає оточуюче середовище у зв'язку із збільшенням виробництва матеріальних благ та послуг. В умовах індустріального суспільства зростання національного доходу пов'язане з підвищенням навантаження на оточуюче середовище. Тому вигоди від такого зростання треба співставляти з втратами від збільшення екологічного навантаження. Для України ця проблема є вельми актуальною: достатньо згадати Чорнобиль.

Таким чином, цілями економічного зростання є: по-перше, підвищення добробуту суспільства; по-друге, зростання якості та асортименту товарів та послуг; по-третє, збільшення вільного часу; по-четверте, поліпшення розподілу доходів серед усіх верств населення; по-п'яте, створення умов для всебічного розвитку і соціального захисту людей.

Економічне зростання може здійснюватись двома шляхами: екстенсивним та інтенсивним. **Екстенсивний тип зростання** здійснюється за рахунок збільшення кількісних показників факторів виробництва. При цьому техніко-технологічна та організаційна структура виробництва залишається без принципових змін. **Інтенсивний тип економічного зростання** здійснюється у тому випадку, коли розширення масштабів виробництва є результатом якісних змін у засобах виробництва, робочій силі та організації виробництва. В реальному житті вказані типи економічного зростання зазвичай мають місце у певних пропорціях одночасно. Визначити темп економічного зростання можна з використанням такого показника, як частка приросту реального валового внутрішнього продукту за рахунок екстенсивних чи інтенсивних чинників. Якщо більше половини ВВП

отримано за рахунок інтенсивних факторів, можна сказати, що економічне зростання має переважно інтенсивний характер.

13.2 Основні чинники економічного зростання

Як здійснюється економічне зростання? Крива виробничих можливостей зображує варіанти використання ресурсів для виробництва альтернативних кількостей різних благ. Рух вздовж кривої означає, що додаткова кількість одного блага може бути вироблена тільки за рахунок зменшення виробництва іншого (лінія СД на рис. 13.1.). Збільшення виробництва обох благ одночасно відображується у формі зсуву кривої виробничих можливостей зовні, як показано на рис. 13.1.(лінія АВ).

Чим більше можливостей для економічного зростання, тим сильніше зсувається крива. При незмінній чисельності населення це означає одночасне зростання і душевого виробництва ВВП. Якщо ж в суспільстві має місце безробіття або неефективне використання ресурсів, то точка, що характеризує стан економіки, лежить не на кривій виробничих можливостей, а під нею (див. точку *E*).

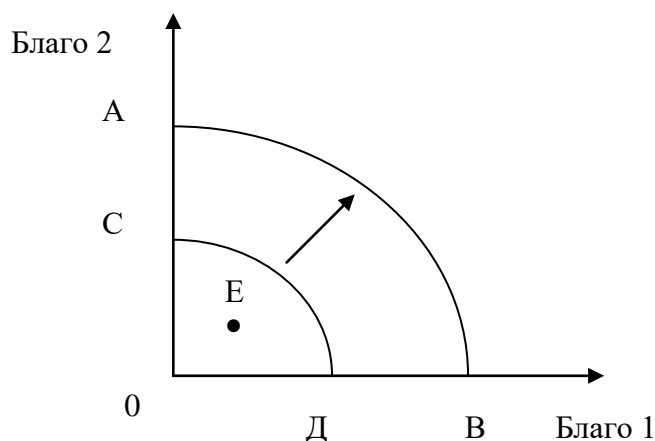

Рисунок 13.1 – Зсуви кривої виробничих можливостей

Проблема економічного зростання в короткостроковому плані звичайно зводиться до пошуку шляхів повного використання наявних ресурсів. Графічно це означає пошук способів переходу економіки від точки *E* на лінію СД. З точки зору довгострокових перспектив проблема зростання зводиться до визначення шляхів і способів переходу

економіки з траєкторії СД на траєкторію АВ.

Кількісно проблема зростання означає знаходження способів виробництва ВВП на максимально можливому рівні, в якості якого виступає потенційний ВВП. Для будь-якої країни його величина прямо пов'язана з обсягами ресурсів, які використовуються – праці, капіталу і землі. Їх комбінація в тій або іншій пропорції приводить до неоднакових результатів. В макроекономічній теорії є ряд розробок з проблеми оцінки внеску того або іншого ресурсу в створення ВВП. Так, один з найбільш поширених варіантів такої оцінки реалізований у вигляді виробничої функції Кобба-Дугласа. У найбільш загальному вигляді вона виглядає так:

$$Y = AK^\alpha \cdot L^{1-\alpha}$$

де Y – величина ВВП; A – коефіцієнт, що враховує вплив технічного прогресу; K – розмір капіталу, що використовується; L – обсяг праці, яка використовується; α та $(1-\alpha)$ – відповідно, частки капіталу і праці в доході.

Розмір доходу капіталу визначається його граничною продуктивністю (**MPK**) і загальною величиною:

$$MPK \cdot K = \alpha Y.$$

Відповідно, дохід праці визначається її граничною продуктивністю (**MPL**) і загальною величиною:

$$MPL \cdot L = (1-\alpha) \cdot Y$$

Виробнича функція має властивість постійної віддачі факторів. Багаторічні дослідження фактичних даних показують, що з течією часу частки капіталу і праці в доході (ВВП) залишаються постійними. Вони не залежать від розмірів капіталу і праці, що застосовуються, і визначаються тільки величиною α . Використовуючи взаємозв'язки функції Кобба-Дугласа, можна визначати граничну продуктивність капіталу і праці в ході економічного зростання. Економічне зростання залежить від розмірів приросту ресурсів, що використовуються. У виробничій функції в деяких моделях приймається, що технологічні

зміни відсутні (тобто $A = 1$), що, звичайно ж, є спрощенням.

Важливе значення для розкриття закономірностей економічного зростання має врахування характеру зв'язку між приростом ресурсів, що використовуються, і збільшенням ВВП. Найбільш простий випадок - пропорційне збільшення всіх ресурсів. У такому випадку має місце пропорційне збільшення ВВП. Однак в реальному житті така ситуація швидше виняток, ніж правило. Набагато частіше зустрічаються випадки, коли пропорційне зростання кожного з ресурсів неможливе, бо кожна країна наділена ними в неоднакових розмірах.

В цьому випадку взаємозв'язок між ресурсами, що використовуються, і продуктом виражається законом спадної граничної продуктивності. Якщо, припустимо, суспільство не може збільшити використання усіх ресурсів, крім одного, то при збільшенні використання даного ресурсу кожний його подальший приріст супроводжується все меншим приростом продукту, а на певному рівні приросту ресурсу приріст продукту припиняється. Однак його дія не носить абсолютного характеру, тому що з урахуванням прогресивних змін в технології виробництва суспільство також має можливість навіть при постійному прирості ресурсів виробляти більше ВВП, тим самим нейтралізуючи дію закону спадної продуктивності.

Ці обставини потрібно враховувати при оцінці економічної ролі високих темпів зростання населення. Свого часу англійський економіст Томас Мальтус висунув теорію, згідно з якою прискорене зростання населення приводить до зниження його життєвого рівня, оскільки при більш повільному зростанні інших ресурсів темпи зростання ВВП не поспівають за приростом населення. Така думка може бути вірною для економіки, яка не піддається впливу науково-технічного прогресу. Однак в реальному житті таку економіку важко собі уявити. Тому з урахуванням прогресивних змін в техніці і технології, в тому числі в сільському господарстві, навіть при прискореному зростанні населення можна уникнути падіння життєвого рівня, хоча складність проблеми не можна недооцінювати.

Аналогічно треба оцінювати роль капіталу в економічному зростанні. Давид Рікардо вважав, що із збільшенням розмірів капіталу його гранична продуктивність знижується. Однак така точка зору не враховувала науково-технічного прогресу, завдяки якому збільшення

розмірів капіталу супроводжується також зростанням ВВП. Тому щорічні інвестиції, збільшуючи розмір суспільного капіталу, забезпечують і зростання ВВП. Особливу роль в забезпеченні економічного зростання відіграє людський капітал, який розвивається в рамках системи освіти кожної країни. Чим більше вкладається коштів в розвиток освіти, тим вище темпи економічного зростання. І навпаки, недостатні вкладення в розвиток системи освіти ведуть в результаті до її відставання від світового рівня і, зрештою, до уповільнення економічного зростання.

Існує важлива обставина, яка багато в чому визначає можливості тієї або іншої країни в забезпеченні необхідних темпів економічного зростання. Це - характер розвитку суспільства в даній країні, рівень його морального здоров'я. В ряді країн, незважаючи на певне матеріальне благополуччя, існує політичне насильство, корупція. Навряд чи в таких умовах можна розраховувати на збереження високих темпів економічного зростання або взагалі на яке-небудь прискорення розвитку.

При характеристиці проблеми економічного зростання потрібно виходити з того, що на практиці існує розрив між потенційним і реальним ВВП. В принципі бажано, щоб цей розрив був мінімальним, для чого необхідно забезпечити повну зайнятість. Але якщо вона досягнута (а це можна забезпечити методами фіскальної і монетарної політики), то подальше зростання суспільство повинно забезпечити саме за рахунок створення умов для збільшення потенційного ВВП.

13.3 Модель Р. Солоу

Існує безліч моделей економічного зростання. Одна з найпоширеніших - модель, розроблена Нобелівським лауреатом Робертом Солоу. В ній широко використовуються положення мікроекономічного аналізу, незважаючи на те, що проблема носить макроекономічний характер. Однією з переваг цієї моделі - широке використання принципу «за інших рівних умов». В даній моделі міститься ряд початкових припущень і передумов, урахування яких значно полегшує аналіз, хоча спочатку і спрощує модель, бо припущення, що містяться в ній, ігнорують деякі реальні процеси. Такими початковими припущеннями є, по-перше, відсутність зростання

населення і по-друге, відсутність технічного прогресу. Пізніше, після розгляду спрощеного варіанту моделі, до неї послідовно вводяться ускладнюючі моменти, що відображають процес безперервного зростання населення і технічний прогрес.

Розгляд зростання в моделі ведеться на мікрорівні. В якості факторів виробництва продукту розглядаються тільки праця і капітал, причому взяті як питомі величини. При такому підході вимірювачем зростання виступає питомий продукт, тобто продукт, що виробляється одиницею праці, тому величина продукту є функцією питомого капіталу, тобто капіталу, що припадає на одиницю праці: чим вища капіталоозброєність одиниці праці, тим вищий, за інших рівних умов (в тому числі при відсутності технічного прогресу), продукт. Внаслідок незмінності кількості праці (на мікрорівні це 1 одиниця), зростання розмірів капіталу, що припадає на цю одиницю праці, супроводжується зменшенням приросту кількості продукту, підкоряючись дії закону спадної граничної продуктивності.

Вироблений продукт розпадається на споживану частину і частину, що заощаджується, а заощадження перетворюються в інвестиції. Приймавши ще одне припущення, що середня і гранична схильність до заощаджень залишається незмінною, вважаємо, що норма заощаджень є величиною даною і незмінною. Якщо це так, то по мірі зростання розмірів продукту і зменшення абсолютної величини його приросту, темпи приросту валових інвестицій будуть також сповільнюватися. Однак потрібно врахувати і те, що валові інвестиції включають дві частини – амортизацію та чисті інвестиції. За припущення, що норма амортизації (вибуття капіталу) є постійною, отримуємо, що по мірі зростання капіталу (капіталоозброєності праці) амортизація збільшується постійним темпом, тобто лінійно, а валові інвестиції – темпом, що сповільнюється. Отже, чисті інвестиції також збільшуються з постійним сповільненням, сходячи в перспективі на нуль. Це означає не що інше, як настання в майбутньому стану, коли при досягненні якоїсь певної величини, капітал припиняє своє зростання. Наступає деякий стаціонарний (стійкий) стан.

Для того, щоб продовжити економічне зростання після досягнення стаціонарного стану, суспільство, у відповідності зі зробленими припущеннями, має тільки одну можливість – збільшити норму

заощадження. Ця стратегія також в певний момент часу приведе до досягнення стаціонарного стану, тільки на більш високому рівні капіталоозброєності, якому відповідає і більш високий рівень виробництва продукту. Такі дії, в принципі, можна здійснювати до того моменту, коли норма заощаджень дійде до рівня 100 %, після чого застосувати алгоритм стане неможливо, оскільки потенціал збереження «інших рівних умов» незмінними вичерпається: суспільство без споживання не може існувати.

Виникає питання: яка норма заощаджень, при існуючих припущеннях, є оптимальною? В точках стаціонарного стану вибуття капіталу дорівнює валовим інвестиціям, які, в свою чергу, дорівнюють заощадженням. Очевидно, що оптимальною потрібно визнати таку норму заощаджень і, відповідно, такі розміри капіталоозброєності і обсягів виробництва, при яких розмір споживання максимізується. Що відбувається з економікою, коли вона рухається до точки оптимуму, і коли вона її проходить? Поступове нарощування норми заощаджень, супроводжуючись зростанням капіталоозброєності, приводить одночасно з економічним зростанням і до зростання споживання. Це відбувається тому, збільшення обсягу виробництва залишається більшим, ніж збільшення розмірів капіталу, що, в свою чергу, є наслідком того, що гранична продуктивність капіталу ще перевищує розміру його вибуття (амортизації). По мірі наближення до точки максимуму споживання величина перевищення граничної продуктивності капіталу над його вибуттям поступово меншає і в самій точці стаціонарного стану дорівнює нулю.

Проходження економікою точки оптимуму приводить до того, що в кожній наступній стаціонарній точці приріст обсягів виробництва виявляється меншим, ніж приріст розмірів капіталу, через те, що гранична продуктивність капіталу стає меншою розмірів його вибуття. Це означає скорочення розмірів споживання. Фактично економіка в точках, які лежать праворуч від точки оптимуму, характеризується надмірним нагромадженням. Економічне зростання супроводжується в ній падінням життєвого рівня. Прикладом може служити економіка колишнього СРСР у період форсованої індустріалізації.

Отже, критерій досягнення економікою точки максимуму споживання - рівність граничної продуктивності капіталу розмірам його

вибуття (нормі амортизації). Це і є «золоте правило» накопичення. Якщо визначити норму амортизації через γ , то «золоте правило» накопичення буде виглядати таким чином: $MPK = \gamma$ або $MPK - \gamma = 0$

Якщо гранична продуктивність капіталу (MPK) вища, ніж норма амортизації, то норму заощаджень може бути збільшено, якщо нижча, то зменшено (за умови, що ставиться задача збільшення споживання). При цьому наслідки для економіки будуть в кожному з випадків різними.

Наступний рівень аналізу моделі Солоу – введення в неї параметрів, що змінюються - зростання населення і технічного прогресу.

Почнемо із зростання населення. Збільшення чисельності населення, за інших рівних умов, зменшує питому капіталоозброєність. Норма заощаджень повинна бути збільшена так, щоб рівень валових інвестицій, що зріс, належним чином компенсував би не тільки вибуття капіталу внаслідок амортизації, але й падіння питомої капіталоозброєності внаслідок зростання населення. Якщо цього не робити, то зростання населення в чистому вигляді, супроводжуючись падінням питомої капіталоозброєності, приведе, зрештою, і до падіння життєвого рівня. Тому умова максимізації споживання, що враховує зростання населення, виглядає тепер так:

$$C^* = F(K^*) - (\gamma + \phi) K^*$$

де C^* – оптимальне споживання; $F(K^*)$ – ВВП; K^* – оптимальна капіталоозброєність; γ – норма амортизації; ϕ – темп зростання населення. Внаслідок цих обставин умова рівності норми амортизації і граничної продуктивності капіталу модифікується:

$$MPK - \gamma = \phi$$

Це означає на практиці, що гранична продуктивність капіталу повинна бути достатньою для того, щоб не тільки забезпечити відшкодування вибуття капіталу, але й компенсувати зростання населення. Тільки в такому випадку економіка зможе утриматися в точці максимуму споживання (за умови, що цього максимуму економіка досягла до того моменту, як населення почало зростати).

Технічний прогрес приводить до зростання ефективності праці,

тобто до збільшення виробництва ВВП без збільшення чисельності зайнятих. Тому в моделі Солоу в якості одиниці праці розглядається одиниця з постійним рівнем ефективності. Питома капіталоозброєність такої одиниці із зростанням технічного прогресу не змінюється, питома обсяг виробництва на ту ж стандартну одиницю також, але фактично обсяг ВВП на одного працівника, тобто на мікрорівні, росте темпами, які дорівнюють темпам технічного прогресу. На макрорівні загальний обсяг виробництва ВВП в результаті росте сукупним темпом, який дорівнює сумі темпів зростання населення і темпів технічного прогресу.

На відміну від норми заощаджень, збільшення якої супроводжується зростанням питомого випуску лише до відомих меж, підвищення ефективності праці внаслідок технічного прогресу може забезпечити постійне зростання питомого випуску продукту. Тепер стає очевидним, що економічне зростання може бути забезпечене як за рахунок простого збільшення кількості ресурсів), що використовуються (це екстенсивний шлях економічного зростання), так і за рахунок більш ефективного використання наявних чинників (це інтенсивний шлях). З урахуванням ролі технічного прогресу умова максимізації споживання перетворюється наступним чином:

$$\text{МРК} - \gamma = \phi + \lambda, \text{ де } \lambda - \text{темп технічного прогресу.}$$

Звідси витікає, що, якщо чиста гранична продуктивність капіталу (гранична продуктивність капіталу за вирахуванням вибуття) перевищує сумарні темпи зростання населення і технічного прогресу, то в економіці здійснюється зростання в напрямі нового стійкого стану з більш високим рівнем споживання. В такій ситуації збільшення норми заощаджень цілком виправдано. І навпаки, якщо чиста продуктивність капіталу менша, ніж сумарні темпи зростання населення і технічного прогресу, то рівень споживання не є оптимальним, норма заощаджень надмірна і її потрібно знизити. На практиці для визначення оптимальності рівня заощаджень необхідно порівняти щорічні темпи зростання ВВП з чистою граничною продуктивністю капіталу. Так, в економіці США середні щорічні темпи зростання реального ВВП становлять 3%. Це є показник економічного зростання, що відображає як збільшення населення, так й

технічний прогрес в американській економіці. Чиста гранична продуктивність капіталу дорівнює 8% в рік. Отже, в США норма заощаджень недостатньо висока і рівень споживання не досяг свого максимуму.

Отже, ми з'ясували основні параметри моделі економічного зростання Солоу. Слід помітити, що вона при всій своїй привабливості не є ідеальною і не пояснює вичерпним чином всіх закономірностей економічного зростання. Так, норма заощаджень в ній передбачається величиною даною, в той час як на неї впливають багато чинників та її важко прогнозувати. За межами розгляду в даній моделі залишається питання про чинники зростання ефективності труда і закономірності технічного прогресу. Важливу роль відіграє та обставина, що економічний прогрес супроводжується надмірним збільшенням техногенних навантажень на навколишнє середовище, в зв'язку з чим велику актуальність набуває проблема розумного самообмеження потреб і стабілізації економічного зростання. Однак, всі ці моменти свідчать швидше про важливість і актуальність проблеми економічного зростання, ніж про недоліки моделі Солоу.

13.4 Циклічність економічного зростання

Економічне зростання, що є довготривалою тенденцією економічного розвитку, здійснюється нерівномірно. Економічна активність зазнає періодів спадів та підйомів, тобто розвивається циклічно. Про це свідчать результати економічних спостережень на протязі майже двох століть. Але причини та природа економічної циклічності до цього часу остаточно не визначені.

Значна частина сучасних західних економістів вважають, що причиною циклічних коливань є випадкові і кожного разу інші впливи на економічну систему. Досить часто ці впливи називають імпульсами або шоками. Наприклад, це нафтовий шок 1973 р., коли в результаті дій ОПЕК з обмеження пропозиції нафти ціни на неї піднялись приблизно в 4 рази, що було одною з причин розвитку кризи 1974–1975 рр., яка уразила економічну систему більшості країн світу.

Інший погляд на цю проблему ґрунтується на думці, що циклічність взагалі притаманна розвитку всього реального матеріального світу, в тому числі й економіки. Згідно з цією точкою зору, в економічному зростанні час від часу як об'єктивна

закономірність виникають перерви у більш чи менш різкій, руйнівній та тривалій формі. Перший середньостроковий кризовий цикл розпочався у 1825 р. у Великій Британії. Криза 1836 р. вже торкнулася економік Англії, Франції, Німеччини та Сполучених Штатів. У 1857 р. розпочалась криза, що охопила більшість розвинутих на той час країн світу. В наступному періоді кризи повторювались з періодичністю 7-10 років. Розвиток середніх циклів характеризується відповідною динамікою валового внутрішнього продукту, зайнятості, реальних доходів. До важливих показників розвитку циклу звичайно відносять також динаміку обсягу промислового виробництва, рентабельності, рівень завантаження виробничих потужностей.

Економічні показники, динаміка яких використовується для характеристики економічної кон'юнктури, поділяють на ациклічні, проциклічні та контрциклічні. Ациклічними вважаються показники, динаміка яких не співпадає з фазами циклу. Наприклад, в період кризи обсяг експорту може зростати, особливо якщо темп падіння курсу національної валюти вищий за темп зростання цін. Проциклічні показники зростають під час підйому і знижуються під час кризи. До них слід віднести рівень зайнятості, прибутки фірм, рівень завантаження виробничих потужностей. Контрциклічними називають показники, рівень яких знижується під час підйому і зростає в період кризи. Це, наприклад, рівень безробіття, обсяг реалізації, запаси готової продукції.

У розвитку середньотривалого циклу можна виділити чотири фази: **криза, депресія, пожвавлення, підйом**, хоча в сучасній західній економічній літературі часто виділяють лише дві: **рецесію** (стиск) та **підйом** (бум). Кризова фаза характеризується, насамперед, спадом виробництва і підвищенням рівня безробіття, які виникають внаслідок відносного перевиробництва товарів. Відносний характер такого перевиробництва проявляється в тому, що товари є зайвими відносно платоспроможного попиту, хоча абсолютна потреба в них при цьому може й зберігатися. В період кризи зменшуються обсяги кредиту та підвищується рівень позичкового відсотка, падають ціни. Прибутковість виробництва знижується, частина виробництв закривається або зазнає банкрутства. Під час фази депресії падіння виробництва припиняється, товарні надлишки поступово зникають, рівень відсотка падає і в деяких

галузях починають виявлятися тенденції до зростання.

Поступово економіка пожвавлюється, починає рости обсяг промислового виробництва, будівництва, зростає норма відсотка, заробітна плата та прибутковість. Після того, як рівень економічного зростання перевищує передкризове значення, починається фаза підйому, на якій зберігаються всі означені тенденції. Зростання продовжується до тих пір, поки обсяги виробництва знову не вийдуть за рамки платоспроможного попиту і не почне розвиватися нова криза.

Матеріальною основою цього типу циклу є оновлення основного капіталу. Саме розвиток матеріальних чинників виробництва дозволяє вийти з кризи за рахунок зниження витрат виробництва і зростання прибутковості. З іншого боку, ці процеси, створюючи стимули до зростання виробництва, підводять економіку в притулок до нової кризи.

У другій половині ХХ сторіччя в розвитку середньотривалого циклу з'явилися суттєві зміни. Зокрема, внаслідок дій монополістичного сектору та держави в період кризи не відмічається падіння цін, яке в класичному циклі спричинялось загальним падінням платоспроможного попиту. Одночасне падіння виробництва та зростання цін називається стагфляцією (стагнація + інфляція). Явище стагфляції має велике значення у зв'язку з тим, що вона у значній мірі зруйнувала механізми саморегулювання економіки. Цей факт різко підвищує роль держави, її антикризової та антициклічної політики.

Середньотривалий цикл є далеко не єдиним проявом циклічності у розвитку економіки. Різні дослідження дозволили виявити величезну кількість циклів різного типу. Серед них важливе місце посідають так звані цикли Кондратьєва, або довгі хвилі. М.Д.Кондратьєв дослідив динаміку виробництва, товарних цін, заробітної плати, ренти, відсоткової ставки у розвинутих країнах за період з 1770 по 1926 рр. Ці дослідження дозволили зробити висновок, що в результаті масового запровадження нових технологій, а також з приєднанням нових країн до світового господарства і змінами у обсягах здобичі золота виникає нова довга хвиля підйому. Технічний прогрес потребує значного підвищення інвестицій. Це стимулює сукупний попит, веде до підвищення цін і заробітної плати, зростання пропозиції та рівня зайнятості. Зрозуміло,

що розвиток цих процесів ґрунтується на підвищенні продуктивності праці внаслідок технічних нововведень.

Початок першого великого циклу Кондратьєв пов'язував з промисловою революцією в Англії, другого – з розвитком залізниць, третього – з початком широкого використання електричної енергії, четвертого – з розвитком автомобільного транспорту. Сучасні вчені вважають, що п'ята довга хвиля пов'язана з розвитком електроніки та генетики. Всі ці нововведення змінювали структуру виробництва, попиту, зайнятості, торкалися всіх галузей економіки і врешті решт змінювали спосіб життя всього суспільства. Поступово енергія великого підйому вичерпується, насамперед, у зв'язку з життєвим циклом відповідних продуктів і галузей. Але видимість процвітання деякий час зберігається, і люди дозволяють собі накопичувати заборгованість. В таких умовах буває достатньо навіть незначного приводу для лавиноподібного розвитку кризових явищ.

Практикум

Завдання 1. *Виберіть правильну відповідь.*

1. У довгостроковому періоді найбільш суттєвим чинником економічного зростання є:

- а) зміни у пропозиції грошей;
- б) технологічні зміни;
- в) зміни у ставках податків;
- г) збільшення обсягу робочого часу.

2. Графічно економічне зростання може бути проілюстроване:

- а) зрушенням точки уздовж кривої виробничих можливостей;
- б) зрушенням точки поза кривої виробничих можливостей;
- в) зрушенням кривої виробничих можливостей праворуч;
- г) зрушенням кривої виробничих можливостей ліворуч.

3. Графічно економічне зростання може бути проілюстроване:

- а) зрушенням вправо кривої AD в моделі AD-AS;
- б) зрушенням вправо кривої AS в моделі AD-AS;
- в) одночасним зрушенням вліво кривих AD та AS в моделі AD-AS;
- г) всі відповіді неправильні.

4. Основним показником економічного зростання в країні є:

- а) зростання номінального ВВП;
- б) зростання чисельності населення;
- в) зростання реального ВВП;
- г) збільшення обсягу виробничих ресурсів.

5. Якщо економіка перебуває у стані повної зайнятості, подальше економічне зростання відбудеться за умови:

- а) високої норми заощаджень та інвестицій;
- б) високої норми заощаджень та низької норми інвестицій;
- в) низької норми заощаджень та високої норми інвестицій;
- г) всі відповіді неправильні.

Вправа 2. Виконайте завдання.

1. За даними офіційної статистики побудуйте графік динаміки реального ВВП (наростаючим підсумком у % до відповідального періоду попереднього року) в Україні. З'ясуйте особливості траєкторії кривої на графіку та пояснить її чинники.

2. З'ясуйте, як зміниться обсяг ВВП країни, якщо:

а) тривалість робочого часу одного робітника виростає з 1900 до 2100 годин за умови, що зайняті 10000 чоловік і продуктивність кожного складає 50 од./год;

б) продуктивність кожного робітника зростає з 50 од./год. до 60 од./год.; в економіці зайняті 10000 чоловік; тривалість робочого часу кожного працівника становить 2000 годин;

в) кількість зайнятих зросла з 10000 до 10100 чоловік; тривалість робочого часу кожного працівника становить 2000 годин, а продуктивність кожного складає 50 од./год.

Глава 14. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

14.1 Світове господарство: виникнення, сутність, характеристика

Світове господарство – це сукупність національних господарств,

що знаходиться в постійній динаміці й характеризується складним взаємовпливом, підкорюється об'єктивним законам ринкової економіки, в результаті чого формується вкрай суперечлива, але разом з тим цілісна світова економічна система.

Основою світового господарства є міжнародний поділ праці, який передбачає процес відокремлення на міжнародному рівні різних видів трудової діяльності, які взаємодіють і взаємодоповнюють одне одного, складаючи об'єктивну основу для міжнародного економічного співробітництва.

З розвитком і поглибленням міжнародного поділу праці пов'язана еволюція світового господарства. Виділяють наступні етапи розвитку світового господарства:

- епоха великої Римської імперії (II–III ст. до н.е.) пов'язана з виникненням міжнародної торгівлі;
- епоха великих географічних відкриттів (XV–XVI ст.), що супроводжувалась значним сплеском міжнародної торгівлі;
- епоха після промислового перевороту (XIX ст.), що характеризувалась прискореним рухом капіталу;
- початок XX ст., пов'язаний з поділом світу на соціалістичну та капіталістичну системи, що функціонують за різними принципами;
- 60-ті роки XX сторіччя, пов'язані з появою в світі великої кількості країн, що розвиваються в результаті розпаду колоніальної системи;
- рубіж XX–XXI ст. (сучасний етап), пов'язаний з посиленням процесу глобалізації економіки, що характеризується зростанням взаємозалежності.

Виділяють такі основні риси сучасного етапу розвитку світового господарства:

- розвиток міжнародного руху факторів виробництва, а саме: капіталу, робочої сили, технологій;
- розвиток міжнародних форм виробництва на підприємствах, що розташовані в різних країнах, в першу чергу, в рамках ТНК (транснаціональних корпорацій);
- спрямованість економічної політики держав на підтримку міжнародного економічного співробітництва, в першу чергу, за рахунок процесів лібералізації;

- виникнення економіки відкритого типу.

Зі світовим господарством тісно пов'язаний світовий ринок.

Світовий ринок – це система сталих товарно-грошових відносин між країнами, що заснована на міжнародному поділі праці та спеціалізації. Розрізняють наступні види ринків: товарів, послуг, капіталу, робочої сили, технологій, валюти, фінансових інструментів.

Сучасне світове господарство вкрай неоднорідне. Для класифікації країн існують різні критерії. Так, Світовий банк в якості критерія використовує рівень ВНД на душу населення, за яким виділяються наступні чотири групи країн: країни з низьким рівнем доходів; країни з доходами, нижче за середній рівень; країни з доходами, вище за середній рівень; країни з високим рівнем доходів. В поточному фінансовому році пороговими значеннями ВНД на душу населення, за якими відбулась дана класифікація були наступні:

- країни з низьким рівнем доходів, в яких ВНД на душу населення становить 995 доларів або менше в 2017 році;
- країни з доходами, нижче за середній рівень, в яких ВНД на душу населення становить від 996 до 3895 доларів;
- країни з доходами, вище за середній рівень, в яких ВНД на душу населення становить від 3896 до 12055 доларів;
- країни з високим рівнем доходів, в яких ВНД на душу населення становить 12056 доларів і більше.

До першої групи входить 34 країни, до другої – 47 країн, в тому числі й Україна, до третьої – 56 країн, до четвертої – 81 країна [3].

Також існує класифікація країн за ступенем відкритості. Для визначення ступеня відкритості використовують показник – експортна квота (відношення експорту до ВВП). Якщо експортна квота становить менш 10%, то економіка вважається відносно закритою; якщо цей показник становить більш 35%, то економіка вважається відносно відкритою.

Для оцінки країн як суб'єктів світового господарства використовують різні рейтинги за певними критеріями.

Рейтинг «Індекс економічної свободи», який розробляється американським дослідницьким центром «Фонд спадщини» (The Heritage Foundation) спільно з газетою «The Wall Street Journal», враховує такі критерії: права власності, свобода від корупції, фіскальна свобода,

участь уряду, свобода підприємництва, свобода праці, монетарна свобода, свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода.

Важливої ролі набуває рівень розвитку людського капіталу (Human Capital Index), який публікується аналітичною групою Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у співпраці з Гарвардським університетом (Harvard University) і міжнародною консалтинговою компанією «Mercer Human Resource Consulting» та враховує здоров'я населення, освіту, рівень доходів.

Також важливим є рейтинг країн за «Індексом глобальної конкурентоспроможності» (The Global Competitiveness Index), в основу якого покладено показник економічної конкурентоспроможності за версією Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum).

14.2. Міжнародний поділ праці, міжнародна спеціалізація та кооперація

Міжнародний поділ праці базується на суспільному поділі праці за функціональною і територіальною ознаками.

Суспільний поділ праці – відокремлення різних видів трудової діяльності – розділяють на три функціональні види:

– загальний – поділ праці за крупними сферами виробництва, наприклад, промисловість, сільське господарство;

– частковий – поділ праці в цих сферах виробництва, виокремлення певних галузей і підгалузей, видів виробництва, наприклад, легка і важка промисловість;

– одиничний – передбачає поділ праці всередині підприємства на окремих операціях і технологічних стадіях.

Надана класифікація демонструє еволюцію розвитку продуктивних сил суспільства.

Також виділяють види територіального поділу праці:

– міжрегіональний – поділ праці між регіонами однієї країни;

– міжнародний – поділ праці між різними країнами.

Міжнародний поділ праці – це вищий ступінь розвитку суспільного, територіального поділу праці між країнами, що передбачає сталу концентрацію виробництва окремої продукції в різних країнах.

Фактори розвитку міжнародного поділу праці досить різноманітні, серед них можна виділити: природно-географічні, такі як:

розміри території, економіко-географічне положення, кліматичні умови, чисельність населення, наявність природних ресурсів тощо; соціально-економічні, серед яких слід відзначити такі: рівень економічного розвитку, стан людського капіталу, організацію національного виробництва та його ефективність; науково-технічні, які враховують науково-технічні досягнення, рівень розвитку науки і техніки, технологічну структуру економіки, та інституційні, до яких належать розвиток ринкових інститутів, інфраструктури.

Міжнародний поділ праці виступає потужним фактором розвитку національних економік і світового господарства загалом. Участь у міжнародному поділі праці дозволяє підвищити ефективність використання ресурсів. У сучасних умовах використання переваг міжнародного поділу праці дозволяє країнам досягти економічного зростання і підвищення добробуту.

Міжнародна спеціалізація і міжнародна кооперація безпосередньо пов'язані з міжнародним поділом праці.

Міжнародна спеціалізація виробництва – форма міжнародного поділу праці, за якою концентрація однорідного виробництва збільшується на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні технологічні процеси окремих галузей та підгалузей виготовлення продуктів в обсягах, вищих за внутрішні потреби, що веде до зростання взаємодоповнення диференційованих національних економік.

Виділяють два напрями міжнародної спеціалізації виробництва – виробничий та територіальний. В свою чергу перший поділяється на міжгалузеву, внутрішньогалузеву спеціалізацію та спеціалізацію окремих підприємств. Другий передбачає спеціалізацію окремих країн, груп країн та регіонів на виробництві певних товарів та їх складових для світового ринку.

Виділяють наступні види міжнародної спеціалізації виробництва:

- предметна спеціалізація – виробництво повністю завершеного товару;
- подетальна спеціалізація – виробництво частин, компонентів товарів;
- технологічна (або постадійна) спеціалізація – здійснення окремих операцій або виконання окремих технологічних процесів.

На спеціалізації виробництва базується **міжнародна кооперація виробництва**, яка передбачає об'єднання зусиль виробників різних

країн для виготовлення кінцевої продукції. Кооперація проявляється на світовому, міжгалузевому, внутрішньогалузевому рівні.

Виділяють три основні форми кооперування:

- здійснення спільних програм;
- договірна спеціалізація;
- створення спільних підприємств.

Спільні програми реалізуються у двох формах: підрядне кооперування, за якого виконавець виконує певні роботи з виробництва деталей, вузлів, які є частиною продукції замовника; організація спільного виробництва шляхом об'єднання ресурсів партнерів з закріпленням за ними відповідальності за виробництво певної частини продукту.

Суть договірної спеціалізації полягає у розмежуванні виробничих програм і встановленні кожному учаснику певного асортименту випуску кінцевої продукції для зменшення конкуренції між учасниками кооперування.

Спільне підприємство – це підприємство, яке функціонує на базі об'єднання партнерів на пайовій основі, спільного управління підприємством, розподілу прибутку згідно з умовами договору.

Міжнародна кооперація виробництва охоплює різні сфери співробітництва, серед них:

- виробничо-технічне співробітництво, що передбачає розроблення і погодження технологічних процесів, якості продукції, виконання будівельно-монтажних робіт, удосконалення управління виробництвом тощо;
- співробітництво у сфері реалізації кооперованої продукції;
- співробітництво у післяпродажному обслуговуванні продукції.

Міжнародна кооперація виробництва, базуючись на міжнародній спеціалізації, самостійно існувати не може. Взаємозв'язок і взаємообумовленість міжнародної спеціалізації і кооперації виробництва забезпечує єдність світового процесу виробництва.

14.3. Тенденції розвитку світового господарства

Основними тенденціями розвитку сучасного світового господарства є такі:

- інтернаціоналізація господарського життя;
- економічна інтеграція;
- глобалізація міжнародних економічних відносин.

Інтернаціоналізація – об’єктивний процес, заснований на міжнародному поділі праці, що проявляється в міжнародному обміні товарами, факторами виробництва, розвитку підприємств з іноземним капіталом. Інтернаціоналізація призводить до більш тісної взаємодії країн в різних напрямках економічного співробітництва.

Інтернаціоналізація є передумовою інтеграції. **Економічна інтеграція** – процес економічної взаємодії країн, що приводить до зближення їх господарських механізмів. Інтеграція відкриває нові можливості для економічного розвитку країн.

Виділяють такі передумови інтеграції:

– близькість рівнів економічного розвитку країн та ступеня розвитку ринкових відносин. За рідкісним винятком інтеграція розвивається або між індустріальними країнами, або між країнами, що розвиваються. Навіть у рамках цих країн, інтеграційні процеси йдуть активніше між державами, що знаходяться на приблизно однаковому рівні економічного розвитку;

– географічна близькість, наявність спільного кордону, економічних і культурних зв’язків;

– спільність проблем, що стоять перед країнами. Для країн, головною проблемою яких є подолання бідності, інтегруватися буде складно з державами, в яких інтеграція досягла необхідності координації макроекономічної політики;

– демонстраційний ефект. У країнах-членах інтеграційних об’єднань відбуваються позитивні економічні зрушення, такі як: прискорення темпів економічного зростання, зниження інфляції, що надає певний психологічний вплив на інші країни, роблячи перспективу інтеграції більш привабливою;

– ефект доміно. Країни, що не ввійшли в інтеграційне угруповання, відчуватимуть труднощі, пов’язані з переорієнтацією економічних зв’язків країн-членів інтеграційного об’єднання, що може призвести до скорочення торгівлі країн, що опинилися за межами інтеграції.

Цілями інтеграції є:

– сприяння структурній перебудові економіки відбувається за рахунок надання досвіду країн з більш високим рівнем ринкового розвитку;

– підтримка молодих галузей національної промисловості. Інтеграція сприяє підтримці вітчизняних виробників, для яких виникає можливість використання широкого регіонального ринку;

– використання переваг економіки масштабу, що дозволить розширити розміри ринку і збільшити міжнародне переміщення факторів виробництва, а також скоротити трансакційні витрати;

– вирішення завдань торгової політики. Регіональна інтеграція дозволяє створити більш стабільне і передбачуване середовище для взаємної торгівлі, ніж багатосторонні торговельні переговори, інтереси учасників яких різні;

– створення сприятливого зовнішньополітичного середовища, зміцнення взаєморозуміння і співробітництва країн.

Виділяють наступні етапи економічної інтеграції:

перший етап характеризується створенням преференційних торгових угод, відповідно до яких країни надають більш сприятливий режим одна одній, ніж третім країнам. При цьому національні митні тарифи кожної з країн зберігаються;

другий етап – створення зони вільної торгівлі, що передбачає повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами;

третій етап – створення митного союзу – узгоджене скасування національних митних тарифів і введення загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі по відношенню до третіх країн;

четвертий етап – створення спільного ринку, при якому свобода руху товарів і послуг доповнюються свободою руху факторів виробництва;

п'ятий етап – економічний союз, який передбачає поряд із загальним митним тарифом і вільним рухом товарів і факторів виробництва також і координацію макроекономічної політики й уніфікацію законодавств у ключових областях – валютній, бюджетній, грошовій.

Найбільш яскравим прикладом інтеграційних процесів є європейська інтеграція. Так, з останньої третини ХХ ст. спостерігається поглиблення євроінтеграції, що проходить такі етапи: зона вільної торгівлі, митний союз, загальний ринок і економічний союз.

Шістку країн-засновників **Європейського Союзу (ЄС)**, а саме,

Бельгію, ФРН, Нідерланди, Італію, Люксембург, Францію, поповнили в 1973 р. Великобританія, Данія, Ірландія, до них в 1981 р. приєдналися Греція, в 1986 р. – Іспанія та Португалія, в 1990 р. – НДР у складі єдиної Німеччини, в 1995 р. – Австрія, Фінляндія, Швеція. 2004 р. ознаменувався поповненням ЄС країнами східної та південної Європи, до його складу увійшли Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, а також Мальта та Кіпр. Ці країни характеризуються нижчим рівнем соціально-економічного розвитку відносно інших членів ЄС. Тому їх приєднання створило тимчасові проблеми зниження показника ВВП на душу населення ЄС, гальмування економічного зростання. Але ці проблеми мають тимчасовий характер, а в довгостроковій перспективі приєднання нових країн повинно посилити економічну міць ЄС. У 2007 р. до складу ЄС також увійшли Болгарія та Румунія, а в 2013 р. Хорватія.

В ЄС забезпечена свобода руху товарів і факторів виробництва, проводиться єдина зовнішньоторговельна політика, єдина політика в галузі сільського господарства, технологічного розвитку, енергетики, транспорту тощо. Країни ЄС здійснили перехід до єдиної валюти та єдиного Європейського центрального банку. З метою досягнення стійкого та гармонійного соціально-економічного зростання європейських країн шляхом їх всебічного єднання ЄС і в теперішній час продовжує проводити розширювальну політику. Разом з тим, Велика Британія виступила з ініціативою виходу з ЄС, зважаючи на існування певних суперечностей її інтересів і інтересів інтеграційного угруповання.

Розвиток інтеграції у Східній Азії пов'язаний з **Асоціацією Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС)**. АТЕС об'єднує Японію, США, Австралію, Канаду, Нову Зеландію, більшість країн Східної і Південно-Східної Азії (АСЕАН), Китай та Океанію. Це угруповання складається з різних блоків і об'єднує економіки країн, що мають вихід до Тихого океану. Діяльність угруповання націлена на всебічне сприяння економічному розвитку регіону. Інтеграційна активність в даному регіоні досить висока на рівні окремих підприємств і транснаціональних компаній.

Північноамериканська асоціація вільної торгівлі (НАФТА) – зона вільної торгівлі, що була створена в 1988 році між США і Канадою, а в 1992 році приєдналась Мексика. Це угруповання передбачає

ліквідацію обмежень у взаємній торгівлі, розвиток конкуренції, порядок врегулювання торгових конфліктів, сприяння взаємному інвестуванню.

Відбуваються інтеграційні процеси і в Південній Америці. В 1991 році було створено **Спільний ринок південного конуса або МЕРКОСУР** Аргентиною, Бразилією, Парагваєм, Уругваєм, Венесуелою. Асоційованими членами є Чилі, Болівія, Перу, Колумбія та Еквадор. МЕРКОСУР є одним із економічних угруповань, що динамічно розвивається, досягнувши певних результатів: значно зріс взаємний торговий обіг, обсяги інвестицій в економіки країн-учасниць угоди. МЕРКОСУР і надалі прагне розширення співробітництва.

Глобалізація міжнародних економічних відносин – це процес посилення взаємозв'язків та взаємозалежностей в сучасному світі. Глобалізація – складне, багатогранне явище, що знаходиться під впливом виробничо-технологічних, науково-технічних, економічних, інформаційних, соціологічних, політичних, екологічних факторів. Щорічно на основі економічних, соціальних, політичних показників розраховується і публікується індекс глобалізації для країн світу. В 2017 р в рейтингу лідирують відповідно Нідерланди (індекс 92,84), Ірландія, Бельгія, Австрія, Швейцарія, Данія, Швеція. Україна займає 45 місце з індексом 70,24. Глобалізація проявляється в інтенсифікації потоків капіталу, розвитку транснаціональних корпорацій, збільшенні обсягів світової торгівлі тощо.

Транснаціональні корпорації здійснюють суттєвий вплив на світовий ринок товарів й факторів виробництва, зокрема, сприяють міжнародному руху капіталу, технології, підвищенню рівня наукомісткості виробництва та розвитку високотехнологічного сектору економіки, виступаючи провідними силами глобальних економічних трансформацій. Транснаціональна корпорація (ТНК) (transnational corporations) — форма структурної організації крупної корпорації, головна компанія якої належить капіталу однієї країни і здійснює прямі інвестиції у філії, розосереджені по багатьом країнам світу.

Формами підприємств з прямими іноземними інвестиціями є:

- дочірня компанія (subsidiary) – підприємство, в якому прямий інвестор володіє 50% капіталу;
- асоційована компанія (associate) – підприємство, в якому прямий інвестор володіє менш, ніж 50% капіталу;

– філіал (branch) – підприємство, яким повністю володіє прямиий інвестор.

Характерними рисами ТНК є:

– створення системи міжнародного виробництва, розосередженого по багатьох країнах за координації й контролю з єдиного центру;

– глобальна структура зайнятості;

– внутрішньокорпоративна торгівля між підрозділами, розташованими в різних країнах;

– розробка, передача та впровадження технології в замкнутій корпоративній структурі;

– відносна незалежність окремих підрозділів корпорації в прийнятті операційних рішень.

ТНК виступають провідними суб'єктами глобальної економіки, на їх частку припадає до 2/3 всієї світової торгівлі, вони володіють більш ніж 80% патентів і ліцензій на нову техніку, технологію і ноу-хау. Крім того, в рамках ТНК здійснюється близько 75-80% загальносвітового обсягу наукових досліджень і розробок.

ТНК стрімко розповсюджуються. Зростає експорт іноземних філій ТНК. Якщо цей показник в 1990 р. складав 1444 млрд дол., то в 2005-2007 рр. 4976 млрд дол., в 2013 р. 7469 млрд дол., в 2014 р. 7688 млрд дол., а в 2015 р. 7803 млрд дол. [4]. За цей же період зайнятість в іноземних філіях склала: в 1990 р. 21454 тис. осіб, в 2005-2007 рр. 49565 тис. осіб, в 2013 р. 72239 тис. осіб, в 2014 р. 76821 тис. осіб, а в 2015 р. 79505 тис. осіб.

У 2015 р. за даними ЮНКТАД [4] двадцятку країн з найбільшим припливом ПІ, який склав 380 млрд дол., очолює США. Інші провідні місця за цим показником послідовно зайняли – Гонконг окремо, Китай, Ірландія, Нідерланди, Швейцарія, Сінгапур, Бразилія, Канада, Індія, Франція, Сполучене Королівство, Німеччина, Бельгія, Мексика, Люксембург, Австралія, Італія, Чилі, Туреччина. Слід відзначити, що найбільшим відтоком прямих іноземних інвестицій характеризуються такі країни, як США, Японія, Китай.

Галузевий розподіл 100 найкрупніших ТНК склався таким чином, що найбільша їх кількість сконцентрована у автомобілебудуванні, нафтовій та газовій промисловості, комунальних послугах,

телекомунікаціях, електротехнічній та електронній галузі, металургії та гірській промисловості, торгівлі тощо.

Глобалізація суттєво впливає як на економіку окремих країн, так і на світове господарство в цілому.

Можна виділити такі позитивні наслідки глобалізації:

- глобалізація сприяє більш ефективному використанню ресурсів на основі міжнародного розподілу праці і міжнародної спеціалізації;
- глобалізація посилює міжнародну конкуренцію;
- глобалізація позитивно впливає на економічне зростання за рахунок використання позитивного ефекту масштабу;
- розповсюдження новітніх технологій;
- можливість мобілізувати значні фінансові ресурси;
- глобалізація створює основу для вирішення глобальних проблем.

До негативних наслідків глобалізації належать:

- збільшення нерівності економічного розвитку в світі, розподілу переваг глобалізації для різних країн;
- посилення соціальної поляризації;
- втрата контролю держав над економічними процесами;
- посилення розриву між реальним і фінансовим секторами економіки;
- негативний вплив на навколишнє середовище.

Оцінюючи в цілому дані процеси, слід наголосити на неоднозначності їх впливу на світове господарство. Існування поряд із позитивними ефектами негативних ефектів, пов'язаних з неповною реалізацією власних інтересів країн, призводить до альтернативних процесів, таких як, дезінтеграція та альтерглобалізм. Так, поряд з економічною інтеграцією і глобалізацією, що означають зближення країн, можуть існувати процеси, спрямовані на їх роз'єднання.

14.4. Проблеми інтеграції України до світового господарства

Україна як суб'єкт світового господарства бере участь в міжнародному економічному співробітництві, яке має істотне значення для розвитку держави. Але залишається невирішеною проблема інтеграції України до світової економіки, для розв'язання якої необхідно, в першу чергу, визначити місце України в системі світового господарства і міжнародних економічних відносин.

Роль і місце країни в світовій економіці залежить від ряду

факторів, серед яких рівень і динаміка розвитку національної економіки, ступінь її відкритості та залучення в систему міжнародного поділу праці, розвиненість зовнішньоекономічних зв'язків тощо.

Зовнішня торгівля займає важливе місце в системі міжнародних економічних відносин України. Як відомо, основними показниками, що її характеризують, є товарообіг, торговельне сальдо, експорт, імпорт.

В Україні з 2005 року до 2008 року, товарооборот мав тенденцію до збільшення, склавши в 2005 році 71183 млн дол., а в 2008 році 151525 млн дол., в 2009 році спостерігалось його падіння, але з 2010 року товарообіг України знову почав зростати. Але вже з 2013 року спостерігалось його зменшення. Експорт і імпорт мали аналогічну тенденцію. В останні роки експорт і імпорт України зменшується. У 2014 р. експорт склав 53901,7 млн дол., у 2015 р. – 38127,1 млн дол., у 2016 р. – 36361,7 млн дол. Імпорт у 2014 р. становив 25428,7 млн дол., у 2015 р. – 37516,4 млн дол., у 2016 р. – 39249,8 млн дол. [17].

Крім того, структура експорту і імпорту залишається несприятливою. В 2017 році частка продовольчих товарів та сировини для їх виробництва становила 44,7%, чорних й кольорових металів та виробів з них – 24,9%, мінеральних продуктів – 8,9%, машин, устаткування, транспортних засобів та приладів – 7,2%. В імпорті переважали машини, устаткування, транспортні засоби та прилади – 27,5% до загального імпорту, мінеральні продукти – 24,3 %, продукція хімічної промисловості – 19,4% [53]. Необхідно відмітити, що переважання в експорті товарів низького ступеня обробки і мінеральних продуктів в імпорті характерно і для попередніх років.

Аналіз структури зовнішньої торгівлі України по країнах свідчить про наявність широко диверсифікованих торговельних зв'язків. Україна має експортно-імпортні операції з країнами СНД, Європи, Азії, Америки, Африки, Австралії. Однак, основними торговельними партнерами України є країни Європи і СНД.

Однією з форм зовнішньоекономічних зв'язків України є міжнародний рух капіталу. Найбільше прямих іноземних інвестицій зосереджено у фінансовій та страховій діяльності. Також інвестиції вкладаються у металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, в оптову та роздрібну торгівлю, в операції з нерухомим майном, в професійну, наукову та технічну діяльність, в

виробництво харчових продуктів, в інформацію та телекомунікації, в діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, будівництво тощо. Основними країнами-інвесторами України є Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Австрія, Росія, Велика Британія. Аналізуючи динаміку прямих іноземних інвестицій в Україну з країн Європейського Союзу, слід відмітити наступне. З 2010 р. по 2013 р. спостерігалось стрімке зростання прямих іноземних інвестицій з 31538,4 млн дол. до 41132,3 млн дол.; з 2014 р. по 2017 р. відмічається протилежна тенденція їх стрімкого скорочення з 41032,8 млн дол. по 23425,7 млн дол.; й, нарешті, у 2018 р. даний показник поступово збільшується до 24145, млн дол. [50].

Участь України в процесах міжнародної міграції робочої сили є важливим напрямом міжнародного економічного співробітництва. Нині Україна виступає на міжнародних ринках як держава-експортер і держава-імпортер робочої сили. Серед країн, в які в основному спрямовані трудові міграційні потоки України переважають - Польща, Швеція, Кіпр, Росія, Іспанія, Німеччина. У нашу країну приїжджають працевлаштовуватися іммігранти з Молдови, Росії, Туреччини, Китаю, В'єтнаму, працюють вони в основному в сферах послуг і торгівлі, українські ж громадяни за кордоном - у промисловості, будівництві, сільському господарстві. Спостерігається динаміка зростання міграції громадян України, які були працевлаштовані за кордоном, і навпаки тенденція до зниження іноземних громадян, що працюють в Україні. Також слід звернути увагу на існування проблеми «витоку мізків», яка полягає в міграції висококваліфікованих кадрів і має негативні наслідки, приводить до втрати наукового, інтелектуального, культурного потенціалу нашої країни, тому потребує нагального вирішення.

Також слід відзначити такий напрям міжнародного економічного співробітництва України, як поглиблення співпраці з міжнародними економічними організаціями. Міжнародні фінансові організації відіграють важливу роль для України, здійснюють фінансову підтримку, а також виділяють технічну допомогу з метою впровадження та реалізації в нашій країні необхідних реформ, надаючи підтримку для розвитку підприємств різних галузей економіки та зміцнення фінансового сектора, що в цілому сприятиме зростанню

конкурентоспроможності національної економіки. В цьому зв'язку слід виділити такі організації, як: Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD), Міжнародна фінансова корпорація (IFC), Міжнародний валютний фонд (МВФ), Організація Об'єднаних Націй (ООН), Світова організація торгівлі (СОТ). Важливою ролі набуває для України співпраця з Європейським Союзом. Подальша інтеграція України з ЄС дасть можливість Україні розширити ринки, отримати інвестиційні ресурси, підвищити технологічний рівень виробництва тощо.

Взаємодія України з іншими країнами світу буде сприяти підвищенню ефективності виробництва за рахунок міжнародної спеціалізації і кооперації, зростанню її конкурентоспроможності, залученню додаткових ресурсів, економічному розвитку національної економіки. Але разом з тим виникає необхідність координації економічної політики, врахування міжнародних стандартів, може спостерігатись зниження конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку, зростання залежності від інших країн світу.

Першочерговим завданням є створення умов для участі України у всіх формах міжнародних економічних відносин: міжнародних торговельних відносинах, інвестиційних, технологічних, міграції робочої сили, валютно-фінансових відносинах, а також у взаємодії з міжнародними економічними організаціями, інтеграційними об'єднаннями.

При вирішенні даної проблеми необхідним є врахування специфіки національної економіки. Україна володіє рядом переваг, реалізація яких сприяє економічному розвитку та ефективності взаємодії нашої країни з іншими країнами світу. До них відносяться: наявність природних ресурсів, висококваліфікованої робочої сили, здатність створювати нові технології, вигідне географічне положення. Тому необхідно максимально використовувати вказані переваги, розвиваючи власне високотехнологічне виробництво з урахуванням міжнародної спеціалізації [37].

Разом з тим, існують фактори, що негативно впливають на розвиток міжнародних економічних відносин. До них належать: складність ведення бізнесу, недосконалість законодавства, його мінливість, нерозвиненість ринкових інститутів тощо. Необхідно

максимально ефективно використовувати наявні економічні ресурси. Для цього потрібно забезпечити макроекономічну і політичну стабільність, державну підтримку створення нових технологій і розвитку високотехнологічних виробництв, створення гідних умов і оплати праці, покращення інвестиційного клімату, що сприятиме притоку прямих іноземних інвестицій і, відповідно, нових технологій і реалізації національного економічного потенціалу.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь.

1. Світове господарство - це:

- а) частина економічної теорії;
- б) сукупність національних економік країн світу, пов'язаних між собою мобільними факторами виробництва;
- в) міжнародний обмін товарами;
- г) синонім міжнародного поділу праці.

2. Міжнародний поділ праці – це:

- а) вищий ступінь розвитку суспільного, територіального поділу праці між країнами, що передбачає сталу концентрацію виробництва окремої продукції в різних країнах;
- б) форма поділу праці між країнами, за якої збільшення концентрації однорідного виробництва відбувається на базі диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відокремлені) технологічні процеси, в окремі галузі виготовлення продукції понад внутрішні потреби;
- в) обмін продуктами праці різних галузей виробництва;
- г) спільне виготовлення виробниками декількох країн певних видів товарів для світового ринку.

3. До цілей інтеграції належить:

- а) структурна перебудова економіки;
- б) географічна близькість;
- в) спільність проблем;
- г) збільшення кількості поглинань компаній.

4. Якщо частка капіталу ТНК у зарубіжному підприємстві складає більше 50 %, то це підприємство відносно ТНК називається:

- а) філія;

- б) асоційована компанія;
- в) дочірнє підприємство;
- г) холдингова компанія.

5. До позитивних наслідків глобалізації не належать:

- а) збільшення ефективності виробництва;
- б) створення нових робочих місць;
- в) диспропорційність економічного розвитку;
- г) немає правильної відповіді.

Вправа 2. Виконайте завдання.

Завдання 1. Використовуючи статистичні дані, розрахуйте ступінь відкритості економіки України. До якої групи країн за цим критерієм належить Україна?

Завдання 2. Знайдіть відповідність між двома стовпцями таблиці:

1. Узгоджене скасування національних митних тарифів і введення загального митного тарифу і єдиної системи нетарифного регулювання торгівлі по відношенню до третіх країн	А Преференційні торгові угоди
2. Країни надають більш сприятливий режим одна одній, ніж третім країнам при збереженні національних митних тарифів кожної з країн	Б Зона вільної торгівлі
3. Повне скасування митних тарифів у взаємній торгівлі при збереженні національних митних тарифів у відносинах з третіми країнами	В Митний союз
4. Існування загального митного тарифу і вільного руху товарів і факторів виробництва, координація макроекономічної політики й уніфікація законодавств у ключових областях – валютній, бюджетній, грошовій	Г Спільний ринок
5. Свобода руху товарів, послуг, факторів виробництва	Д Економічний союз

Завдання 3. Розкрийте проблему інтеграції України до світового господарства. Які шляхи її вирішення?

Глава 15. ОСНОВНІ ФОРМИ СВІТОГОСПОДАРСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

15.1. Міжнародна торгівля і принцип порівняльних переваг

Однією з основних форм міжнародних економічних відносин є

міжнародна торгівля, що представляє собою переміщення товарів і послуг між усіма країнами світу і базується на міжнародному поділі праці і спеціалізації. Міжнародна торгівля є засобом, за допомогою якого країни можуть розвивати спеціалізацію, підвищувати продуктивність своїх ресурсів і, отже, збільшувати загальний обсяг виробництва.

Міжнародна торгівля складається з двох зустрічних потоків – експорту й імпорту і характеризується торговим сальдо і торговим оборотом.

Експорт – продаж товару, що передбачає його вивіз за кордон.
Імпорт – покупка товару, що передбачає його ввіз з-за кордону.
Торгове сальдо – різниця вартісних обсягів експорту й імпорту.
Торговий оборот – сума вартісних обсягів експорту й імпорту. Дані показники використовуються для всебічного аналізу міжнародної торгівлі.

Для оцінки участі країни в зовнішньоторговельних операціях використовуються наступні показники: частка експорту й імпорту у ВВП, частка експорту у світовому експорті, частка імпорту у світовому імпорті. Зміни величини чистого експорту впливають на рівень ВВП приблизно в такий же спосіб, як і коливання різних видів внутрішніх витрат.

Характерними рисами міжнародної торгівлі є:

– вона виступає як замітник міжнародного переміщення факторів виробництва, мобільність яких значно нижче, ніж усередині країни, унаслідок природних обмежень міграції факторів виробництва, а також мір державного регулювання;

– на відміну від внутрішньої міжнародна торгівля опосереднюється валютним обміном на основі валютних курсів, що змінюються у зв'язку не тільки з торговим, але й з платіжним балансом;

– міжнародна торгівля піддається політичному контролю і втручанню, які істотно відрізняються за ступенем і характером від відповідних мір у відношенні до внутрішньої торгівлі.

Однією з основних теорій міжнародної торгівлі є теорія порівняльних переваг, яка була розроблена Д. Рікардо. Теорія порівняльних переваг полягає в тому, що країни повинні спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які вони можуть виробляти з відносно

більш низькими витратами в порівнянні з іншими країнами. У такому випадку торгівля буде взаємовигідною для обох країн незалежно від того, чи є виробництво в одній з них абсолютно більш ефективним, чим в іншій. На рис. 15.1 країна А має порівняльні переваги щодо продукту П, а країна Б – продукту К, що і відбивають лінії їхніх виробничих можливостей CW . Використовуючи переваги міжнародної спеціалізації і торгівлі, країни А і Б можуть перевершити обсяги виробництва, обумовлені лініями їх внутрішніх виробничих можливостей, а саме: країна А пересувається з точки А на лінії внутрішніх виробничих можливостей до точки А' на лінії торгових можливостей $C'W$, а країна Б – відповідно з точки В до точки В' на лінії торгових можливостей $C'W'$.

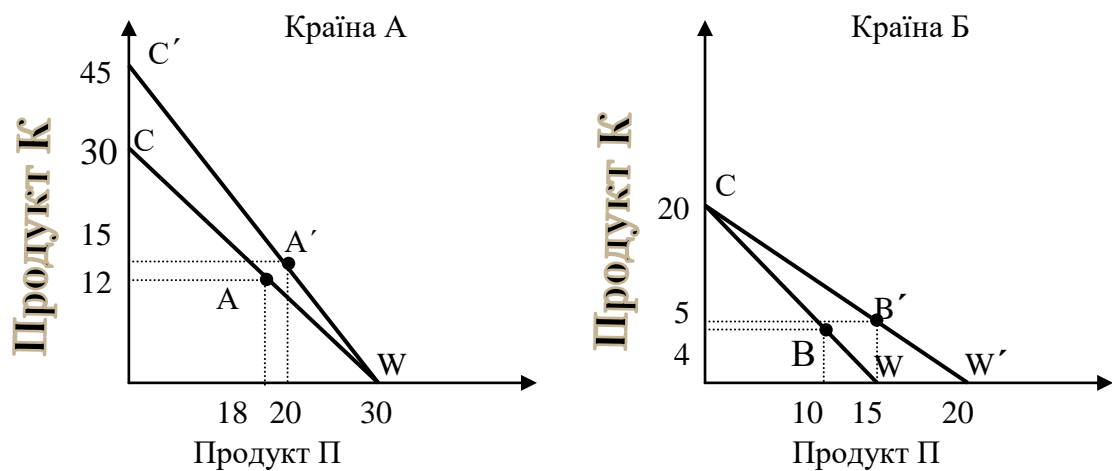

Рисунок 15.1 – Зростання споживання в результаті торгівлі

У результаті спеціалізації і торгівлі країни і світове господарство одержують вигоду, що полягає, з одного боку, у зниженні витрат на виробництво за рахунок більш ефективного розміщення ресурсів і, з іншого боку, у збільшенні споживання.

15.2. Свобода торгівлі і протекціонізм

Як уже відзначалося, міжнародна торгівля піддається державному регулюванню. У залежності від масштабів втручання держави в міжнародну торгівлю розрізняють протекціоністську торгову політику і політику вільної торгівлі. **Свобода торгівлі** – це політика мінімального

державного втручання в зовнішню торгівлю, що розвивається на основі вільних ринкових сил попиту та пропозиції. **Протекціонізм** – це державна політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом використання тарифних і нетарифних інструментів торгової політики.

Політика вільної торгівлі дозволяє реалізувати принцип порівняльних переваг, використовувати переваги міжнародної спеціалізації і торгівлі. Незважаючи на це у дійсності міжнародна торгівля здійснюється з торговими обмеженнями, основними видами яких є:

1) **мито (тариф)** – податок, що підлягає сплаті при ввозі-вивозі товару на територію країни;

2) **квота** – кількісна міра обмеження експорту чи імпорту товару визначеною кількістю чи грошовою сумою на визначений проміжок часу;

3) **ліцензування** – регулювання зовнішньої торгівлі через дозволи, що видаються державними органами на експорт чи імпорт у встановлених кількостях на визначений проміжок часу;

4) **«добровільне» обмеження експорту** – кількісне обмеження експорту, засноване на зобов'язанні торгового партнера обмежити обсяг свого експорту у визначені країни;

5) **внутрішня субсидія** – фінансовий метод торгової політики і дискримінації проти імпорту, що передбачає бюджетне фінансування виробництва усередині країни товарів, що конкурують з імпортними;

6) **експортна субсидія** – фінансовий метод торгової політики, що передбачає бюджетні виплати національним експортерам і дозволяє підвищувати конкурентноздатність експорту;

7) **демпінг** – фінансовий метод торгової політики, що представляє собою просування товарів на зовнішній ринок за рахунок зниження експортних цін нижче нормального рівня цін, що існує в цих країнах;

8) **експортне кредитування** – фінансовий метод торгової політики, що полягає у фінансовому стимулюванні державою розвитку експорту;

9) **приховані методи торгової політики** – вимоги про дотримання національних стандартів, про одержання сертифікатів якості імпоротної продукції, внутрішні податки і збори.

Розглянемо наслідки торгових обмежень на прикладі імпортного

мита (тарифу). Мито виконує наступні функції: фіскальну, тому що воно є однією зі статей доходної частини державного бюджету; протекціоністську (захисну), тому що воно є інструментом огороження місцевих виробників від іноземної конкуренції. Рисунок 15.2. характеризує економічні наслідки введення тарифу.

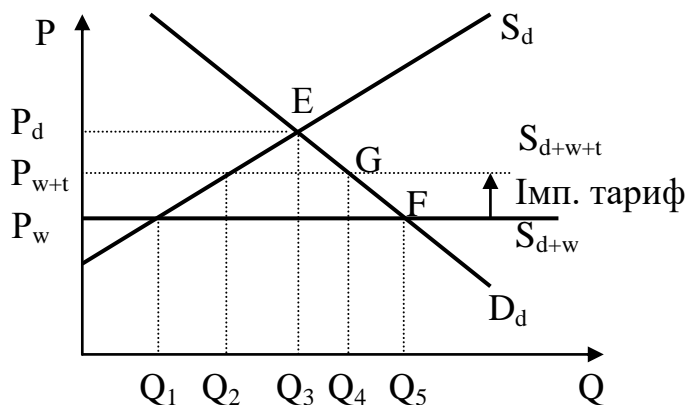

Рисунок 15.2 – Вплив тарифу на економіку країни

До початку торгівлі. Лінія S_d – графік внутрішньої пропозиції, лінія D_d – графік внутрішнього попиту. Країна виробляє і споживає товар у точці E , тобто Q_3 товару за ціною P_d .

При свободі торгівлі. Світова ціна на товар (P_w) нижче, ніж внутрішня ціна. Світові постачання товару необмежені за ціною P_w . Крива пропозиції представлена лінією S_{d+w} . Рівновага буде досягнута у точці F , у якій обсяг попиту складе Q_5 , пропозиції Q_1 . Q_1Q_5 товару імпортується. Внутрішня ціна товару упала з P_d до P_w , місцеві виробники продають на Q_3Q_1 товару менше, ніж до торгівлі.

Після введення тарифу. Внутрішня ціна імпортного товару зростає на розмір мита з P_w до P_{w+t} . Крива пропозиції пересувається вгору на рівень S_{d+w+t} . Рівновага досягається в точці G , у якій внутрішнє виробництво збільшується на Q_1Q_2 , а внутрішнє споживання падає на Q_5Q_4 . Імпорт скорочується з Q_1Q_5 до Q_2Q_4 .

Економічні наслідки тарифів такі:

1) у результаті обкладання імпорту митом відбувається збільшення доходів бюджету; останні є перерозподіленими від споживачів на користь держави;

2) відбувається перерозподіл доходів від споживачів до

вітчизняних виробників продукції, що конкурує з імпортом;

3) виникає необхідність внутрішнього виробництва під захистом тарифу додаткової кількості товарів при більш високих витратах, при цьому задіюються ресурси, спеціально не призначені для виробництва даного товару, що підвищує витрати виробництва і знижує його ефективність;

4) скорочується споживання товару в результаті росту його ціни на внутрішньому ринку.

Крім того, тариф на імпорт безпосередньо підриває експорт країни, веде до скорочення загального рівня зайнятості й у кінцевому рахунку веде до згортання більш ефективних галузей і експансії неефективних. Таким чином, незважаючи на те, що тариф сприяє захисту молодих галузей, стимулює вітчизняне виробництво, є джерелом бюджетних доходів, він негативно впливає на економіку країни, а саме: сповільнює економічне зростання, збільшує податковий тягар на споживачів, сприяє розвитку неефективних галузей.

З урахуванням даних обставин країни прагнуть лібералізувати міжнародну торгівлю. Рішенню даної проблеми сприяє діяльність Світової організації торгівлі (WTO) і інших міжнародних економічних організацій.

Україна є учасником міжнародних торгових відносин. Слід зазначити, що незважаючи на те, що Україна приймає все більш активну роль в міжнародній торгівлі, структура експорту й імпорту залишається несприятливою: в експорті переважає металопродукція, в імпорті - енергоносії, машини й устаткування, що несприятливо позначається на подальшому розвитку країни. Тому варто проводити заходи, що сприяли б розвитку національного виробництва з високим рівнем технологій, здатних випускати конкурентноспроможну продукцію.

15.3. Переміщення факторів виробництва

Для сучасного світового господарства характерним є не тільки переміщення товарів і послуг між країнами, але й переміщення факторів виробництва – капіталу, робочої сили, технологій. Термін «**міжнародний рух капіталу**» застосовується для позначення, головним чином, фінансових потоків кредиту і зобов'язань. Це міжнародне переміщення фінансових вимог, потоки між кредиторами і позичальниками в різних країнах чи фінансові потоки між власниками і

підприємствами, якими вони володіють за кордоном. Кредитори чи власники передають позичальникам чи закордонним філіям гроші для використання в сьогоднішньому в обмін на зобов'язання чи акції, що забезпечують їм одержання в майбутньому відсотка чи дивіденду.

Міжнародні потоки капіталу класифікуються в такий спосіб:

1) по джерелах походження:

– офіційний капітал – кошти з державного бюджету, що переміщуються за кордон за рішенням урядів, міжурядових організацій (державні позики, позички, кредити МВФ, Світового банку);

– приватний капітал – кошти приватних фірм, банків (інвестиції приватних фірм, міжбанківське кредитування);

2) за характером використання:

– підприємницький капітал – кошти, які вкладені у виробництво з метою одержання прибутку;

– позичковий – той, що дається в борг з метою одержання відсотка;

3) за терміном вкладення:

– середньостроковий і довгостроковий – вкладення більш ніж на 1 рік;

– короткостроковий – вкладення на термін менш року;

4) за метою вкладення:

– прямі інвестиції – вкладення, що забезпечують контроль інвестора над даним об'єктом;

– портфельні інвестиції – вкладення капіталу в іноземні цінні папери, що не дають інвестору права контролю над об'єктом інвестування.

Особливої уваги заслуговує розподіл капіталу на прямі і портфельні інвестиції, тому що на них засновані різні міжнародні форми виробництва. Швидкими темпами розвиваються, у тому числі, і транснаціональні корпорації, що засновані на прямому інвестуванні. Основною причиною прямих іноземних інвестицій є прагнення розмістити капітал у тій країні і тій галузі, у якій він принесе максимальний прибуток. При різній прибутковості капіталу в країнах він буде переміщуватись з країни з низькою прибутковістю до країн, в яких прибутковість вище. Наслідки прямих іноземних інвестицій наступні. Сукупний обсяг виробництва, вироблений за допомогою капіталу, що залишився в країні-експортері і інвестованого в країну – імпортера, збільшиться за рахунок більш продуктивного використання

капіталу. У той же час у країні-імпортері відбувається розширення внутрішнього виробництва як за рахунок власного капіталу, так й інвестованого. При цьому прибутковість капіталу в країні експортері збільшиться, у країні-імпортері зменшиться. У цілому міжнародне переміщення капіталу позитивно впливає на світову економіку, приводить до збільшення сукупного світового виробництва за рахунок більш ефективного перерозподілу і використання факторів виробництва.

Головна причина портфельних інвестицій – прагнення розмістити капітал у тій країні й у таких цінних паперах, у яких він буде приносити максимальний прибуток. Портфельні інвестиції також позитивно впливають на світове господарство. Слід зазначити, що світові інвестиційні процеси інтенсифікуються, причому основні потоки і прямих, і портфельних інвестицій приходяться на розвинуті країни, але портфельні інвестиції зростають більш швидкими темпами, ніж прямі.

Україна усе більше залучається до світових інвестиційних процесів. Слід зазначити зростання обсягів інвестицій у національне господарство переважно за рахунок портфельних інвестицій. Основними інвесторами є США, Німеччина, Нідерланди, Велика Британія, Ліхтенштейн. Незважаючи на зростання обсягів інвестицій, відчувається їх недостатність. Головними перешкодами на шляху залучення інвестицій є політична й економічна нестабільність, недосконала законодавча база, непродумана податкова політика.

Важливе значення для світової економіки має міграція робочої сили. Під **міграцією робочої сили** розуміють переселення працездатного населення з одних держав в інші більш ніж на один рік. Основною причиною міграції робочої сили є різний рівень оплати праці в країнах. Робоча сила переміщується з країни з більш низьким рівнем оплати праці в країну з більш високим рівнем, приводячи до вирівнювання рівнів зарплати в двох країнах. При цьому наслідки міграції робочої сили неоднозначні. З одного боку, у країні – експортері робочої сили програють підприємці і споживачі. Програє держава, тому що втрати в зв'язку з відсутністю майбутніх податкових надходжень від мігрантів переважають вигаши, одержуваний у результаті скорочення суспільних благ і послуг, що припадають на них, оскільки немає віддачі (вона здійснюється в країні-імпортері) від тієї групи мігрантів, що

одержала освіту за рахунок платників податків. Крім того, країна втрачає, якщо відбувається відтік висококваліфікованої робочої сили («витік мозків»), що приводить до зниження технологічного потенціалу країн-експортерів, їхнього загального наукового і культурного рівня. Дана проблема характерна для країн з нестабільною економікою, що не здатні створити умови для реалізації здібностей працівників і забезпечити їм відповідний рівень оплати праці. З іншого боку, країна, що експортує робочу силу, одержує перекази частини доходів емігрантів. Відтік робочої сили за кордон підвищує загальний рівень оплати праці, що підвищує рівень добробуту трудящих. В умовах надмірності робочої сили вивіз її дозволяє знизити безробіття.

У країні – імпортері робочої сили, з одного боку, виграють підприємці і споживачі, виграє держава, особливо при в'їзді висококваліфікованої робочої сили, але, з іншого боку, держава тепер несе витрати по соціальному забезпеченню робочої сили, що прибула. У країні знижується загальний рівень оплати праці, що негативно позначається на добробуті працівників. Крім того, приплив робочої сили з-за кордону може ускладнити проблему зайнятості.

У цілому сукупний обсяг світового виробництва зростає за рахунок більш ефективного використання трудових ресурсів. Крім того, міграція веде до міжнародного переносу знань, що позитивно впливає на світове господарство.

Ще однією формою міжнародних економічних відносин, прямо пов'язаною з НТП, є міжнародна передача технологій, що може розглядатися і як звичайна міжнародна торгівля, але дуже специфічним товаром, і як міжнародне переміщення фактора виробництва. Міжнародне переміщення технологій пов'язане з відмінностями в рівні розвитку НТП в окремих країнах, у забезпеченості працею і капіталом, ресурсами знань. Воно може здійснюватися в «чистому» виді (торгівля патентами, ліцензіями, «ноу-хау») і у виді торгівлі технологічно ємними товарами.

Зміна технології з часом впливає на міжнародну торгівлю. Це можна простежити за допомогою теорії циклу життя товару, відповідно до якого деякі країни спеціалізуються на виробництві й експорті технологічно нових товарів, одержуючи при цьому динамічні порівняльні переваги перед іншими країнами, тоді як інші – на

виробництві уже відомих товарів. Проілюструємо дану теорію графічно. На рис. 15.3 представлений цикл життя товару, причому країна А є країною – розроблювачем, країна В – імітатором, С – споживання товару, Y – виробництво.

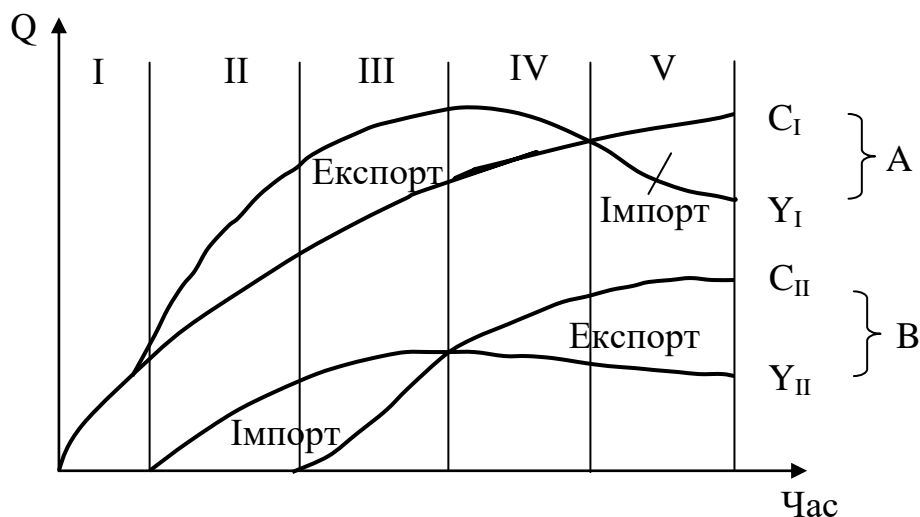

Рисунок 15.3 – Цикл життя товару в міжнародній торгівлі

Відповідно до теорії товар проходить п'ять стадій життя в міжнародній торгівлі:

стадія I – стадія нового продукту. Новий продукт виробляється і споживається тільки в країні – розроблювачі;

стадія II – стадія зростання продукту. Товар удосконалюється, зростає його продаж на внутрішньому ринку, починається експорт за кордон. Країна має тимчасову монополію у виробництві і торгівлі даним товаром;

стадія III – стадія зрілості товару. Недоцільно подальше виробництво тільки в країні-розроблювачі, ефективним є перенесення частини стандартизованого виробництва в інші країни, де вартість робочої сили значно нижче. Інші країни починають виробляти товар за ліцензією для свого внутрішнього ринку;

стадія IV – стадія падіння виробництва товару. Цінова конкуренція технологій призводить до того, що країна – імітатор починає поставляти товари не тільки на свій внутрішній ринок, але й на

ринок країни, що розробила товар. Внутрішнє виробництво в країні – розроблювачі падає й експорт припиняється;

стадія V – стадія припинення внутрішнього виробництва товару. Країна–розроблювач цілком припиняє своє внутрішнє виробництво і насичує свій ринок за рахунок імпорту.

Міжнародна передача технологій має істотне значення для світового господарства, оскільки сприяє проникненню новітніх досягнень НТП в усі країни.

Всі операції, що здійснює країна з іншими країнами світу, знаходять висвітлення в платіжному балансі. **Платіжний баланс** – статистичний звіт, у якому в систематичному виді наводяться сумарні дані про зовнішньоекономічні операції даної країни з іншими країнами світу за визначений період часу. Платіжний баланс має три складові частини: рахунок поточних операцій, рахунок руху капіталів і офіційні резерви. У рахунку поточних операцій враховуються операції, пов'язані з експортом-імпортом товарів, послуг, чисті доходи від інвестицій, чисті грошові перекази. Всі операції в сумі являють собою баланс по поточних операціях.

Складовою частиною балансу по поточним операціям є **торговий баланс**, що показує різницю між товарним експортом країни та її товарним імпортом. Якщо експорт перевищує імпорт, то утворюється позитивне сальдо торгового балансу, якщо імпорт перевищує експорт, то виникає негативне сальдо торгового балансу.

Рахунок руху капіталів відбиває потоки капіталу, пов'язані з купівлею-продажем матеріальних і фінансових активів, що мали місце у визначеному році. Приток капіталу в країну і відтік капіталу з країни в сумі складають баланс руху капіталів.

Баланс по поточних операціях і баланс руху капіталів взаємозалежні. Вони є відображенням один одного. Дефіцит платіжного балансу по поточних операціях фінансується в основному чистим притоком капіталу за рахунок руху капіталів. І навпаки, актив поточного платіжного балансу країни супроводжується чистим відтоком капіталу.

У кожній країні існують офіційні резерви, тобто запаси іноземної

валюти, що використовуються для врегулювання незбалансованості платіжного балансу по поточних операціях і руху капіталів. До офіційних резервних активів відносяться монетарне золото, спеціальні права запозичення (СДР), резервна позиція в МВФ, іноземна валюта, іноземні офіційні активи. Якщо баланс по поточних операціях і руху капіталів зводиться з дефіцитом, то Центральний банк продає іноземну валюту із своїх резервів, якщо сальдо позитивно, то відбувається купівля іноземної валюти. Дефіцит платіжного балансу в точності дорівнює чистим продажам іноземної валюти Центральним банком. І навпаки, позитивне сальдо платіжного балансу буде в точності дорівнювати чистим закупівлям іноземної валюти Центральним банком.

Таким чином, всі три складові частини платіжного балансу – рахунки поточних операцій, руху капіталів і офіційні резерви в сумі повинні складати нуль. У протилежному випадку мають місце дефіцити чи активи платіжного балансу.

15.4. Міжнародні валютні відносини і валютні системи

Міжнародна валютно-фінансова система – закріплена в міжнародних угодах форма організації валютно-фінансових відносин, що функціонують самостійно чи обслуговують міжнародний рух товарів і факторів виробництва. Валютно-фінансова система опосереднює зв'язки між окремими суб'єктами у світовій економіці і сприяє розвитку міжнародної торгівлі і руху факторів виробництва.

Валютно-фінансова система складається з двох груп елементів – валютних і фінансових. До першої відносяться національні валюти, умови їх взаємної конвертованості і оборотності, валютний паритет, валютний курс і механізми його регулювання; до другої – міжнародні фінансові ринки і механізми торгівлі конкретними фінансовими інструментами. Самостійним елементом валютно-фінансової системи є міжнародні розрахунки.

Під **валютою** розуміється будь-який товар, здатний виконувати функцію засобу обміну на міжнародній арені. Розрізняють національну валюту, іноземну валюту, резервну валюту, вільно використовувану валюту, тверду валюту.

Однією з найважливіших характеристик валюти є її **конвертованість**, під якою розуміється здатність вільного обміну національної валюти на іноземну і використання іноземної валюти в угодах з реальними і фінансовими активами. Розрізняють конвертованість по поточних операціях, конвертованість по капітальних операціях, повну конвертованість, внутрішню конвертованість, зовнішню конвертованість.

Валютні системи еволюціонували тривалий час. Їх класифікація заснована на тім, який актив визнається резервним. За цим критерієм виділяються системи золотого, золотодевізного і девізного стандарту.

Золотий стандарт (з 1880 р. до 1914 р. і з 1925 р. до 1931р.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційному закріпленні країнами золотого змісту в одиниці національної валюти з зобов'язанням центральних банків купувати і продавати національну валюту в обмін на золото. Валютні курси були фіксованими, що називалося монетним паритетом. Курси могли коливатися навколо монетного паритету, у рамках золотих крапок, якщо валютний курс виходив за рамки золотих крапок, то відбувався перелив золота з країни в країну, що повертало курс на місце. Країни не могли контролювати грошову масу, що викликало процеси макроекономічної нестабільності. Дефіцит платіжного балансу покривався золотом і переливом короткострокового капіталу. Криза 30-х років, одержавлення золотого запасу, девальвація валют, збільшення торгових обмежень, у результаті чого міжнародна торгівля скоротилася майже вдвічі, привели до розпаду системи золотого стандарту.

Золотодевізний стандарт (1944–1971 рр.) – міжнародна валютна система, заснована на офіційно установлених фіксованих паритетах валют до долара США, що був конвертованим у золото за фіксованим курсом. Функціонування даної системи пов'язано з діяльністю Міжнародного валютного фонду (МВФ), на який були покладені функції керування. Основними елементами цієї, Бреттон-Вудської, валютної системи є наступні:

– введення уніфікованої системи валютних курсів з офіційно зафіксованим курсом валюти до золота чи іншої валюти;

- установлення паритету валют до золота або прямо, або через золотий зміст долара США, зафіксований на 01.07.1944 р. у розмірі 0,88571 г золота за 1 дол., чи 35 дол. за унцію;
- забезпечення конвертованості двох резервних валют – долара США і фунта стерлінгів – у золото за офіційним курсом;
- підтримка курсів усіх валют у межах 1% відхилення від паритету;
- одержання згоди МВФ на будь-яку зміну курсу, що перевищує 10% відхилення від паритету.

Система фіксованих курсів функціонувала успішно приблизно до 60-х років. Однак пізніше, унаслідок зміни конкурентних позицій окремих країн, дефіциту платіжного балансу в країнах з резервною валютою, ця система стала менше відповідати потребам світової економіки. У 1971 р. США офіційно припинили конвертувати долари в золото за офіційним курсом. Бреттон-Вудська система розпалася.

Сучасна валютна система (з 1978р.) – це девізна система з комбінацією фіксованих і плаваючих курсів, регульована на двосторонній і багатосторонній основі.

Основними рисами сучасної валютної системи є:

- країни можуть використовувати будь-яку систему валютного курсу за своїм вибором – фіксованого чи плаваючого;
- МВФ повинний здійснювати твердий нагляд за розвитком валютних курсів і угодами про їх встановлення;
- скасовано офіційну ціну золота і воно перестало відігравати роль офіційного засобу платежу між МВФ і його членами;
- створено спеціальні права запозичення (СДР) як додатковий резервний актив у міжнародній валютній системі.

Одним з елементів валютно-фінансової системи є валютний курс. **Валютний курс** – це ціна одиниці національної валюти, виражена в одиницях іноземної валюти.

Види валютних курсів:

- **фіксований** – офіційно встановлене співвідношення між національними валютами, що допускає тимчасове відхилення від нього в ту чи іншу сторону не більше ніж на 2,25%;
- **обмежено гнучкий** – офіційно встановлене співвідношення між

національними валютами, що допускає невеликі коливання валютного курсу відповідно до встановлених правил;

– **плаваючий курс** – вільно змінюється під впливом попиту та пропозиції, на який держава може за певних умов впливати шляхом валютних інтервенцій.

Економічний зміст зміни валютного курсу за режимом плаваючого і фіксованого валютного курсу різний. Якщо країна дотримується режиму плаваючого валютного курсу, то його зміна відбувається як результат простої взаємодії ринкових сил попиту та пропозиції. У результаті національна валюта може або знецінитися, що означає одночасне подорожчання іноземної валюти, або подорожчати, що означає одночасне знецінення іноземної валюти (рис. 15.4).

Якщо при постійній пропозиції валюти попит на неї зріс, то крива попиту пересунеться на рівень $D'_\$$. Виниклий дефіцит попиту на іноземну валюту в розмірі AB пересуває баланс попиту та пропозиції в точку A' , що означає зростання її курсу до E' . Аналогічно падіння попиту на іноземну валюту приводить до переміщення кривої попиту на рівень $D''\$$. Виникає надлишок пропозиції іноземної валюти в розмірі AC , баланс устанавлюється на більш низькому рівні A'' , що означає падіння валютного курсу до E'' . Аналогічні ефекти виникають при постійному попиті на валюту, але при зміні пропозиції.

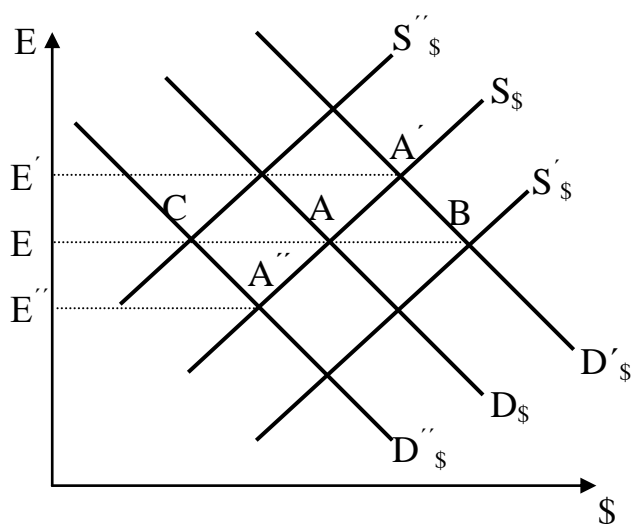

Рисунок 15.4 – Адаптація плаваючого валютного курсу

У випадку фіксованого режиму валютного курсу його адаптація відбувається інакше (рис. 15.5.).

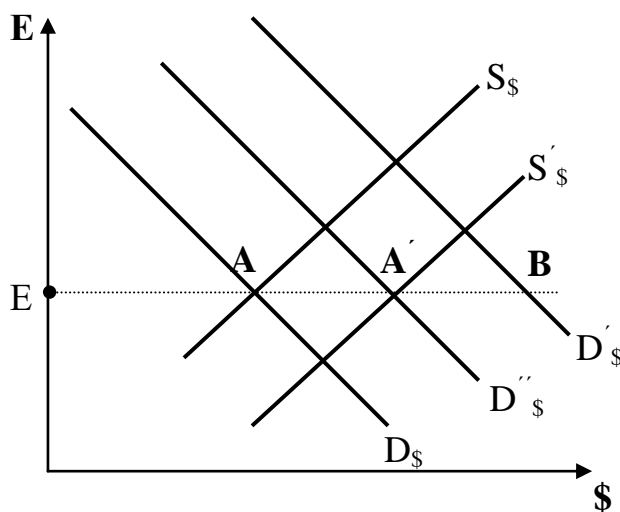

Рисунок 15.5 – Адаптація при фіксованому валютному курсі

Наприклад, при рості попиту на іноземну валюту (крива попиту пересувається на рівень $D'_\$_$) центральний банк продає іноземну валюту зі своїх резервів для утримання курсу на колишньому рівні (крива пропозиції пересувається в сторону $S'_\$_$). Одночасно відбувається скорочення обсягу національної валюти, що знаходиться в обігу. Зменшення грошової маси означає скорочення витрат, у тому числі і на імпорт. Це зменшує попит на валюту. У результаті крива попиту D' поступово пересувається назад до рівня D'' . Процес адаптації відбувається доти, доки курс не відновиться на колишньому рівні E .

Факторами, що впливають на валютний курс є:

1. Зміни в смаках споживачів. Якщо споживачі стали віддавати перевагу товарам іншої країни, то попит на іноземну валюту і, відповідно, її валютний курс зросте.

2. Відносна зміна цін. Якщо рівень внутрішніх цін підвищиться, а в іншій країні залишиться незмінним, то споживачі стануть віддавати перевагу товарам іншої країни, що підвищить попит на іноземну валюту і курс іноземної валюти підвищиться.

3. Відносні зміни в доходах. Якщо ріст національного доходу однієї країни випереджає ріст цього показника в інших країнах, то курс її валюти знизиться.

4. Відносні реальні процентні ставки. Якщо реальні процентні ставки в країні підвищуються, то й курс її валюти підвищується.

Зміна курсів валют безпосередньо і неоднаково впливає на вартість товарів у міжнародній торгівлі і вартість інвестицій, що виражені в цих валютах. Падіння курсу національної валюти призводить до зниження цін національних товарів на світовому ринку, виражених в іноземній валюті, що сприяє росту експорту. Ціни ж на іноземні товари, виражені в національній валюті, стають вище, у результаті чого імпорт скорочується. У результаті падіння курсу національні активи і цінні папери дешевшають і стають більш привабливими для іноземних інвесторів, що приводить до збільшення припливу капіталу з-за кордону. Підвищення курсу національної валюти приводить до зворотних ефектів.

Міжнародні валютні відносини на сучасному етапі характеризуються складністю, суперечливістю та водночас поглибленням координації економічної політики держав. Координація валютно-фінансової політики здійснюється і на рівні держав, і в межах міждержавних організацій, провідне місце серед яких займають Міжнародний валютний фонд (МВФ) і група Всесвітнього банку – Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) і три його філії – Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК) і Багатостороннє інвестиційно–гарантійне агентство (БІГА). Міжнародні валютно-фінансові і банківські організації регулюють валютно-фінансові відносини, забезпечують ефективне функціонування валютно-фінансової сфери, сприяють співробітництву між країнами. Крім того, у даний час зростає їх роль у сфері аналізу й узагальнення інформації про тенденції розвитку, розробці рекомендацій з найважливіших проблем світового господарства.

На сучасному етапі розвитку світового господарства зростає значення регіональних валютно-фінансових і кредитних організацій, таких як Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ).

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Чому галузі, що конкурують з імпортом, виступають проти вільної зовнішньої торгівлі:

- а) їм доведеться підвищити ефективність виробництва, щоб залишатись конкурентоздатними;
- б) вони втрачають обсяг продажу тим споживачам, які бажають купувати імпорتنу продукцію;
- в) вони будуть змушені продавати свою продукцію за нижчими цінами, тому що конкуренція загострюється;
- г) всі відповіді вірні.

2. Міжнародне переміщення капталу в світовому масштабі приведе до:

- а) стабілізації обсягів виробництва;
- б) збільшення обсягів виробництва;
- в) зменшення обсягів виробництва;
- г) зниження темпів економічного росту.

3. В результаті міжнародної міграції робочої сили (за інших рівних умов):

- а) робочі, що залишились в країні еміграції, і підприємці в приймаючій країні отримують чистий економічний вигравш;
- б) підприємці в країні еміграції і робочі в приймаючій країні отримують чистий економічний вигравш;
- в) робочі, що залишились в країні еміграції, і робочі в приймаючій країні отримують чистий економічний вигравш;
- г) підприємці і в країні еміграції, і в приймаючій країні отримують чистий економічний вигравш.

4. Що з нижче перерахованого сприяє підвищенню обмінного курсу національної валюти (за інших рівних умов):

- а) зниження процентних ставок у даній країні;
- б) підвищення в даній країні рівня цін;
- в) підвищення в даній країні рівня продуктивності праці;
- г) підвищення в даній країні ставок номінальної заробітної плати.

5. Дефіцит платіжного балансу може бути профінансований:

- а) за допомогою девальвації валюти;
- б) шляхом збільшення зовнішньої заборгованості;
- в) використання (витрати) резервів іноземної валюти;
- г) відповіді б) і в) вірні.

Вправа 2. Виконайте завдання.

1. Що собою представляє міжнародна торгівля? В чому її

причини і особливості? Розкрийте значення зовнішньої торгівлі для України.

2. Виявіть недоліки і переваги систем фіксованого і плаваючого валютного курсу. Який режим валютного курсу є оптимальним для нашої країни?

3. В США долар коштує 0,7 євро. Той же долар може бути проданий за 5,5 українських гривень. Який валютний курс євро відносно української гривні.

Глава 16. ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

16.1. Сутність та фактори глобалізації

Останнім часом одним з найважливіших процесів в світі, що роблять значний вплив на подальші перспективи розвитку всього людства, стала **глобалізація**. Їй присвячені десятки конференцій і симпозіумів, сотні книг, тисячі статей. Про неї говорять і сперечаються учені, політики, бізнесмени, релігійні діячі, люди мистецтва, журналісти.

Термін «**глобалізація**» вперше був введений в науковий обіг Т. Левитом в 1983 р. Він визначив «глобалізацію» як феномен злиття ринків окремих продуктів в процесі діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК). Американський учений І. Валлерстайн визначає **глобалізацію** («світ-економіку») як системне утворення з єдиним розподілом праці і множиною культур. **Глобалізація** виявляється у зростанні міжнародної торгівлі й інвестицій, небаченій до цього диверсифікації світових фінансових ринків і ринків робочої сили, значному підвищенні ролі ТНК у світогосподарських процесах, загостренні глобальної конкуренції, появі систем глобального, стратегічного менеджменту.

На початку XXI століття глобалізація стала, мабуть, найголовнішою тенденцією в розвитку світової економіки. При цьому роль глобалізації в житті людства не обмежена тільки зміною структури економіки – її прояви ми випробовуємо на собі і в соціальній, і в культурній сфері.

Глобалізація – це загальний термін, який означає все більш складний комплекс трансграничних взаємодій між фізичними особами, підприємствами, інститутами і ринками, який виявляється в розширенні потоків товарів, технологій і фінансових коштів, в неухильному зростанні і посиленні впливу міжнародних інститутів цивільного суспільства, в глобальній діяльності транснаціональних корпорацій, в значному розширенні масштабів трансграничних комунікаційних і інформаційних обмінів, перш за все через інтернет, в трансграничному перенесенні захворювань і екологічних наслідків і у все більшій інтернаціоналізації певних типів злочинної діяльності.

Також під глобалізацією можна розуміти поступове перетворення світового простору в єдину зону, де безперешкодно переміщаються капітали, товари, послуги, де вільно розповсюджуються ідеї і пересуваються їх носії, стимулюючи розвиток сучасних інститутів і шліфуючи механізми їх взаємодії. Глобалізація, таким чином, має на увазі утворення міжнародного правового і культурно-інформаційного поля, свого роду інфраструктури міжрегіональних, в т.ч. інформаційних, обмінів. Глобалізація зачіпає всі області суспільного життя, включаючи економіку, політику, міжнародні відносини, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку і вносить значні корективи до подальших перспектив розвитку всієї світової спільноти.

Проводять відмінності між поняттями «інтернаціоналізація» і «глобалізація» економіки. У першому випадку мова йде про посилення взаємозалежності окремих національних економік під впливом економічної інтеграції, при збереженні ключової ролі національної держави і відносної автономності національних економік. Глобалізація ж приводить до того, що національні економіки стають частиною єдиної світової економічної системи, тобто глобальної економіки. Якщо раніше, за образним висловом О. Неклесі, світова економіка була полем, на якому діяли суверенні держави, то в умовах глобалізації вона перетворюється на самотійний суб'єкт, що діє на полі суверенних держав. Це означає, по-перше, вихід діяльності національних економічних суб'єктів за рамки національно-державних об'єднань. По-друге, на глобальний рівень піднімаються «приватні» економічні

проблеми - розвиток економічної ситуації і процесів в окремих країнах впливає на інші держави. По-третє, стає актуальною загальносвітова координація національної економічної політики різних держав як умови стабільності світової економічної системи.

Глобалізація - це процес, тому їй характерна нерівномірність розвитку: вона може призупинятися, прориватися на якісно новий рівень, по-різному впливати на різні країни. Цей процес є об'єктивним, обумовленим новим етапом розвитку світової економічної системи, але він схильний до значного впливу суб'єктивних сил: окремих держав, транснаціональних компаній, міжнародних інститутів. Поширено сприйняття глобалізації, як процесу вигідного, перш за все, США і низці розвинених країн. Тому глобалізація часто розглядається як «американізація» або «вестернізація» світової економіки.

Темпи глобалізації стрімко прискорилися в останні два-три десятиліття, що було детерміноване дією ряду сукупності **глобальних факторів**. Серед них:

- науково-технічний прогрес, революція в інформаційних технологіях;
- розвиток міжнародної інфраструктури, нових поколінь транспорту і зв'язку;
- поглиблення міжнародного поділу праці, подальший розвиток інтернаціоналізації виробництва;
- геоекономічні та геополітичні трансформації, пов'язані із розпадом соціалістичної системи та посиленням ринкової уніфікації сучасного світу;
- послаблення ролі традицій, соціальних зв'язків і звичаїв, інтернаціоналізація освіти, культурного простору тощо.

Глобальні проблеми – проблеми, пов'язані з природно-антропогенними явищами, що виникли у процесі розвитку сучасної цивілізації і мають загальнопланетарний характер як за своїми масштабами та значенням, так і за способами вирішення. Вони класифікуються таким чином:

1) проблеми взаємодії природи і суспільства (забезпечення людства сировиною, енергією, продовольством, збереження навколишнього природного середовища, раціональне використання

ресурсів Світового океану, мирне освоєння космічного простору тощо);

2) проблеми суспільних взаємовідносин (відвернення світової термоядерної війни та забезпечення миру, подолання економічної відсталості частини регіонів та країн світу; недопущення регіональних та міжнародних конфліктів; роззброєння і конверсія тощо);

3) проблеми розвитку людини та забезпечення її майбутнього (приспособування людини до умов природного і соціального середовища, що змінюється під впливом НТП, подолання епідемій, тяжких захворювань (СНІДу, наркоманії тощо), боротьба з міжнародною злочинністю, наркобізнесом, тероризмом, проблеми демократизації та охорони прав людини тощо).

В сучасних умовах сформовані такі основні форми міжнародного співробітництва у розв'язанні глобальних проблем:

- здійснення спільних проектів і програм по ліквідації зон економічного лиха;
- встановлення уніфікованих норм та правил природокористування;
- роззброєння і конверсія;
- виділення кредитів та допомога країнам, що розвиваються у вирішенні проблем злиднів, голоду, хвороб, неграмотності;
- загальнопланетарні та регіональні угоди під егідою ООН та інших міжнародних організацій тощо.

Реалії глобалізації, із якими стикається будь-яка національна економіка, змушують її шукати своє «природне» місце в системі міжнародних відносин. Індекс глобалізації вперше був представлений у 2002 р. та оновлений і докладно описаний у 2008 р.

Загальний індекс охоплює економічні, соціальні та політичні аспекти глобалізації. Він визначає глобалізацію як процес створення мережі зв'язків між суб'єктами на міжконтинентальні відстані, через різні потоки, включаючи людей, інформацію та ідеї, капітали і товари. При цьому глобалізація розуміється як процес, який руйнує національні кордони, об'єднує національні економіки, культури, технології та політичне керівництво й виробляє складні взаємозалежні відносини. Індекс глобалізації визначається з трьох складових:

1) економічна глобалізація, характеризується як відстань від виробника до споживача товарів, капіталу і послуг, а також як інформація та взаємосприйняття, що супроводжують ринкові обміни;

2) політична глобалізація — характеризується поширенням політики уряду;

3) соціальна глобалізація — виражена в поширенні ідей, інформації, знань.

На додаток до трьох показників вимірювання індексу обчислюється також загальний індекс глобалізації та субіндекси: економічні потоки; економічні обмеження; дані про рух інформації; відомості про особисті контакти; дані про культурну близькість.

16.2. Наслідки та прояви глобалізації

Глобалізація зачіпає всі області суспільного життя, включаючи економіку, політику, міжнародні відносини, соціальну сферу, культуру, екологію, безпеку і вносить значні корективи до подальших перспектив розвитку всієї світової спільноти. Головними проявами глобалізації є: **лібералізація торгівлі, фінансових потоків, технічний прогрес, трансформація політичної системи, зростання мобільності населення.**

Лібералізація ринку закладена в самій суті ринкового господарства. Сучасна форма лібералізації – зовнішньоекономічна лібералізація – характеризується високою інтенсивністю економічної конкуренції, розвитку ринкових інститутів і інститутів соціальної інфраструктури, високим ступенем індустріалізації, зниженням частки державного сектора, стійкістю економіки на макрорівні. Відмінності між країнами в рівні розвитку ринкової системи визначають багато в чому ступінь їх готовності до зовнішньої лібералізації і зниження впливу держави на економічні процеси.

Тим часом, політика лібералізації приводить до руйнування національних бар'єрів з метою більшої відвертості і інтеграції країн в світові ринки. Бар'єри усуваються в сферах фінансів і фінансових ринків, торгівлі і прямих іноземних інвестицій. У розвинених країнах основна маса торгових бар'єрів доводиться на такі галузі, як сільське господарство, текстиль і деякі промислові товари. У країнах, що

розвиваються, загальний рівень торгових бар'єрів залишається вищим. Беручи до уваги, що на долю країн, що розвиваються, доводиться тільки п'ята частина світової торгівлі, можна констатувати, що в результаті активної лібералізації торгівлі, торгові бар'єри за останні 50 років знизилися майже на 80%. Основний критерій лібералізації (відкритості) світовому ринку — це зростання частки експорту у ВВП.

Глобалізація фінансової системи пов'язана з фінансовою лібералізацією в розвинених країнах світу, відмовою від золотовалютного стандарту, жорсткою фіксацією курсів національних валют і розвалом Бреттон-вудської валютної системи. Система плаваючих валютних курсів радикально змінила принципи функціонування міжнародної фінансової системи. Відбувся перехід від «організованої» системи врегулювання дефіцитів платіжних балансів окремих країн за рахунок кредитів, що надаються МВФ, до прямих запозичень міжнародної ліквідності на фінансових ринках. Почалася ера вільного переміщення капіталу. Фінансова сфера, під дією комунікаційних і обчислювальних технологій трансформувалося в світову, значно розширивши спектр галузей і окремих фінансових послуг і інструментів. Нові інформаційні і комунікаційні технології дозволяють оперувати одночасно практично на всіх світових біржах в режимі реального часу 24 години за добу, у багато разів збільшують швидкість переміщення капіталів. Завдяки електроніці з'явилися нові фінансові послуги і продукти.

Глобалізація в сферах фінансів і торгівлі доповнюється зростанням світових об'ємів прямих іноземних інвестицій. Враховуючи, що прямі іноземні інвестиції є основою міжнародного виробництва транснаціональних корпорацій, зростання інвестицій безпосередньо пов'язане із зростанням **глобалізації виробничої сфери**.

В той же час існує точка зору, що головним проявом глобалізації є не збільшення потоків прямих інвестицій або розширення торгового обміну, здійснюваних транснаціональними корпораціями, а розповсюдження ними уніфікованої практики і стандартів ведення бізнесу. Зокрема, цей процес супроводжується розповсюдженням американо-англосакської корпоративної культури, принципів

організації виробництва, збуту, стандартів фінансового обліку і звітності, торгових законів і прав інтелектуальної власності.

Справжній бум в **лібералізації інвестиційних режимів** країн почався в середині 80-х рр. (допуск іноземних інвесторів до приватизації, зниження податків, зняття обмежень з пайової участі іноземного капіталу, репатріації капіталу). Всього в 2000-их рр. заходи, направлені на поліпшення інвестиційного клімату, складають понад 90% всіх регуляторних змін в інвестиційних режимах країн світу. Ці тренди на національному рівні доповнювалися і посилювалися укладанням двосторонніх і багатобічних інвестиційних угод.

Науково-технологічний прогрес глобалізує світову економіку через розвиток транспортних, комунікаційних і інформаційних технологій.

Розвиток транспорту привів до того, що значно прискорилися і стали дешевшими перевезення вантажів і пасажирів, скоротилася «економічна відстань» між країнами, які як би наблизилися один до одного. Найбільші зміни відбулися в авіаперевезеннях. Тепер для великого круга товарів авіаперевезення є найбільш швидким і рентабельним видом транспортування. Океанські і морські перевезення також стали менш витратними, скоротившись у вартості в 4–5 разів. Вартість наземних транспортних перевезень також знизилася, хоч і у меншій мірі в порівнянні з авіаперевезеннями.

Ключову роль в технологічному прогресі зіграло стрімке впровадження інформаційних технологій. Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій спричинило зниження вартості передачі звуку. Впровадження технологій цифрової обробки даних і конвергенція (інтеграція) засобів комунікацій і обчислювальної техніки дозволяє транспортувати величезні потоки інформації в найкоротші терміни за низькою вартістю.

Завдяки зниженню вартості міжнародних телефонних переговорів і зростаючої міжнародної діяльності, графік міжнародних телефонних переговорів в 2000 р. вперше перевищив відмітку в 100 млрд. хвилин. Широкого поширення набув Інтернет. З впровадженням інформаційних технологій торгова сфера зазнає революційні зміни. Розвивається

електронна комерція (e-commerce). E-commerce дозволяє суб'єктам, що знаходяться в різних кінцях світу, легко знаходити торгових партнерів як у сфері оптової, так і роздрібною торгівлі. Розвиток телекомунікацій значно вплинув на глобалізацію виробничої сфери. Наприклад, сьогодні дизайн нового комп'ютерного чіпа може бути здійснений в Силіконовій долині і переправлений для виробництва на фабрики в Південно-східній Азії. Завдяки розповсюдженню інтернету і комунікаційних технологій скандинавські країни практично повністю переорієнтували свої традиційні виробництва і інжиніринг на роботу у сфері інформаційних технологій. На сьогодні в Швеції і Фінляндії знаходяться дві найкрупніші компанії по виробництву мобільних телефонів - Ericsson і Nokia. Це дозволило цим двом країнам зайняти третє і п'яте місце в Індексі найбільш глобалізованих країн світу.

Глобалізація трансформує політичну систему в національному та міжнародному масштабах. *По-перше*, це демократизація політичної системи в більшості розвинених держав, заснована на волі прав людини, стабільності, зовнішній відвертості і ліберальній формі конкуренції. *По-друге*, це пов'язано із зміною геополітичної ситуації в світі, унаслідок закінчення холодної війни і краху глобального ідеолого-політичного і військового протистояння, розвитку процесу політичного діалогу, політичної інтеграції, у тому числі і на регіональному рівні. *По-третє*, глобалізації також сприяло посилення політичної однополярності миру. У зв'язку з цим отримують розвиток такі концепції, як обмеженого національного суверенітету, створення єдиного світового правового поля, світових органів економічного управління.

Розвиток ЗМІ і технологій дії на масову свідомість привели до справжньої інформаційної революції. Інформаційні технології дають можливість глибокої перебудови масової свідомості. Інформаційні технології вперше зробили дію на свідомість прибутковою з комерційної точки зору. Найбільш науковий прояв цього – світовий бум маркетингу, реклами і public relations. Іншими засобами перебудови свідомості є елементи масової культури – кіно, музика, телебачення. Перебудову свідомості, менталітету "під глобалізацію" вже важко контролювати, оскільки її плоди пустили коріння в свідомості цілих

поколінь планети. Це стає основою економічної експансії розвинених країн в нові регіони.

Глобалізації надає інтернаціональній економіці таких нових рис:

- формується глобальне світове виробництво на основі інтенсифікації діяльності транснаціональних корпорацій та розвитку довгострокових виробничих зв'язків;

- кардинально міняється зміст світових господарських зв'язків: темпи зростання міжнародної торгівлі випереджають темпи зростання виробництва, а фінансові операції перевищують обсяги експорту товарів та послуг;

- змінюється спрямованість і структура міжнародної торгівлі, зростає товарообмін наукоємною, високотехнологічною продукцією між розвинутими країнами;

- зростає орієнтація розвинутих економік на активізацію людського фактора, здатність генерувати нові знання, швидко їх застосовувати, використовуючи сучасні методи обробки інформації;

- інтенсифікується пошук світового центру управління та інструментів регулювання глобальних світогосподарських процесів.

Водночас глобалізація здійснює суперечливий вплив як на окремі держави, так і на світову економіку в цілому. З одного боку, вона відкриває нові можливості економічного зростання, а з іншого, породжує небачені загрози та ризики.

Позитивними наслідками глобалізації є:

- прискорення процесу поширення передових технологій, розвитку творчості та нововведень;

- удосконалення механізму розподілу ресурсів, підвищення ефективності їх використання на основі розвитку глобальної конкуренції;

- підвищення якості життя, покращення добробуту сімей, розширення можливостей вибору та доступу до нових ідей, знань;

- посилення міжнародної координації, зменшення загрози міжнародних конфліктів, локальних воєн;

- поширення ідей гуманізму, демократії, захисту громадянських прав та основних свобод людини.

Негативними наслідками глобалізації є:

- поглиблення нерівності соціально-економічного розвитку країн в глобальних масштабах;
- посилення диспропорцій у світовій економіці, зростання розриву між товарними та фінансовими ринками, загрози глобальних криз;
- зростання конфліктів різного характеру та масштабу, створення глобальної сітки злочинного бізнесу, міжнародного тероризму;
- втрати національної ідентичності, поширення єдиних стандартів на національні культури;
- загострення глобальних проблем.

Можна зробити висновок, що глобалізація – це реструктуризація і трансформація світової економіки, яка змінює правила гри для всіх учасників, для якої характерним є посилення нерівномірності економічного розвитку, економічна взаємозалежність держав і небувале збільшення можливостей економічного, технологічного та інформаційного впливу на розвиток цивілізації.

Виділяється двадцятка найбільш глобалізованих країн світу:

1. Сінгапур. 2. Нідерланди, 3. Швеція. 4. Швейцарія. 5. Фінляндія. 6. Ірландія. 7. Австрія. 8. Великобританія. 9. Норвегія. 10. Канада. 11. Данія. 12. США. 13. Італія. 14. Німеччина. 15. Португалія. 16. Франція. 17. Угорщина. 18. Іспанія. 19. Ізраїль. 20. Малайзія.

16.3. Україна в системі глобалізації економіки

На думку різних учених існують різні можливості і напрями ефективної інтеграції України в світове господарство: 1) інтеграція через участь в загальноєвропейському економічному просторі, який починає формуватися. При цьому необхідний перехід до ринку і визначення галузей виробництва, які складатимуть профіль міжнародної спеціалізації економіки України. Стимулювання цих галузей і виробництво методами ринкової економіки покажуть пріоритетні зміни в народному господарстві; 2) через визначення специфічних сфер співпраці з країнами інших континентів; 3) можливість інтеграції через

підключення до загальносвітової співпраці на галузевій основі, а особливо в науково-технічній, енергетичній, продовольчій і екологічній сферах.

Наша держава тільки входить в систему світового господарства, і від того, як цей процес відбуватиметься, залежить, перш за все, можливість подальшого економічного і соціального розвитку держави як органічної підсистеми світової економіки. Але Україна ще не визначилася повною мірою з основними напрямками і механізмом структурної перебудови економіки, критерії якої повинні вироблятися з урахуванням особливостей розвитку світової системи господарювання, а також реальних можливостей і напрямів інтеграції в неї України. Дуже гостро стоять питання як безпеки у сфері зовнішньоекономічних відносин, так і взагалі економічній безпеці, які необхідно вирішувати з позиції активного конкурентного протистояння на світовому ринку. Слід зазначити, що високий рівень конкуренції на світовому ринку, гнучкість стратегії і тактики товаровиробників, вимагає створення в Україні структур, які б забезпечували і координували функціонування зовнішньоекономічного комплексу, а також всі інфраструктури зовнішньоекономічних зв'язків (страхового і інформаційного обслуговування, судових і арбітражних органів).

Враховуючи те, що Україна через наявні гео економічні позиції не залишиться осторонь світових глобалізаційних процесів, особливої актуальності набувають дослідження сучасних тенденцій фінансової глобалізації та їхнього впливу як на національну економіку взагалі, так і на її ключові складові, в т.ч. банківський сектор. Україна потребує значного фінансового забезпечення економічних реформ. Із цією метою країна співпрацює з міжнародними валютними та кредитно-фінансовими організаціями — Міжнародним валютним фондом (МВФ), Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР). Із 1992 р. вона є членом МВФ, до складу якого входять 184 країни світу, та Світового банку. Україна отримує фінансові ресурси з МВФ у межах таких програм, як «Системна трансформаційна позика» (STF), «Механізм розширеного фінансування» (EFF) та «Кредитні підтримки» (Stand-by). Кредити МВФ використовуються в Україні для

створення системи управління в умовах ринкової трансформації економіки. Від 1992 р. Україна є членом ЄБРР, за фінансового сприяння якого було реалізовано понад 30 інвестиційних проектів у нафтогазовій, енергетичній, харчовій, транспортній та інших галузях.

Посилення процесів глобалізації так чи інакше торкнулось і процесів природокористування. Значна диференціація країн як за запасами природних ресурсів, так і за ступенем техногенного та антропогенного впливу на довкілля вимагає зваженого підходу до формування глобальної конструкції екологічного регулювання. Система міжнародного співробітництва, яка склалася в екологічній сфері, є достатньо складною за структурою, функціями та внутрішніми процесами, її можна кваліфікувати як сукупність національних, регіональних і міжнародних суб'єктів, які перебувають у процесі взаємодії і пом'якшують екологічну кризу, забезпечують стабільний економічний розвиток в умовах глобальної взаємозалежності світу. Аналіз світогосподарських аспектів екологічної проблематики має практичний інтерес для України та країн з перехідною економікою, які включені в систему міжнародного природоохоронного співробітництва. Існуюча довгий час командно-адміністративна система з її диктатом і централізованим розподілом ресурсів виявилася не в змозі сформувати власний механізм ефективного використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища, здійснити перехід до екологізованого виробництва, побудованого на принципах ресурсо- і енергозбереження, створити умови для проведення скоординованої природозахисної політики.

Подолання екологічних загроз є складовою економічної політики держави та основним завданням екологічної політики. У стратегічному аспекті економічну безпеку гарантує лише конкурентоспроможна економіка. Екологічну безпеку уможливорює реалізація стратегічних цілей дотримання національного екологічного інтересу, що потребує постійного державного піклування, передусім на інституціональному рівні. Тим більше, національний екологічний інтерес України має постійний характер і певні особливості на зовнішніх і внутрішніх векторах прояву. На загальнодержавному рівні необхідно розробити

дієві механізми розв'язання актуальних екологічних проблем. Цього можна досягнути шляхом ефективного інвестиційного забезпечення реалізації перспективних природоохоронних проектів (розширення заповідних зон, розбудова індустрії рекреаційного природокористування, поглиблення комплексності використання природних ресурсів у господарському обороті), фіскального стимулювання оновлення природоохоронної інфраструктури як в окремих регіонах, так і на підприємствах, системного інституціонального супроводу через розширення прав і повноважень місцевих органів влади в питаннях екологізації відтворювальних пропорцій, формування конкурентного середовища на ринку природних ресурсів та дозволів на викиди шкідливих речовин, становлення підприємницького сектора.

В сучасному процесі глобалізації для забезпечення національних інтересів України її зовнішня політика спрямована на виконання наступних завдань: утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави; забезпечення стабільності міжнародного становища України; збереження територіальної цілісності держави; включення національного господарства у світову економіку для його повноцінного економічного розвитку, забезпечення потреб громадян і підвищення добробуту народу; захист прав та інтересів резидентів України за кордоном; поширення у світі образу України як надійного партнера. Об'єктивність глобалізації потребує прийняття рішень щодо утворення суб'єктивних глобальних об'єднань, таких, наприклад, як Світова організація торгівлі (СОТ). Вступ України до СОТ (3 травня 2008 р. Україна набула повноправного членства в організації) розглядається як системний чинник розвитку національної економіки, лібералізації зовнішньої торгівлі та створення передбачуваного прозорого середовища для залучення іноземних інвестицій. СОТ у широкому розумінні можна визначити як сукупність міжнародних правил, яких мають дотримуватися країни в торговельних відносинах між собою. Ці правила спрямовані на всебічне сприяння відкритій і ліберальній торгівлі. СОТ не лише є форумом для переговорів, але й виконує функцію арбітра в урегулюванні торговельних суперечок між

країнами-членами. За понад 70 років існування система ГАТТ/СОТ довела свою ефективність і досягла значного прогресу в лібералізації міжнародної торгівлі. Регулювання міжнародної торгівлі в межах СОТ здійснюється на базі основних правил і принципів, серед яких одним із найважливіших є принцип недискримінації. Він означає, що всі контрактні сторони члени СОТ зобов'язані надавати одна одній однаково сприятливі умови. Принцип недискримінації поділяється на субпринцип режиму найбільшого сприяння та субпринцип національного режиму.

Режим найбільшого сприяння передбачає надання рівних переваг усім країнам у разі надання певної переваги одній країні. Таким чином викликається мультиплікаційний ефект, що й сприяє подальшій лібералізації торгівлі.

Національний режим забороняє дискримінацію іноземних товарів і послуг. Наприклад, якщо держава надає субсидії вітчизняному суб'єкту послуг, тоді право на субсидії має також отримати іноземний суб'єкт.

Принцип взаємності, який зараз особливо стосується України, передбачає, що країна, яка вступає до СОТ, отримує певні переваги, але й бере на себе певні зобов'язання. У зв'язку із цим важливо також зазначити, що жодна країна «де-факто» не може відступити від попередньо взятих на себе зобов'язань у зв'язку з економічними наслідками для неї.

Навіть попри погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури міжнародних ринків зберігається тенденція до збільшення українського експорту.

Україна є одним з провідних експортерів чорних металів, та має місце динамічне зростання ваги цієї галузі у формуванні експортного потенціалу. Більшу долю цієї групи складають товари з низьким рівнем переробки. Загальна риса галузі – енергоємність. У ситуації, коли країна не має достатніх ресурсів енергоносіїв, зростання ваги цієї галузі не може бути визначено позитивним. Зростає вага товарів хімічної галузі. Проте ця галузь не тільки зміцнює потенціал України. Варто вказати на її негативний екологічний вплив. Україна досі є, за абсолютними

об'ємами виробництва хімічної галузі, виробником напівфабрикатів. Також негативна ситуація складається і у зростанні ваги продукції з високим рівнем переробки. Зокрема, доказом цього є порівняння темпів зростання ваги у загальному експорті товарів вказаних вище галузей та товарів у вигляді машин, устаткування, транспортних засобів та приладів, промислових виробів взагалі.

Членство в СОТ передбачає отримання режиму найбільшого сприяння з усіма країнами-членами СОТ, а також національний режим щодо внутрішнього оподаткування та регулювання. Важливим фактором є також усунення кількісних обмежень у торгівлі. А подальша лібералізація тарифних обмежень на експорт продукції чорної металургії до країн ЄС внаслідок вступу України до СОТ може збільшити загальний обсяг експорту продукції чорної металургії до ЄС практично в 1,4 рази. Після набуття членства у СОТ українські виробники отримали можливість захищати свої інтереси відповідно до процедури розгляду торгових суперечок СОТ.

Світовий досвід демонструє, що не лише країни-члени СОТ отримують більший приплив прямих іноземних інвестицій, але й сам вступ до СОТ зазвичай супроводжується зростанням прямих іноземних інвестицій. Зараз найбільш привабливими для інвесторів є оптова торгівля та торгове посередництво, харчова промисловість, машинобудування. Приплив іноземних інвестицій означає прихід в ці сектори сучасних технологій.

Крім збільшення потоку іноземних товарів, послуг і інвестицій на український ринок, в результаті зниження цін на матеріали, комплектуючі та устаткування виробник отримує доступ до дешевших комплектуючих і сировини, а населення – до дешевших товарів і послуг. Це створює умови для підвищення конкурентоздатності вітчизняної продукції.

Можна говорити, що на порядку денному нинішнього українського уряду вже сьогодні поряд із внутрішніми завданнями стоять і такі проблеми глобального походження як терористичні атаки, торговельні війни, фінансові кризи, ріст цін на енергоносії, незаконна міграція, інфекційні хвороби (СНІД, атипічна пневмонія, пташиний

грип).

Рівень економічного розвитку країни щодо інших країн можна проаналізувати за допомогою індексу глобальної конкурентоспроможності. Цей індекс складається з більш ніж 100 змінних, що згруповані у 12 контрольних показників («Інституції», «Інфраструктура», «Макроекономічне середовище», «Охорона здоров'я та початкова освіта», «Вища освіта та професійна підготовка», «Ефективність ринку товарів», «Ефективність ринку праці», «Розвиток фінансового ринку», «Технологічна готовність», «Розмір ринку», «Відповідність бізнесу сучасним вимогам» та «Інноваційний потенціал». За індексом глобальної конкурентоспроможності у 2012—2013 рр. Україна посідала 73-тє місце зі 144 країн світу; у 2013—2014 рр. — 84-тє місце зі 148 країн; у 2014—2015 рр. — 76-тє місце зі 144 країн; у 2017—2018 рр. — 81-ше місце зі 137 країн. Згідно з даними дослідження, Україна за останні роки погіршила свої позиції в чотирьох із 12 основних показників. Найбільше втрачено (мінус 13 пунктів) за складовою «Ефективність ринку праці». Також Україна зазнала втрат за оцінкою інноваційної складової індексу (мінус 9 пунктів), інфраструктурної (мінус 3 пункти) та за складовою, що характеризує вищу освіту та професійну підготовку (мінус 2 пункти). Україна як член ООН належить до держав світового співтовариства. Вона визнає й виконує статут ООН і міжнародне право, які регулюють міждержавні, політичні, дипломатичні, соціальні, культурні й економічні міжнародні відносини.

Практикум

Вправа 1. Знайдіть правильну відповідь

1. Глобалізація – це:
  - а) поглинання менш розвинутих країн більш розвинутими;
  - б) загальнопланетарний процес інтернаціоналізації національних систем;
  - в) процес лібералізації торгівлі та ринків капіталу, приватизації та дерегулювання економічної активності;
  - г) процес поширення співпраці пострадянських країн із розвинутими

країнами.

2. Глобалізація економіки пов'язана з:

- а) формуванням сукупності взаємопов'язаних та взаємозалежних економік;
- б) становленням цілісного всесвітнього господарського організму;
- в) зменшенням економічної залежності країн та регіонів;
- г) формуванням міжнародної валютної системи.

3. Важливим чинником економічного росту держав в умовах глобалізації є:

- а) інтернаціоналізація досягнень НТП;
- б) розвиток монополій;
- в) індексація власного доходу;
- г) розвиток фіскальної системи.

4. Офшорна зона – це:

- а) вільна економічна зона із сприятливим для підприємців валютно-фінансовим та фіскальним режимом;
- б) банківська мережа, що надає послуги «тіньовому бізнесу»;
- в) екологічна зона видобутку газу чи нафти;
- г) сектор у міжнародній фінансовій системі, де важливу роль відграють транснаціональні банки.

5. Класифікуючи країни за ступенем відкритості світовому ринку, Світовий банк бере за основний критерій:

- а) частку імпорту у ВВП ;
- б) індекс економічної свободи;
- в) частку експорту у ВВП;
- г) індекс глобальної конкурентоспроможності.

Вправа 2. Виконайте завдання

1. Чи вірне твердження? Обґрунтуйте.

А. Глобалізація в умовах відкритості національних економічних систем сприяє посиленню могутності найрозвиненіших країн світу, з одного боку, та відносному послабленні економічного потенціалу слаборозвинутих країн.

Б. Головними чинниками, які визначають поняття економічної

глобалізації, є торгівельний та фінансовий протекціонізм.

В. Падіння Бреттон-Вудської системи прискорило процес глобалізації.

Г. Транснаціональні корпорації виконують головну роль в глобалізації сучасного економічного життя.

Д. Беручи участь в процесі глобалізації економіки, країна має відкритий тип економічної системи, тим самим послаблює свій суверенітет.

2. Наукові проекти, спрямовані на оздоровлення довкілля, застосовуються з позицій порівняльного аналізу граничних суспільних вигод і граничних суспільних витрат. Дві фірми з вироблення синтетичних миючих засобів, які розташовані на протилежних берегах озера, скидають у нього шкідливі відходи (в умовних одиницях забруднення — викидах). На даний період у воду потрапило 10 одиниць викидів, по 5 від кожної фірми. Міський екологічний центр підрахував суспільні витрати на нейтралізацію цих викидів для кожної фірми і суспільної корисності цієї нейтралізації. Аналізи довели, що здоров'ю не загрожують лише 4 одиниці викидів у воді. За умов командної економіки центральний орган управління містом ухвалив рішення: кожній фірмі слід зменшити викиди до 3 одиниць. Яке рішення має ухвалити орган управління за умов змішаної економіки. Скористайтеся даними таблиці 1. Для прийняття рішення заповніть таблицю 2.

Таблиця 1

Одиниці викидів	Фірма I		Фірма II	
	Сумарні суспільні витрати на нейтралізацію викидів	Сумарні суспільні вигоди від нейтралізації викидів	Сумарні суспільні витрати на нейтралізацію викидів	Сумарні суспільні вигоди від нейтралізації викидів
0	0	0	0	0
1	160	350	160	350
2	370	650	320	650
3	630	900	480	900
4	940	1100	640	1100
5	1300	1250	800	1250

Таблиця 2

Одиниці викидів	Фірма I			Фірма II		
	Граничні витрати	Граничні вигоди	Порівняльний аналіз $MR > MC$	Граничні витрати	Граничні вигоди	Порівняльний аналіз $MR > MC$
0						
1						
2						
3						
4						
5						

3. Членом яких міжнародних організацій є Україна?.

- а) Європейське об'єднання вугілля і сталі (1951 р.);
- б) світова організація торгівлі;
- в) ОПЕК;
- г) МОП;
- д) ООН;
- е) Європейський банк реконструкції та розвитку.

4. Використовуючи данні за 2018 рік «Частка експорту у ВВП у %» розмістіть країни за рейтингом розвитку лібералізації ринку. Назвіть країну із самим високим та самим низьким рівнем лібералізації ринку у Європі. Скористайтеся даними таблиці 1.

Таблиця 1

Країна	%
Австрія	54,5
Бельгія	87,8
Хорватія	51,2
Чехія	78,8
Франція	31,3
Італія	31,8
Литва	82,2
Нідерланди	83,0
Норвегія	38,1
Португалія	43,5

Словакія	97,3
Німеччына	47,0
Іспанія	34,3
Швейцарія	65,5
Україна	47,9

Список джерел інформації

1. Білецька Л. В. Економічна теорія: Політекономія. Мікроекономіка. Макроекономіка: навч. посібник / Л. В. Білецька, О. В. Білецький, В. І. Савич. – К. : Центр навч. літ-ри, 2009. – 688 с.
2. Бочан І. О. Основи економічної теорії. Інституціональний підхід : навч. посіб. / І. О. Бочан. - К. : Знання, 2012.
3. Волоснікова Н.М. Системні чинники грошово-кредитної політики та їх вплив на мікро- та макроекономічні процеси в Україні / Н.М. Волоснікова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки) – Харків: НТУ «ХПІ». – 2018. – № 20 (1296) – С. 87-91.
4. Волоснікова Н.М. Мікро- та макроекономічний рівень інституційного забезпечення управління ресурсним потенціалом фірми / Н.М. Волоснікова // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2018. – № № 37 (1313) – С. 31-35.
5. Гальчинський А. С. Економічна теорія : підручник для студ. неекон. спец. вищих навч. закл. / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко. - К. : Вища школа, 2007. - 503 с.
6. Гебер Н. А. Економічна теорія : навч.-наоч. посіб. / Гебер Н. А., Федоренко Н. М. ; Харків. держ. ун-т харчування і торгівлі. - Харків : Іванченко І. С. [вид.], 2014. - 106 с.
7. Географічна структура експорту-імпорту товарів [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Державної служби статистики України. – 2018. – *Режим доступу:* https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gs_u.html.
8. Глушко Т. П. Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст : монографія / Т. П. Глушко. - Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. - 298 с.
9. Гронтковська Г. Е. Економічна теорія : навч. посіб. для самот. вивч. дисципліни : кредитно-модул. система орг. навч. процесу / Г. Е. Гронтковська, А. Ф. Косік, О. І. Ряба ; Нац. ун-т вод. госп-ва та природокористування. - Рівне : НУВГП, 2010. - 369 с.
10. Губанова Н.Н., Грибинюк Д.В. Державне регулювання та перспективні напрямки розвитку енергетичного комплексу в Україні /

Н.Н. Губанова, Д.В. Грибинюк // Вісник економіки транспорту і промисловості (збірник науково-практичних статей Української державної академії залізничного транспорту). Харків, 2015.- №50. – С.154-157

11. Губанова Н.Н., Климова С.О. Створення Балто-Чорноморського Союзу як зміцнення економічної і політичної платформи України / Н.Н. Губанова, С.О. Климова // Вісник НТУ «ХПІ» (економічні науки). – Х.: НТУ «ХПІ». – 2016. – №27'(1199) – С.41-44.

12. Дзюбик С. Д. Основи економічної теорії : навч. посіб. / С. Д. Дзюбик, О. С. Ривак. - К. : Знання, 2014. - 423 с.

13. Дяченко Т. А. Конкурентоспособность экономики Украины в контексте современных тенденций развития мирового хозяйства / Т. А. Дяченко, В. А. Гырова // Вестник Национального технического университета «ХПИ». Технический прогресс и эффективность производства. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2009. – № 36-1. – С. 146 – 153.

14. Дяченко Т. А. Особенности разработки стратегий фирм в условиях глобализации / Т. А. Дяченко // Вестник Национального технического университета «ХПИ». Технический прогресс и эффективность производства. – Харьков : НТУ «ХПИ» 2006. – № 02 (1). – С. 71 – 74.

15. Инструментарий экономикс: русско-украинско-английские соответствия: Учебн.пособие / Авт. и сост. Л.С.Шевченко.- Харьков: АО «Бизнес Иформ», 1997.- 232 с.

16. Економічна теорія. Модульний курс [текст] : навч. посібник / Є. М. Воробйов. — Х. : Торсінг плюс, 2009. — 320 с.

17. Економічна теорія : навч. посіб. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, О. С. Марченко та ін. ; за заг. ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2016. – 268 с.

18. Економічна теорія : навч. посібник у 2 ч. / Н. Г. Ушакова, О. А. Кулініч, Л. М. Зарецька. – Частина II. – Х. : Монограф, 2018. – 219 с.

19. Климова С.О. Аналіз тенденцій і протиріч глобальної економіки / С.О. Климова // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2018. – №37 (1313). - С. 27-31.

20. Климова С.О. Дослідження динамічних ефектів інтеграції України в ЄС / С.О. Климова // Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут». Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. - С.106-110.
21. Курс економічної теорії : навч. посібник / С. І. Архієреєв [та ін.] ; ред. С. І. Архієреєв, Н. Б. Решетняк. – Харків : НТУ "ХПІ", 2008. – 332 с.
22. Курс економічної теорії: Навчальний посібник / За ред. С. Архієреєва, Н. Решетняк. - Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – 331 с.
23. Максименко Я. А. Зовнішньоторговельні відносини України / Я. А. Максименко // Вісник Національного технічного університету «ХПІ». – Харків: НТУ «ХПІ», 2015. – № 60 (1169). – С. 145 – 148.
24. Максименко Я. А. ТНК и перспективы их развития в Украине / Я. А. Максименко // Вестник Национального технического университета «ХПИ». Технический прогресс и эффективность производства. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2006. – № 2(1). – С. 129 – 133.
25. Мэнкью Н.Г. принципы экономикс. 2-е изд., сокр.- СПб: Питер, 2000. – 496 с.: ил. – (Серия «Учебник»)
26. Назаренко О.В., Єгорова Ю.В., Решетняк Н.Б Про реальність структур-них змін в національній економіці України / О.В. Назаренко, О.Ю. Єгорова, Н.Б. Решетняк // Вісник Національного технічного університету «ХПІ» Збірник наукових праць. Тематичний випуск: Технічний прогрес і ефективність виробництва. – Х.: НТУ «ХПІ», 2015. – . – № 25(1134), С. 3 – 8.
27. Назаренко О.В., Решетняк Н.Б., Єгорова Ю.В. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: сучасний стан та шляхи розвитку / О.В. Назаренко, Н.Б. Решетняк, Ю.В. Єгорова // Вісник НТУ «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). Збірник наукових праць. – Х.: НТУ «ХПІ». – 2018. – № 20 (1296). – с. 69-72.
28. Національна економіка: навч. посібник / С. І. Архієреєв, О. О. Демьохіна, А. В. Непран та ін.; за ред. С. І. Архієреєва, А. В. Непрана, Н. Б. Решетняк. – Х.: НТУ «ХПІ», 2013. – 336 с.
29. Основи економічної теорії : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін.] ; за заг. ред. : Л. С. Шевченко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. - Х. : Право, 2010. - 447 с.
30. Офіційний сайт Мінфіну України – [Electronic Resource] –

Mode of access: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/>.

31. Офіційний сайт The State Statistics Service of Ukraine. – [Electronic Resource] – Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

32. Решетняк Н.Б., Митрофанова А.С. Особливості системи управління корпоративними правами держави в Україні / Н.Б. Решетняк, А.С. Митрофанова // Бізнес Інформ. – 2019.-№3. с. 63-68

33. Статистика зовнішнього сектору [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Національного банку України. – 2017. – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=65613.

34. Хейне П., Боутке П. Дж., Причитко Д. Л. Экономический образ мышления / Т. А. Гуреш (пер.с англ.и ред.). - 10-е изд. - Москва: Издательство «Вильямс», 2015. - 530с.

35. Экономикс: принципы, проблемы и политика: Учебник / Макконнелл К.Р., Брю С.Л., Флинн Ш.М., - 19-е изд., англ. - Москва:НИЦ ИНФРА-М, 2017. - 1028 с.

36. Якобчук В. П. Економічна теорія : навч. посіб. для вищ. навч. закл. / В. П. Якобчук ; Житомир. нац. агрокол. ун-т. - Житомир : Рута, 2012. - 314 с.

53. Arkhiereiev S. I., Mytrofanova A. S. International comparative study of fiscal deficit in Ukraine and Hungary / S. I. Arkhiereiev, A. S. Mytrofanova // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2018. – Vol 4, No 27. – P. 330–340.

55. World Bank Country and Lending Groups Country Classification [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Світового банку. – 2018. – Режим доступу: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>.

56. World Investment Report [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ЮНКТАД. – 2016. – Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf.

58. Yatsyna V., Shkodina I, Yehorova Y. Monetary Policy as a Factor of Global Financial Market / I. Shkodina, Y. Yehorova, V. Yatsyna // Financial and credit activity: problems of theory and practice. – 2017. – Vol. 1, No 22. – P. 307-314.(Web of Science)

Навчальне видання

АРХІЄРЕЄВ Сергій Ігоревич
ВОЛОСНІКОВА Наталія Миколаївна
ГУБАНОВА Ніно Нодарівна
ДЯЧЕНКО Тетяна Анатоліївна
ЄГОРОВА Юлія Валеріївна
КЛИМОВА Світлана Олегівна
МАКСИМЕНКО Яна Анатоліївна
НАЗАРЕНКО Олена Василіївна
РЕШЕТНЯК Наталя Борисівна
РЕШЕТНЯК Олена Володимирівна
СОБОЛЄВА Олена Петрівна
ТИМЧЕНКО Ірина Євгеніївна
ЧОРНА Тетяна Іванівна
ШКОДІНА Ірина Віталіївна
ЯЦИНА Вікторія Валентинівна

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
Навчальний посібник

для студентів вищих навчальних закладів

Відповідальний за випуск С.І. Архієреєв
Роботу до друку рекомендував В.А. Міщенко

План 2018, поз. 93

Формат 60x84^{1/16}. Папір офсет. Друк цифровий
Ум. друк. арк. 13,4 . Тираж 100 прим. Зам.07-12.

Видавництво та друк
ФОП Іванченко І.С.

пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, 61135
тел.: +38(050/093) 40-243-50

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовників та розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.

www.monograf.com/ua